

בוחרים בדמוקרטיה

עורך ראשי: יעקב מלכין
 עורך עמית: יוסף גואל
 עורך ומלביה"ד: אורי בן-צבי
 עורכי מדורים: דן מלר, טדי פרויס
 פליס פוזנר-מלכין וגדעון ברוידא
 עריכה לשונית: צופיה מלר

המערכת: ת.ד. 71186, ירושלים 91711
 טל. 02-5612127, פקס. 02-5611359
 E-mail: techila@netvision.net.il
 עיצוב והפקה: איקן מס מדיה

ISSN 0793-1379

המערכת אינה אחראית לתוכן המודעות
 כתב זה נערך בערימות מתנדביו וכחובבי
 ובטיעו הקרן החדשה לישראל

2	מהפך בחינוך: החינוך לחילוניים	העורך
		אקטואליה
		יוסף גואל
		טדי פרויס
		יוסף לפיד
		רוני מילוא
		יוסי שריד
		יעל דיין
		נרי הורביץ
		אליה ליבוביץ
		עיונים
		יעקב מלכין
		יותם בניזמן
		משה גרנות
		דורון קורן
		רינה יצחקי
		אמונות ודיעות
		גדעון ברוידא
		דן מלר
		שרוין וויין
		גיימס האוט
		בנאנט מורסקין
		זאב כץ
		מכתבים למערכת
3	דילמת הבוחר החילוני: קטנה וטהורה או גדולה אך לא אמינה?	
7	קאנוסה - כבר לא מה שהיה	
8	חילוני נטו - ראיון עם יוסף לפיד	
9	מיסטר רוני, מר מילוא - ראיון עם רוני מילוא	
10	שנת 2000 או שנת תש"ס - ראיון עם יוסי שריד	
11	מיצוי הפרגמטיזם - ראיון עם יעל דיין	
12	החרדי הישראלי החדש	
15	ימים קשים להומניזם	
17	דמוקרטיה מותנת בפלורליזם הומניסטי	
21	על רגל אחת	
24	מחולליה של תחיית הסהרורות	
26	איך איבדנו את התני"ך ואיך נוכל לגלותו מחדש	
30	שעורי-בית לשר החינוך הבא	
34	החינוך החרדי - כמה זה עולה לנו?	
37	דעת אמת	
39	חילוניות הומניסטית יהודית	
41	של דור מצליחנים מתבוללים	
43	מין ואלוהים	
46	אנתולוגיה "יהדות בעידן חילוני"	

הצטרפו כמנויים ל"יהדות חופשית"

מחיר המנוי השנתי ל-6 גליונות: 150 ש"ח
 (75 ש"ח לסטודנט במוסד להשכלה גבוהה). מחיר בגליין הבודד 30 ש"ח

מצ"ב המחאה ע"ס	ש"ח לפקודת "יהדות חופשית"	נא לחייב את כרטיס האשראי שלי ישרכארט/ויזה בסך	ש"ח
שם המנוי		מס. כרטיס	
נתובת	ישוב	בתוקף עד	ת"ז
מיקוד	טלפון	תאריך	חתימה

מהפך בחינוך: החינוך לחילוניים

עקרונות אלה, ומיושמת על ידי שר שאינו כפוף למפלגה דתית ותכתיבי רבניה, תיצור תשתית משותפת של ידע ויסודות התרבות, אשר יאפשרו הידברות בין הלומדים והמלמדים במיגזרים החילוניים והדתיים באוכלוסייה, בדומה למצב ששרד בחברה ובתרבות היהודית בארץ ישראל לפני קום המדינה ובשנים הראשונות אחר ייסודה.

שוין ואוטונומיה לחינוך "הכללי"

על מנת לעמוד נגד כל הסכנות הקואליציוניות, אשר תפרענה ליישום מדיניות חדשה זו, יש להבטיח בראש וראשונה אוטונומיה לחינוך הכללי, בדומה לזו שניתנה לכל זרמי החינוך הדתי. עצמאות למיגזר החינוך הכללי תהיה למעשה עצמאות לחינוך החילוני שבמערכת החינוך הממלכתית, שהרי כל החניכים והמורים המבקשים חינוך דתי מצאו מקומם ברשויות האוטונומיות הדתיות.

שינוי ארגוני מעין זה ילווה בהבטחת שוויון מלא בין הזכויות והמשאבים המוענקים לרשויות האוטונומיות השונות: גם ילדים חילוניים יזכו במענקי הסעה, בינם לימודים ארוך, בכתנת קטנות. גם לבוגרי החינוך החילוני יאפשר למוג את שירותם הצבאי עם לימודי מכללה אשר יכינו אותם לתפקידי מנהיגות חינוכית וקהילתית.

הגשמת מדיניות חדשה זו מותנת בהחלצות כל החילוניים למלוי תפקיד פעיל בעיצוב מערכת החינוך, ביצירת רשות חינוך עצמאית לחילוניים, ובשיתוף פעולה בין כל המפלגות החופשיות להשגת מטרות אלה.

וההשכלה הגבוהה, על ידי התעלמות מהתרבות היהודית החדשה של רוב העם היהודי בישראל ובתפוצה.

שרי החינוך וממשלות ישראל לא התערבו לעצירת תהליכים מסוכנים אלה, לילדים הלומדים ברשתות החינוך הדתיים והתעלמו מהחוקים שחייבו אותם לעשות כן.

על החילונים להחזיר לידיהם חינוך ילדיהם

על כל המדינאים העומדים בראש המפלגות שאינן כפופות לתכתיבי הרבנים ולשותפיהם להבטיח:

א. שר החינוך, הממונה למעשה רק על חינוך החילוניים בישראל, לא יהיה שליחה של מפלגה זרנית ולא יהיה כפוף לתכתיבי רבנים בלתי נבחרים.

ב. תוכניות הלימוד וההשכלה יסייעו לחינוך הומניסטי יהודי לכל התלמידים, קרי: חינוך לתרבות העם היהודי, המשולבת בחינוך לתרבות העמים ולזיקותיה של תרבות העם לתרבויותיהם.

ג. התודעות חוייתית וביקורתית לקלסיקה היהודית והכלל עולמית - למקורות היהדות ולמקורות תרבויות העמים שבקרבתם חי העם היהודי.

ד. הענקת מיומנויות לשוניות, מתמטיות, טכניות ותיקשורתיות, לכל התלמידים בכל מיגזרי החינוך הנתמכים על ידי מדינת ישראל.

ה. הענקת מידע בסיסי, חינוכי להתמצאות בעולם על סף המאה ה-21 תוך הכרת מפות הגיאוגרפיה, ההיסטוריה של הזמן החדש וגורמיה בעידנים שחלפו, האמנויות, התקשורת, הספרות וההגות. מדיניות חינוך תקיפה וחדשה המונחה על ידי

הבחירות הקרבות מאפשרות ומחייבות שינוי קיצוני במדיניות של כל המפלגות החופשיות בנושא החינוך. מוטל עליהן לקחת לידיהן את מערכת החינוך של ילדיהם, ליטול אחריות לתוכניות הלימוד וליישום החוקים המחייבים את כל מוסדות החינוך הנתמכים על ידי המדינה, לפרסם תוכניות לימוד ולכלול בהם אלמנטים חינויים להכנת תלמידיהם לחיי יצירה והשכלה בחברה הישראלית.

הממשלות הקודמות חטאו בהתפרקות מאחריות לחינוך הנוער החילוני בישראל, על ידי מסירת מערכת החינוך "הכללית" לשליטת רבנים ונציגי מפלגות דתיות אורתודוקסיות, שאינם מכירים בזכותם של זרמים לא אורתודוקסיים ביהדות, או בזכות היהדות החילוניות לחנך את ילדיה לפי אמונתה וערכיה.

אוטונומיה המביאה לפיגור חברתי ותרבותי

לכל המפלגות הדתיות ניתנה הזכות לקיים רשויות ורשתות חינוך "עצמאיים" הנתמך על ידי המדינה ונשלט שליטה מוחלטת על ידי המפלגה הדתית הפוליטית לה הוא שייך.

האוטונומיה של רשויות חינוך דתיות אלה - של אגודת ישראל, דגל התורה, המפד"ל ושי"ס - מוציאה אותן למעשה מרשותו של שר החינוך והתרבות ומדיניות משרדו.

ברוב רשתות החינוך הדתי הושלטו תוכניות לימודים המתעלמות מצרכי הילדים על סף המאה ה-21. אלה נרמו לפיגור חברתי ותרבותי של ארזו גזל והולך בציבור הישראלי, על ידי לימודים שאינם מכינים אותם להשתלבות במעגלי העבודה היוצרת

בגיליון הבא של "יהדות חופשית", מס' 16, שיצא לאחר הבחירות ביוני

- ניתוח תוצאות הבחירות מבחינת האינטרסים של חילוניים
- סדר היום של המחנה החילוני לממשלה ולכנסת הבאות
- דו"ח מבקר המדינה על ההקצבות למטרות דתיות
- תהליך החילון וכח הדת בהודו
- תחקיר על חברות הקדישא
- יום עיון על ההחזרה בתשובה

דילמת הבוחר החילוני: קטנה וטהורה או גדולה אך לא לגמרי נאמנה?

ראיונות עם הפרופסורים למדע המדינה עמנואל גוטמן, אברהם דיסקין ושבח וייס

פרופ' שבח וייס   פרופ' אברהם דיסקין   פרופ' עמנואל גוטמן

שהם מעדיפים, אם קלושים סיכוייהם לעבור את אחוז החסימה, או להיכנס לקואליציה ממשלתית. זה לא רק דפוס התנהגות של הבוחר הישראלי עם הראש היהודי ה"הפוך על הפוך" שלו. הדוגמא הידועה ביותר להתנהגות דומה בחו"ל, היא המצב המתמשך באנגליה בה נמנעו הרבה בוחרים מלהצביע עבור המפלגה הליברלית, מתוך חשש שמא "יבזבזו" את קולם על מפלגה שאין לה

סיכוי להרכיב את הממשלה. זאת, למרות שהרבה בוחרים באמת העדיפו אותה. אני בדיעה שלרוב הבוחרים, כולל אלו שעושים השוואות אינסטרטגיים כאלו, כדאי להצביע הצבעה "כנה", כלומר להצביע עבור הרשימה שהם באמת מעדיפים מבחינת ערכיהם ורגשותיהם. כאן מצטיינת אצלנו במציאות תמונה די ברורה של רצף מפלגות הנמדדות לפי מידת ה"חילונית הטהורה" או החלקית שלהן. בין המפלגות החילוניות הטהורות יחסית, למשל, יש מבחר די עשיר בין מ"צ, חד"ש, צומת, ועכשיו גם שינוי, בגלגולה החדש עם טומי לפיד. הבוחר החילוני צריך לשאול את עצמו: "מי מאלו מתאים למידת החילוניות שלי?" עליו גם לשקלל את האלמנטים של אישיות המועמדים ואת השאלות האידיאולוגיות. נוסף על כך יש לבחור בין האינטרס החילוני הצרף, לבין מכלול האינטרסים האחרים של הבוחר החילוני. כאן נכנסות לתמונה גם מפלגת העבודה (ישראל אחת) ומפלגת המרכז, והבוחר

דיסקין: הרוב החילוני, שטען בגלוי, שמטרת החוק היא לצמצם את כוחן של המפלגות הדתיות, טעה בגדול. קרה בדיוק ההיפך

החילוני צריך לשקול בין התרומה של "חילונית נטו" של מפלגה "טהורה" קטנה, אל מול התרומה הפחות טהורה של מפלגה גדולה, שתיטיב להעביר ולבצע מדיניות חילונית, שנבצרת ממפלגה קטנה יותר.

כדי לסבך את החיים עוד יותר, על הבוחר החילוני גם לעשות קונקרטציה של המטרות הערכיות שלו. זה לא מספיק להצהיר "אני רוצה לעצור כעת את

בין הנושא המדיני-בטחוני לנושא החילוני-דתי ומה משקלה של דילמת הבחירה בין בחירה במפלגה גדולה, כעלת עמדות מוטשטשות, לבין רשימות קטנות יותר הנוקטות בעמדות הרבה יותר חד-משמעיות.

אברהם דיסקין: אני לא חושב שמכלול הנושאים של דת ומדינה, והעיוניות החילוני-דתי-חרדי, צריכים לעמוד בראש סדר העדיפויות של המערכת הפוליטית. קידום תהליך השלום הוא בעיני הרבה יותר קריטי. ואני אומר את זה למרות שאני חילוני, כן לשני דורות של ישראלים חילוניים, ועל אף שאחד מאבותי בסוף המאה הקודמת היה מנהיג הישוב הישן (החרדי) בירושלים.

עלי לציין גם שלצעתי תהליך החילון של היהודים בארץ הוא תהליך מוצח. אפילו אם קצב התהליך הואט בשנים האחרונות בגלל הכוח הפוליטי הקונקרטורלי של המפלגות החרדיות, מי שנמצא תחת איום הם דווקא החרדים, ולא כל כך החילוניים.

ישנה ספרות מקצועית ענפה, המנסה להבין את המניעים וצורות ההתנהגות של מצביעים, ומחלקת אותם בין אלו שפועלים מתוך מניעים רציונליים-אינסטרטגיים, לבין אלו המונעים בעיקר מסיבות רגשיות. הניסיון שלי מראה שמרבית המצביעים, גם אלו שמשלים את עצמם שהם פועלים בצורה רציונלית טהורה, בהם הרבה פרופסורים חילוניים למדע המדינה, מצביעים למעשה ממניעים רגשיים בעיקרם. יש גם חלוקה נוספת בין מצביעים "כנים", המצביעים כפי שהם באמת מאמינים, לבין כאלה המצביעים לפי שיקולים אינסטרטגיים, כלומר, מתוך ניסיון לחשב ולהשפיע על תוצאות חזויות או רצויות. למשל, הרבה מצביעים יימנעו מלבחור במפלגה או במועמד

מאז 1997, סובבו הבחירות לכנסת, ובפעם הקודמת ביתר שאת גם אלו לראשות הממשלה, סביב נושא התהליך המדיני עם הערבים והפלישתניגאים. הפעם, אחרי תקופה ארוכה בה התלהט העימות החילוני-דתי, דומה שנושא זה עלה לסדר עדיפות הרבה יותר גבוה. ובעיקר תחת הנהגתו של בנימין נתניהו, קשר הליכוד את גורלו

לציבור הבוחרים הדתי - חרדי. מפלגת העבודה הפיקה את לקחי הבחירות הקודמות, ובהרה להפנות עורפה לציבור זה. מריצו החליטה להעמיד את נושא העימות החילוני - דתי במרכז פנייתה לבוחרים. ולאחרונה קמה רשימת שינוי, בהנהגתו

דיסקין: תהליך החילון של היהודים בארץ הוא תהליך מוצח. מי שנמצא תחת איום הם דווקא החרדים ולא כליכך החילונים

של טומי לפיד, הטוענת למצע חילוני נטו. על רקע מציאות מסובכת זו והדילמות שהיא מעמידה בפני הבוחר בעל התודעה החילונית המובהקת, הלכנו לשאול לדעתם של שלושה אנשי מדע המדינה, בשלוש שאלות עיקריות: מה משקלו של הקול החילוני בבחירות אלה, מהי נקודת האיוון

פרופ' אברהם דיסקין הוא מרצה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים. ממוחיתו היא בשטח הבחירות, המפלגות והתנהגות מצביעים, והוא שימש כיועץ למפלגות בכמה מערכות בחירות. **פרופ' שבח וייס** היה מרצה למדע המדינה באוניברסיטת חיפה עד להיבחרו לכנסת. כיהן כיושב ראש הכנסת ה-13 בין 1992 ל-1996, שימש כסגן יושב ראש בכנסת היוצאת. לא נבחר למקום ריאלי ברשימת העבודה (ישראל אחת) לבחירות הנוכחיות. לאחר בחירות 1996 ערך את המחקר המקיף ביותר לניתוח סיבות בשלונה של קואליציות רבין-פרס בבחירות, שהתפרסם בספר "יחסו רק 14,000 קולות!". **פרופ' עמנואל גוטמן** הוא פרופסור למדע המדינה בדימוס מן האוניברסיטה העברית, אחד משתי התמחותו היא הפוליטיקה הדתית בישראל בשנים האחרונות הוא מכהן כראש החוג הרב-תחומי במדעי החברה במכללה האקדמית של עמק יזרעאל.

חלק גדול מן החילונים אינו מרגיש בלחץ החרדים, או שלא כל כך אכפת לו. רק לפני עשורים מספר תעזר התחבורה הציבורית בשבתות, חוץ מבחיפה, באמת העיקרה. אבל היום יש תחבורה פרטית המונית כמעט בכל הארץ. פעם בתל-אביב היו צריכים להתגנב לגבעתיים "האדומה" כדי לראות סרט בשבת. היום בתי הקולנוע פתוחים בערבי שבת בתל אביב ואפילו בירושלים. כמו כן, חנויות פתוחות בכל הארץ. איפה אם כן המצוקה? גם הטענה על שוד הקופה הציבורית על ידי החרדים והדתיים היא ברובה מיתולוגיה. הם בכל זאת מהווים חלק נכבד באוכלוסייה, ובמיוחד בין האוכלוסייה הענייה. ברובם הם פרולטריון ואולי גם שואפי שלום. זו תהיה שגיאה להשאיר אותם בניטאות, במקום לנסות לרתום אותם למאמץ הלאומי, ולהפוך אותם לחלק מישראל המודרנית. גם להם מגיע שיכון וחינוך ציבורי ויתר שירותי המדינה, ואת מרבית התקציבים שהם מקבלים הם ימשיכו לקבל בכל שלטון. אני

החרדים, או "אני בעד הפרדת הדת מן המדינה". הכרחי שבוחר כזה ינסה לברר לעצמו אילו תהליכים כרוכים בהשגת יעדים כלליים כאלו, ולקבוע סדרי עדיפות. למשל, בין מאבק על הנהגת נישואין אזרחיים לבין הצורך בצמצום התקציבים החולכים לחרדים, ולהצביע בהתאם. כבר אמרתי, שלדעתי, קידום תהליך השלום וביצורה של מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית ויהודית, הם יעדים שקודמים בסולם העדיפויות על המכלול של העימות החילוני-חרדי. מה גם שהיום, בניגוד לעבר היותר חרוק, המאבק הוא בין תהליך חילון מנצח, לבין אוכלוסיות חרדיות מתגוננות. נכון שבשנים האחרונות עלה כוחן המספרי והאסטרטגי של המפלגות הדתיות והחרדיות בכנסת. כמיעוט מתגונן הן השכילו לנצל את הפירצה של חוק הבחירה הישירה לראש הממשלה, כדי להגביר את המגמה לפיצול ההצבעה בין בחירת ראש ממשלה, להצבעה עבור מפלגות סקטוריאליות לכנסת. הרוב החילוני, שטען בגלוי, שמטרת החוק היא לצמצם את כוחן

וייס: הרעיון של בן-גוריון ושל דור מייסדי המדינה, שהאתוס הציוני-חילוני והממלכתיות יחליפו את הדת כחומר המלכד של העם, לא הצליח. הרבה מהבנים והנכדים של "סאלח שבת, חזרו אל הדת, וחלק מהם אף חזרו אל הגטו

גם רוצה לקבוע בהחלטות, ששום ממשלה לא תוכל לגייס את בחורי הישיבות לצה"ל, מפני שבמקרה כזה צה"ל יתמוטט. מה שצריכים לשאוף הוא ליצירת, נוסחה שתביא ליתר צדק בחלוקת חוץ העול הביטחוני.

הרבה מן הבנים והנכדים של "סאלח שבת" חזרו אל הדת, וחלק מהם אף חזרו לגירסאות חדשות של הגטו. בשנים האחרונות, קבוצה גדולה של בנים של עולי צפון אפריקה - ולא כל כך של יתר עולי ארצות האיסלם - שבעצמם עברו אינדוקטרינציה ציונית בשנות ה-50, פרשו מהמחנה הציוני, שבו הדת מעולם לא מלאה תפקיד מרכזי בחיים. החל משנות ה-50, רבים מבני המייסדים חזרו תשיח הקולטים, החלו להיכנס בלהט לתהליכי הפרטה ואינדיבידואליזציה, בהשפעת זרם השינויים האדיר מגרמניה ומן המגביות היהודיות והשפעת התרבות

של המפלגות הדתיות, טעה בגדול. קרה בדיוק ההפך. אני ואשתני היינו הראשונים, שנבאנו עוד ב-1992 את התגברות המפלגות הדתיות, בעקבות קבלת החוק. המעניין הוא שלא החרדים, שלמדו לנצל את החוק עד למקסימום, הם הדוגמטיים, אלא דווקא יוזמי החוק, ח"כ פרופי אמנון רובינשטיין ופרופי אוריאל רייכמן.

הדתיים נהיו יותר דתיים והחילונים יותר חילוניים

שבח וייס: הנקודה המרכזית בשאלה זו היא של סדר העדיפויות בין הטיפול בבעיות יסוד שונות. עניני דת ומזיינה מול יתר הנושאים שעל סדר היום שברצונו של עולמנו. משותמע מכך, שאם מפלגות, כמו האגודה/דגל התורה ושי"ס, מסמנות לנו שהן מוכנות להיות "מתונות" בנוגע לשאלת הכרעות בתהליך השלום, אזי בהחלט אפשר ורצוי לשתף אותן בקואליציה. למעשה, שיקולים כאלו הודיחו גם את מר"צ כשהשקימה, בממשלת רבין, להדיח את מנהיגתם, שולמית אלונג, ממשרד החינוך - כדי לרצות את שי"ס ולשמור עליה בקואליציה לצורכי קידום המטרה העיקרית - השלום. יש גם לשים לב לכך, שהדתיים נהיו יותר דתיים, והחילוניים יותר חילוניים. הרעיון של בן-גוריון ודור מייסדי המדינה, שהאתוס הציוני - לאומי - חילוני והממלכתיות יחליפו את הדת כחומר המלכד של העם, לא הצליח.

נתייהו בזנז את יתרונות השיטה

באשר לגימוקים בעד ונגד פיצול ההצבעה, למשל הצבעה עבור ברק לראשות הממשלה והצבעה שונה לאחת מקשת המפלגות לכנסת, בזומה ל-ספליט טיקט" שאפיין את הימין, ובמיוחד את המצביעים הדתיים והחרדים, בבחירות הקודמות. התנהגות כזו של הבורזר אינה נראית לי בלתי לגיטימית. אין לי נימוקים עקרוניים נגד, דווקא למרות מגרעותיה הברורות של שיטת הבחירות החדשה. בניגוד להרבה מעמיתים, אני חושב ששיטה זו יש בה הרבה מן הטוב. חבל שנתניהו, שהיה הראשון להיבחר כראש

וייס: נשלון הסוציאליזם בארץ הוא זה שהביא לעליית ש"ס והגביר את הנטיית לחזרה לדת

הממשלה לפי הכללים החדשים, בזנז את יתרונותיה. דווקא בעת שהמערכת החברתית והכללית מתפצלת לסקטוריאליות מופרזת, טוב שיחיה ראש ממשלה שנבחר ישירות על ידי העם, שימשוך לכון ההפוך. אבל יש גם להבין, שככל שהפרלמנט נהיה יותר מרוסק, מחירי הרכבת הקואליציה יעלה. בהקשר זה, אני מעריך, לדוגמא, שלרשימה של טומי לפיד יש סיכוי טוב לקבל 2-4 מנדטים בכנסת הבאה. אהוד ברק דווקא מבין את הבעייתיות של המגמות

האמריקאית, וחסלו כמעט כל חוניה שוויונית בארץ. ואז, תהליך דרוויניסטי קטלני, גרם לכך, שדורות של יוצאי צפון אפריקה נשארזו מאחור במרוץ הכלכלי הפרטי. כשלון הסוציאליזם בארץ הוא זה שהביא לעליית שי"ס, והגביר את הנטיות לחזרה לדת. בעשור האחרון הוחמרה מגמה זו עוד יותר, בעיקר בין יוצאי צפון אפריקה, כתוצאה מן העלייה המאסיבית מברית המועצות לשעבר, ששוב השאירה את הצפון אפריקאים מאחור, בישראל המתפתחת במהירות הבזק. יש לציין שבצד החילוני,

המפלגות החרדיות! ובאיזה מחיר! ואם זה אפשרי - האם זה רצוי?

אברהם דיסקין: כאשר לאי-שיתוף המפלגות החרדיות בקואליציה, זה כמובן אפשרי בתנאים מסויימים, שתלויים בתוצאות הבחירות. לדעת, אפילו אפשרי הדבר, הוא אינו רצוי. מחד, אפשר יהיה לחסוך סכומים ניכרים שהולכים להקצבות לחרדים, אבל מאידך, זה יהיה במחיר העמקה, מאד מסוכנת, של הקיטוב בעם. אני לגמרי לא בטוח שאנחנו כחילונים צריכים לרצות במעמה כזו. יש לציין שזו אשלייה לדבר על רוב חילוני בעם. המציאות היא, שיש מיעוט מאד גדול של הרבה עשרות אחוזים שהם לא דתיים, אבל גם לא אפיקורסים להכניס. זה בעיקר מאפיין את האוכלוסיות ממוצא ספרדי ומזרחי, שאצלם יש גווי ביניים מרובים בין מסורתיות לחילוניות. אם תקום ממשלה ללא מפלגות דתיות, אני מסופק אם היא תהיה מסוגלת בכלל לחולל רפורמות מרחיקות לכת בתחום תדת והמדינה. פוליטיקאים בדרך כלל אינם רושבים, בשום נושא, לטווח ארוך יותר מן הבחירות הבאות, וגם לא בשטח הזה. שייס הצליחה בעשור האחרון, להקים רשת חינוכית וחברתית ענפה.

דיסקין: ל"ש"ס יש יומרות לכבוש כל יהודי בישראל ולהכפיפו לאורח חייה ולערכיה. זה הופך אותה למתחרה תרבותית ופוליטית מסוכנת לציבור החילוני ולמפלגותיו

לטאטא את כל המפעל הזה סתם על ידי סגירת הברזים והתקציבים זה בלתי אפשרי. אולי עדיף לשאוף לשנות את תנאי הדו-קיום החילוני/חרדי, בהדרגה?

שבח וייס: אם בבחירות האלו יצא אחד ברק, ואני מאד רוצה בניצחוני, בהחלט באה בחשבון קואליציה עם אחת או שתי מפלגות חרדיות. גם עם המפד"ל, אם היא תסכים לאמץ לפחות 80% מ"הסכם וואיי". למעשה, העמדה של יצחק מרדכי ומפלגת המרכז בשאלה זו, דומה לזו של העבודה. אי-שיתוף מפלגות דתיות וחרדיות בקואליציה של העבודה היא פסולה בעיני וגובלת באפרטהייד. נתניהו שונה מן העבודה והמרכז בכך, שהוא חייב לכלול את כל המפלגות הדתיות בקואליציה שלו, מפני שהבורחים שלהן הם אתנו, כפי שהוכחתי במחקר שלי על הגורמים למפלגת קואליציית רבין-פרס בבחירות הקודמות. אם ייבחר ברק או מרדכי, הם יוכלו, לכאורה, להקים קואליציה ללא הדתיים. שמעון פרס אמר לפני כמה ימים שכדאי אולי לנסות ללכת בכיוון הזה, והקים עליו כעס גדול במטה הבחירות של העבודה. הלא בשיטת הבחירות החדשה המפלגות נאבקות על כל קול, וכאן יש להתחשב בעובדה של הגידול המרשים בכוחה ובנוכחותה של האוכלוסייה הדתית והחרדית בכלל.

שדווקא הוא הראשון שנבחר בשיטה זו, מקריות. אבל אני טוען, שזו שיטה שמביאה לאי-יכולת של ממשלה לשלוט, ולכן היא כל כך מסוכנת. יעבשיו לשאלה כיצד על המצביע החילוני לבחור. אני יוצא מתוך הנחה שמצביע זה מחליט על בסיס רציונאלי. אפשר לזהות שתי גישות סבירות:

גוסמן: הפתרון... צריך להיות הקמת קואליציה רחבה שמטרתה העיקרית, נוסף על קידום תהליך השלום... תהיה שינוי כללי של המשחק הפוליטי שיביא לניטרול כוחן של המפלגות הדתיות

האידיאולוגי טוטאלי או האסטרטגי-טקטי. טיפוס המצביע הראשון, שמדגיש את חשיבות מכלול הנושאים של העימות החילוני-דתי מעל לכל יתר הנושאים, יבקש להצביע עבור רשימה שמצליחה לשכנעו, שהנושאים החילוניים הם באמת בראש סדר העדיפות שלה. ברם יש כאן בעיה לגבי מפלגות קיימות אנחנו יכולים, במזדת מה, להשוות בין מה שהן אומרות, לבין איד שהן מעלו במציאות, כשנדרשו לעמוד במבחן העימותים. לגבי רשימות חדשות אנחנו רק יודעים מה הן מבטיחות, ואנו

האלו, והקמת ישראל אחתי היא דוגמה אחת להמלצות הדויה שלי שהוא אימץ, איד לנסות להתגבר על הסקטוריאליזם ולהזור למידה רצויה של אחדות חברתית. ברק מוכן לעשות הרבה פשרות כדי לנצח ולהחזיר את קואליצית השלום לשלטון. זה בוודאי לא חטא. לעומתו למריצ' כייף להיות

מפלגה קטנה ובלתי מתפשרת. אבל כדי לנצח בבחירות, וישראל אחתי היא היחידה בשמאל המסוגלת לנצח, יש לנקוט בטכסיסים ולעתים תכופות להסכים לפשרות.

הבעיה החילונית דתית נדחקה לשוליים

עמנואל גוסמן: יש מקום להרהר על הסיבות להתפתחות המציאות הפוליטית הקיימת. אין ספק שלפני קום המדינה היה בארץ ציבור גדול של אנשי ימין פוליטי, שהיו גם אנשים חילוניים ואף אנטי קלריקליים. הדוגמה הטובה ביותר היה זאב זיבוטינסקי בעצמו, והמנהיגים הרביזיוניסטים מסביבו. מספר האנשים מן הסוג הזה התמעט בצורה קיצונית, עד שדומה שבשנים האחרונות אנשים כגון דן מרידור ורוני מילוא, מתקשים להישאר בליכוד. אינני בטוח, מדוע זה קרה, אבל מאחורי התשובות האפשריות של קונינוקטורות קואליציוניות עומדת בעיה חריפה, שבסדרו העדיפויות הלאומי של המפלגות העיקריות, נדחקה הבעיה החילונית-דתית לשוליים.

איד יוצאים ממצב שבו, בגלל כוחן, המפלגות הדתיות מצליחות לכפות על המפלגות הגדולות את עמדותיהן ברשימה ארוכה של נושאים דתיים! כיוון הפתרון העיקרי צריך להיות בהקמת קואליציה רחבה - לא מקיר אל קיר - שמטרתה העיקרית תהיה שינוי כללי המשחק הפוליטי, שיביא לניטרול

וייס: יש להתחשב בגידול המרשים בכוחה ובנוכחותה של האוכלוסייה הדתית והחרדית בכלל

לכנסת. אני עצמי מעדיף את הגישה השנייה, הרואה בהצבעה למפלגה גדולה סיכוי יותר גדול להביס את ביבי. בהצבעה לרשימות קטנות יותר מן העבודה או מריצ', יש סיכון של בזבוז קולות, כתוצאה מן האפשרות שלא יעברו את אחוז החסימה. אבל עליו להודות בהקשר להצדפתי זו, שאני חבר מפא"י/ העבודה מאז 1942.

האם אפשרית ממשלה ללא דתיים? שאלה: האם אפשר להקים ממשלה ללא

כוחן של המפלגות הדתיות והחרדיות. באופן אישי אני מדגיש את הפרימאט של תהליך השלום על כל יתר הנושאים. אני גם נד ממשלת אחדות לאומית, ובמיוחד עם הליכוד של נתניהו. אבל אני מוכן לשנות את דעתי, אם הקמת ממשלה רחבה כזו לא תפריע בצורה דרסטית להמשך התהליך המדיני, ויביא למריצת דרך בנושא החילוני-דתי. אינני סבור, שהשיטה החדשה של בחירה ישירה של ראשות הממשלה, דווקא "יהומינה" מועמד מן הסוג של ביבי, ואני רואה בעובדה

הערות המראיין: איך בכל זאת להצביע?

כוחו הפוליטי של הגוש הדתי נובע רק בחלקו מן הגידול באוכלוסייה הדתית והחרדית ובמספר הבוחרים מתוכה. גורם הרבה יותר חשוב היה המיקום האסטרטגי של המפלגות הדתיות, כלשון המאזניים בין מפלגות השמאל לימין, בשני העשורים האחרונים, בהם הגיעו שני הגושים האלו לאיזון כמעט מוחלט. יש הרבה מן המוזר בהמשכת היותם לשון המאזניים דווקא בתקופה שכבר ברור לכל, שכמעט כל המצביעים הדתיים, והחרדים עברו להצביע עבור הימין.

לבוחר בעל התודעה החילונית המפותחת, שמקנה לנושאים החילוניים עדיפות גבוהה, ישנם יתרונות דווקא בשיטת הבחירות החדשה, מעצם היכולת לפצל את הבחירה בין ראשות הממשלה לכנסת, יתרון שהבוחרים הדתיים ידעו לנצל עד תום.

לצורך ההסבר נלך מן הקל אל הכבד; מן הבטוח לגמרי לניחן לזיכרון: בבחירה לראשות הממשלה אין ספק שעל הבוחר החילוני להצביע נגד נתניהו. מכיוון שאין אפשרות להצביע נגד, חייבים לבחור בין אחד ברק ליצחק מרדכי. שניהם רחוקים מאוד מלהיות אידיאל חילוני מושלם, וברור ששניהם ייכנעו ללחצים של הגוש הדתי בנסיבות רבות. לדעתי, הנכונות להיכנע ולהפריז בכוחן הסגולי של המפלגות הדתיות והכמיהה לחפש פשרות מרחיקות לכת עם חדה, הרבה יותר מובהקת אצל מרדכי מאשר אצל ברק.

מה שעוד יותר ברור לגבי שניהם הוא, חייב לקום לובי חילוני חזק בכנסת הבאה, שיוגבה על ידי תנועה חילונית חזקה מחוץ למערכת, שתפעיל לחץ מתמיד לכיוון החילוני על כל ראש ממשלה ורוב קואליציוני. התנאי החשוב ביותר להקמת לובי חילוני כזה הוא, שבבחירות לכנסת יצביעו בוחרים חילוניים רבים ככל האפשר עבור מפלגות "חילוניות טהורות", לפי הגדרת המראיינים, ולא עבור שתי מפלגות הסופרמרקט הגדולות: העבודה (ישראל אחת) או המרכז, שטאמנותן לאינטרס החילוני נתון בספק. אמנם יש סכנה באבדן קולות בהצבעה לשימיות קטנטנות, שעלולות לא לעבור את אחוז החסימה. אבל למזלנו יש מבוחר של מפלגת "טהורות" שסכנה זו אינה קיימת לדין: מר"צ מן השמאל הימני ושינוי של טומי לפיד. ישראל בעליהתעבור את אחוז החסימה ומוכנה לקואליציה עם השמאל, אבל בהרכבה האישי היא רחוקה מלהיות חילונית "טהורה". צומת, מפלגת הפועלים של עמיר פרץ והדף השלישית נגועות בסכנה של אי-עבירת אחוז החסימה.

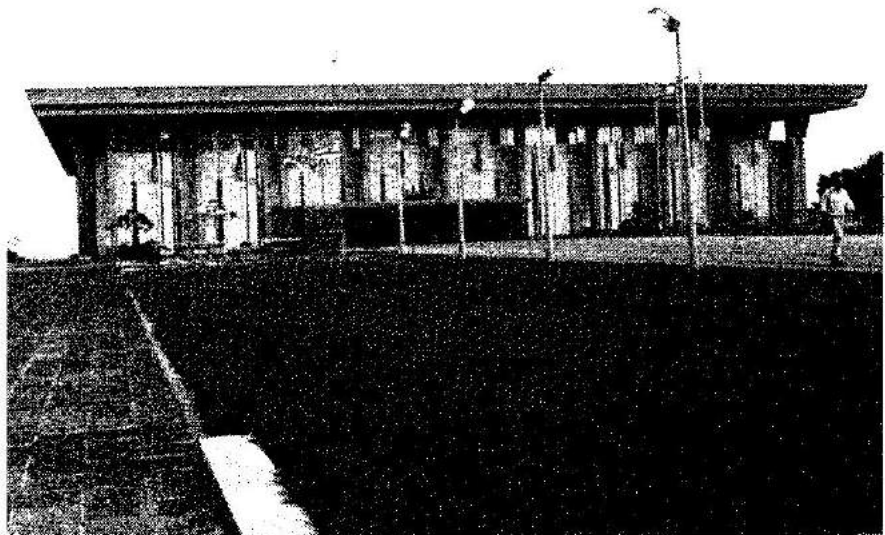
טוב שיש מבחר מגוון כזה, שיכול להתאים לטעמיהם של כל סוגי הבוחרים החילוניים. חשוב שהם ידעו לנצל את האפשרות להדגיש את החשיבות שהם מייחסים לנשוא החילוני ע"י הצבעה ממוצלת.

הפרלמנטרי של כל אחת מן המפלגות הדתיות, ובאיוון בין תלותה ברוב החילוני בקואליציה, לבין תלותו של רוב זה בשיתופה הדתית. עלי לציין, שמאז 1967 ועד היום המפלגות החרדיות היו שותפות הרבה יותר נוחות למפלגות השמאל בנושאי חוץ ובטחון. היום יש אשליה, שהמפד"ל התמתנה. עם שבוצו מחדש של הרב דרוקמן ברשימת המפד"ל, בנוסף לשני מנהיגיה יצחק לוי ושאלוהילום, היא חוזרת להיות אותו סמן ימני קיצוני שהכרנו בשני העשורים האחרונים.

בבחירה שבין האגודה/דגל התורה לבין ש"ס, יש לשים לב קודם כל להבדל המרשים ביניהן בגודל מאידך, יש גם לשים לב לכך שלש"ס יש יומרות

בכנס היסודי ההמוני של "ישראל אחת", בבנייני האומה, חצי הקהל היו דתיים חובשי כיפות ואהוד ברק בירך "שהחיינו". מן-גוריון לא היה משתמש בניסוח זה, ולא אשכול, רבין או פרס. התופעה מעידה על חיזוק מעמדו של הציבור הדתי בפוליטיקה, למרות התמונה ההפוכה של התחזקות החילונית.

עמנואל גוטמן: לדעתי התוצאה הרצויה ביותר תהיה הקמת ממשלה רחבה של כל הגורמים הלא-דתיים, שיקבלו החלטה מראש על שינוי יסודי במעמד הדת במדינה. את זה אפשר לעשות בלי השתתפות המפלגות הדתיות, שאי אפשר לצפות מהן שישכימו מראש לתכנית כזאת. אם תהיה

כנסת ישראל - השיטה מבטיחה יותר פיצול, יותר מחלוקות

הציבור המזרחי, ולהכפיפים לאורח חייה, ולערכיה. זה הופך אותה למתחרה ותרבותית ופוליטית רצינית ומסוכנת הרבה יותר לציבור החילוני ולמפלגותיו. לחרדים האשכנזים אין יומרות כאלו, והם מעוניינים בעיקר לראו לאינטרסים של הציבורים שלהם, ולא כל כך למיסיונריות בקרב הציבור החילוני, המסורתי, ואפילו הדתי-לאומי המתון. לכן, מחיר שיתופם בקואליציה יהיה הרבה יותר זול.

עמנואל גוטמן: הבחירה היא קשה. לדעתי אין לפסול ניהול מיימ עם אף מפלגה דתית, אבל ללא הליכוד, כשהסיכום יהיה תלוי במחיר שכל אחת תדרוש. אבל אם תלחץ אותי אל הקיר - וחברי ברודאי יהרגו אותי, אומר שצירופה של ש"ס עדיף. לדעתי, ניתן לבדוד את האלמנט האנטי-רציונלי של ש"ס. אני מעדיף ניסיון הידברות עם ש"ס, מפני שרוב בוחריה אינם פונדמנטליסטים, לא לגבי נושאים דתיים ולא לגבי תהליך השלום.

כאלה, אני בחלט מצדד בצירופה לממשלה. מאידך, אם תוצאות הבחירות לא יאפשרו הקמת ממשלה ללא מפלגה או מפלגות דתיות, הייתי מטכים לצירוף בתנאי מינימאלי של הסכמה לעצירתה של המגמה הגורפת ליותרים לגורמים הדתיים, שאפיינה את ממשלת נתניהו.

ש"ס כאופציה הכי טובה והכי גרועה לחילוניות

שאלה: אם ייווצר מצב, לפני, כדי לאפשר הקמת ממשלה שתחליף את שלטון נתניהו, הכרחי לצרף לפחות מפלגה דתית אחת, את מי היית מעדיף: את המפד"ל הציונית אבל הניצית הקיצונית, את ש"ס היותר יונית אבל המלבה את העימות העדתית, או את המפלגות החרדיות האשכנזיות המקצינות את העימות הדתי-חילוני?
אברהם דיסקין: זה תלוי בשיקולי הגודל

קאנוסה - כבר לא מה שהיתה

אין לשמאל מה לעשות אצל החרד"לים והחרדים

לא כן ברית חרד"ל-ימין. גם בנימין נתניהו ואנשיו רוצים בהגפת תריסרים ונעילת שערים בפני המערב (מוסקבה: ניחא) והתנתקות מהדמוקרטיה המערביות. לא שיש להם משהו נגד באד ודוסטויבסקי, אם כי לא הרבה בעד, אולם דלתות פתוחות עשויות להעניק למדינות הדמוקרטיות השפעה מסוימת. השפעה פוליטית אינה מבטיחה נכסים בלבד, כמו סיוע כספי וצבאי, תמיכה מדינית וקשרי מדע, יש בצידה גם התחייבות: הכרה בזכות היריב לקבל מה שאנו תובעים לעצמנו, כמו ויתור על שטחי מולדת מסוימים. לכך אין נתניהו ואנשיו מוכנים, ולכך הם עמלו בהצלחה ראויה לציון להתנתקות מהעולם הנאור.

בכך יש לימין בסיס רחב מאוד לשיתוף פעולה, עד כדי ברית ברית אהים עם החרד"לים והחרדים: שום זר-אויב לא יבוא בביתנו, משום שהוא יישא עמו קריאה לפשרה מדינית בתוספת אופרות, תיודשי מדע וספרים. כוח הדחייה של השמאל

דוסטויבסקי והצבת רפליקה של פסל דוד בירושלים, מעשה ידי מיכאלאנג'לו. את אלה צריך למחוק, לבל יעוללו ליהדות מה שעשו לה ההתייוונות וההשכלה. אלה, לא פחות מנישואי תערובת, יכרסמו אות מהותו של העם היהודי בעיניהם. מדינה של ש"ס ויהדות התורה תצטרך להגף את תריסיה, לנעול את שעריה ולהסתגר בדלת

אם מדינת ש"ס/אגודה תכלול או לא תכלול את רמת הגולן, זו שאלה הנופלת בחשיבותה מ"אסון" השמעת המתיאוס-פאסיון וניתוף פסל נמרוד

אמנותיה. כי היא "עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב". אם מדינת ש"ס/אגודה תכלול או לא תכלול את בקעת הירדן או את רמת הגולן, זו שאלה הנופלת בחשיבותה מ"אסון" השמעת המתיאוס-פאסיון, שריפת האחים קרמזוב וניתוף פסל נמרוד. השמאל הליבראלי עלול לוותר בשאלת היקף הפשרה הטריטוריאלית; הוא לא יוכל לוותר, אלא אם כן ירצה לאבד עצמו לדעת, על המלט, המעל

פעם היה ניתן לערוך עסקאות עם הממסד הקלריקאלי. אחרי שהקיסר הנרי הרביעי ירד לקאנוסה ועמד בינואר 1077 שלושה ימים בשלג, סלח לו האפיפיור, הסיר מעליו את החרם ואף בידך אותו ("היינריך הבן האהוב"). אמנם הפסקת האש החזיקה מעמד שנים מעטות בלבד, אולם משיקת הזקן השיגה מודוס-ויוונדי זמני.

בישראל 1999, המצב קשה יותר. העלויות לקאנוסה דירושלים של בנימין נתניהו, יצחק מרדכי וקודם לכן שמעון פרס, כשהם חבושי כיפה, לא העניקו להם מחילה מלאה; לכל היותר תואר "בן אהוב" לשני הראשונים. פרס ושריו לא זכו אפילו לזה. אחדים מהם, בנייהם אהוד ברק, התפכחו והסיקו את המסקנות, אך יש שעדיין מקווים להשיג אינדולגנציה על חטאיהם. בנייהם חיים רמון, ולמרבית הפליאה גם שלמה בן-עמי.

נכון שבלי החרד"לים (חרדים-דתיים-לאומיים) קשה. יחד עם שאר המפלגות החרדיות והדתיות הם מהווים כיום את לשון מאזניים בין ימין לשמאל, אבל עימם - אי אפשרו מה"יברית ההיסטורית של מפא"י והמפד"ל לא נותר בסיס, מאחר שהתהום הפעורה היום בין דתיים לחילוניים אינה רק פוליטית; אלא גם תרבותית-פילוסופית. אם תתחולל מלחמת תרבות התמימות הן כמו ההתנצרות בין עסקני אוראן, באלגוריה שתיאר אלבר קאמי ב"הדבר", לגבי השאלה האם קיימת סכנה של מניפת דבר, בשעה שההרבות כבר מלאו עכברושים מתים.

במקום ה-17 בסדרי העדיפויות

למשמע ההתבטאויות של הרבנים החרדים שך ויוסף, לפיהם חיי יהודים חשובים מאדמת ארץ-ישראל, התפתה שמעון פרס להאמין, שקיים בסיס לשיתוף פעולה עם המפלגות הדתיות והחרדיות, אולי אף לחידוש הברית עם המפד"ל. כשלוך "התרגיל המסריחי" (1990) צריך היה להחמיש לו, לרמון, ליוסי ביילין, לרפי אלול ולאחר מכן לשלמה בן-עמי, כי בסיס כזה איננו עוד. השאלה המדינית-טריטוריאלית ניצבת אצל החרדים במקום ה-17 בסדר עדיפותם. אצלם מכריעה לא מדיניות החוץ והביטחון, אלא המעמד הדתי/תרבותי! משקל מעמדן של ההתנחלויות ואף של ירושלים והברון, בטל בשש-מאות לעומת חשיבות מספר בתי הכנסת, הישיבות, המקוואות, דינם של ענייני נישואים/גירושים, מעמד האשה וחרם על הרפורמים "ימישי" קל וחומר שלא ניתן להתפשר לגבי באך,

עולם כמתגו נהג. מנהיג ישראלי לחץ ידו ומנשק את זקנו של אפיפיור יהודי

הליבראלי לחרד"לים ולחרדים חופף, אפוא, לכוח המשיכה של הימין הלאומני! שום פרס, בן-עמי או רמון, גם כשהם חובשים כיפות, מתעטפים בטליתות וכרוכים בתפילין, אינם שקולים כנגד נתניהו המפוצץ גשרים לזשיגטון ובריסל, רצוי גם לרבת-עמון. בין אם ירצה ובין אם ימאן, אין לשמאל מה לעשות אצל החרד"לים/החרדים. בקושי לרדת לקאנוסה. ואף זו ראינו מה תועלת יש בה...

ירושלים, ודון גיבאנו, ולא רק מפני שאהוד ברק אהב מוסיקה ואופיר פינס כדורגל. זיקה לתרבות המערב ולמדעי-הטבע, סימביוזה עם העולם המתועש, ורב-שיח פוליטי עם הדמוקרטיה, הם מהותו של שמאל ליבראלי. אבל דווקא לכך הרבנים דרעי, עובדיה יוסף ומנחם שך לא יסכימו, גם אם יהיו נכונים להחזיר את שכם לפלסטינים. לכך המתניות המדינית בה נאחו בשעתו שמעון פרס, היא גשר רחוק מדי להסכם חרד"ל-ליבראלי.

חילוניות נטו

ראיון עם יוסף (טומי) לפיד

לפיד: החרדים מהווים איום על החברה החופשית בישראל

חיפה לשעבר, עוזר יוסי פריצקי, יו"ר עמותת עם חופשי וח"כ מודי זנדברג, מ"פליטי" צומת.

הפוטנציאל העצום המצוי במחנה העולים

כחילוני, וכנציג מוצהר של "הברגות החדשה" לפיד גאה בזה שבעשיריה הפותחת של שינוי כמעט כולם הם אקדמאים או בעלי מקצועות חופשיים.

לפיד מצפה, שבגוף לקולותיהם של המוני בוחרים חילוניים מתוסכלים, יזכה במאגר קולות העולים מברחי"ם לשעבר, ובעיקר מבין אלו שיהדותם נתונה בספק ע"י הרבנות, וסובלים מגזירותיה. בין העולים ממדינת ברהיי"ם לשעבר, הוא אומר, ישנם 600,000 חילוניים מובהקים. שליש מהם אינם מוכרים כיהודים על ידי הרבנות, ומשרד הפנים, שנמסר כמונפול למפלגות הדתיות, ממרר את חייהם.

הם הופקרו למעשה על ידי שתי המפלגות הגדולות וגם על ידי מפלגת העולים ישראל בעליה. זו האחרונה מונהגת על ידי שני שרים שאחד מהם דתי והשני, נתן שרנסקי, מסוהתי ומשיי לאישה דתיה, שעד לאחרונה ברחו למעשה מכל עימות עם הממסד הרבני והמפלגות הדתיות. לפיד רואה באוכלוסייה גדולה זו כר טבעי לקולות. עושה רושם שלא לגמרי נהיר לו איך לתרגם פוטנציאל תיאורטי זה למציאות אלקטוראלית.

הרבה יותר ברור לו איך צריך לקדם את סיכויי רשימתו בהתחרות על קולות הבוחרים החילוניים מול מר"צ וישראל אחת: על ידי פרסום זכרים פרובוקטיביים נגד החרדים. בשטח זה אין לפיד מוגבל על ידי חישובים בנושא אף יבחרו קומץ בוחרים חרדים שעשויים להצביע בכל זאת נגד נתניהו, שמשפיעים על אהוד ברק וישראל אחת. תוך שבועות מספר מאז שנכנס לזירה, הניבו דבריו הבוטאים של לפיד נגד החרדים, איומי רצח, שהביאו אותו להסכים להסתובב עם שומר ראש, נוסף על אקדחו האישי.

נטו", הוא מצהיר, ומבטיח שבשום פנים לא יסכים להצטרף לקואליציה ממשלתית שתכלול גם את המפלגות החרדיות.

שאלת: למה לך להתחייב לכך בצורה כל כך בוטה, שיהיה קשה לסגת ממנה לאחר הבחירות?

ת: "דווקא בגלל שראיתי מה קרה לאנשי מר"צ, שהקריבו את מנהיגתם, שרת החינוך והתרבות שולמית אלון, בכניעה לדרישות ש"ס בממשלת רבין. אני לא מוכן להעמיד את עצמי בניסיון דומה". לפיד רואה בהתחזקות נוספת של החרדים איום רציני על הציונות ועל עתיד החברה החופשית בישראל. "העובדות הדמוגרפיות מזעזעות אותי. הייתי לפני זמן מה בחתונה של בנו של הרב אייכלר (המופיע לעיתים מולו כדובר החרדים בטלוויזיה). מנשתי את אביו של אייכלר והוא שאל אותי כמה נכדים יש לך. ארבעה עיניתי לו בגאווה, וכמה יש לך, שאלתי. כ-70, אני חושב, היתה התשובה." "אנחנו החילוניים היינו אלה שאיפשרנו להם לחזור

"כרגע כל משפחה חילונית מפורסות" משפחה חרדית אחת. בעוד דור, אם המגמות הנוכחיות לא ישתנו, כל משפחה חילונית תצטרך לפרנס שלוש משפחות חרדיות"

לגטו בכך, שהסכמו שלא ישרתו בצבא וגם לא יצטרכו לעבוד. כרגע כל משפחה חילונית מפורסות משפחה חרדית אחת. בעוד דור, אם המגמות הנוכחיות לא ישתנו, כל משפחה חילונית תצטרך לפרנס שלוש משפחות חרדיות."

"מרוץ הלפיד" מבוסס על ההנחה, ששינוי תצליח להשיג 4-5 מנדטים, ולהעמיד את עצמה כאלטרנטיבה זולה, ועדיפה על המפלגות החרדיות לשותפות בקואליציה ממשלתית. לפיד מסרב בכל תוקף להצהיר במי יתמוך לראשות הממשלה: "מפלגה קטנה חייבת להתמקד בנושא המייחד אותה", הצהיר, אבל בתגובה לקביעתו שהוא די נץ ביחס לתהליך השלום, הוא מתרעם וטוען בלהט, שכל כתיבתו הפובליציסטית והופעותיו בטלוויזיה ובדיו יעידו, שהוא תומך "גלגה ועקבי" בהסכמי אוסלו וואו.

לפיד מסביר, שהוא ימני בענייני כלכלה וחברת, ורואה את עצמו כמייצג הברוגנות הישראלית החדשה. אחריו ברשימת שינוי מופיעים: ח"כ אברהם פרוז, פרופי יהודית נאות, סגנית ראש עיריית

כשיוסף "טומי" לפיד, הי"אנפאן טריבל" של "יכלבוטק" ו"הכל פוליטי" הכריז על מועמדותו לכנסת בראש רשימת שינוי, האשימו אותו הרבה מידידיו מה"ברנזיה", שהוא סובל מאגו מנופח להחריד, ומאוהב בעצמו מעל לראש. להאשמות אלו יש, כנראה, יסוד. הבעיה היא, שהן גם מאפיינת כמעט כל מי שרץ לכנסת בימים אלה, ומה לעשות,

"ישנם 600,000 עולים שהם חילונים מובהקים. שליש מהם אינם מוכרים כיהודים ע"י הרבנות ומשרד הפנים ממרר את חייהם"

גם את רוב מבקריו של לפיד באמצעי התקשורת. הבעיה האמיתית הקשורה במועמדותו של לפיד אינה בממדיו האנו שלו, אלא בסיכויי רשימתו לעבור את אחוז החסימה, בעיה כאובה העומדת בפני כל רשימה קטנה, והכרוכה בסכנה של בוזו הקולות שיינתנו לה. בראיון שנערך במשרדי הרשימה המאולתרים בלב תל אביב, גילה לפיד, חייה פוליטית וותיקה, ערנות לסכנה, אבל הבטיח, שאין אפילו שמץ של אפשרות ששינוי בראשותו לא תעבור את אחוז החסימה.

"אני מקריב הרבה בזה שאני נכנס לקלחת הפוליטית, אחרי קריירה של יותר מ-40 שנה בעיתונות. לפני שהחלטתי להסתכן, הזמנתי שני סקרי דעת קהל מ"קשר-בראלי". הסקר הראשון היה פנטסטי אבל לא לגמרי מהימן. בשני, הסולידר, בתשובה לשאלה "האם תצביע עבור רשימת שינוי בראשותו של לפיד?" ענו בחיוב מספיק בוחרים כדי להבטיח לנו 4-5 מנדטים."

(הערת המראיין: בראיון אחר בגיליון זה מעריך יו"ר הכנסת לשעבר מן העבודה, שבח וייס, שללפיד יש סיכוי להכניס 2-4 מנדטים, ושמתני הערכות דומות ממקורות מוסמכים אחרים).

להוציא את העימות החילוני-חרדי מהפיהוק התקשורת

בכנסת היוצאת היה ח"כ אברהם פרוז, שפרש ממר"צ כדי להקים את שינוי, אחד הלוחמים המובהקים למען האינטרסים של הציבור החילוני, אבל לא הצליח לעורר תגובות ציבוריות מרעישות. ההבדל בינו לבין לפיד הוא, שבוכות התיאטרליות אמור לפיד להוציא את נושא העימות החילוני-חרדי מן הפיהוק התקשורתי. "אני רץ על מצע של חילוניות

מיסטר רוני ומר מילוא

ראיון עם רוני מילוא

רוני מילוא: אביר לוחם חילוני או אפורטוניסט?

בספטמבר הבטיח מילוא לנהל טכס נישואין אזרחי, שאמור היה להיערך בכניסה לסינמטק. ברגע האחרון שינה את דעתו ונסוג, לפי טענתו, משום חוות דעתו של היועץ המשפטי לממשלה, אליקים רובינשטיין.

אז מה קורה כאן? המפתח להבנת השניות בהתנהגותו של רוני מילוא טמון בהתקרבות מועד הבחירות, ולהגשמת המטרה שהיא ניצחון בכל מחיר. רוני מילוא בן הופך לרוני מילוא א, כדי להתאים את עצמו לקו מפלגתו, הסוברת, שתוכל להיכנס לכנסת כגורם משמעותי, רק אם תצליח למשוך קולות מבוחרים מסורתיים, בני עדות המזרח, ומבין מאוכזבי נתניהו.

בדרך כלל אפשר ללמוד מעט מאד ממצעי מפלגות לקראת בחירות, ובעיקר ממפלגות, שבמקרה הטוב יהיו שותפות זוטרות בשלטון. ובכל זאת, במפלגת חדשה כמו מפלגת המרכז, בה הוכן המצע כפשרה בין ארבעת המייסדים -- מרדכי ליפקין - שחק, מרדור ומילוא -- אפשר ללמוד על המגמות העיקריות גם מן הפשרות וגם מן הסעיפים הבולטים בחסרונם.

למה אם כן יוכלו מצביעים חילוניים לצפות ממפלגת המרכז? אין פרק במצע על "בעיות דת ומדינה". הפרק הרלבנטי נקרא "איחוי הקרעים בעם בין דתיים לחילוניים". "בסעיף 3 מבטיחים ש"שיקום השותפות הלאומית על בסיס אחדותו ושלמותו של עם ישראל הוא האתגר הלאומי הראשון במעלה. שותפות זו תושג על ידי הידברות בין כל חלקי העם היהודי על בסיס הערכים הנצחיים של מורשת ישראל, הסובלנות, הליכוד ההדדי, השוויון וזכות האדם לחיות ללא כפייה". "יבא לציין כפייה למה ועל ידי מי.

מחד התבטאות חריפה נגד הצנזורה של החרדים על להקת בת-שבע. מאידך, התקפלות מההבטחה לקיים טקס נישואין אזרחי

סעיף ג' מבטיח ש"מערכת החינוך על זרמיה (כמו בהחלטת מועצת הביטחון 442 יש לשים לב שחסרה כאן המלה "כלי") תכלול לימודי מסורת ישראל ובכלל זה לימודי תנ"ך, ספרות הלכתית, וספרות מוסר של עם ישראל לאורך הדורות; לימודי דמוקרטיה, הציונות, מורשת ערכים לאומיים וזכויות האדם."

מיהו רוני מילוא האמיתי? התשובה תליה בגיאוגרפיה המפלגתית ובקירבת יום הבחירות

מאורחים סביב השאיפה לאחדות מירבית, מתנגדים לכפייה מכל צד שהוא, ומאמינים שכולם יכולים לחיות ביחד בשלום.

רוני מילוא השני עלה לכותרות במרץ אשתקד, כאשר כראש עיריית תל אביב שינה את חוקי העזר העירוניים כדי להבטיח, שעסקים יוכלו לפעול משבתות מעירו. הוא הותקף בשצף קצף עיני דוברי החרדים שאיימו עליו, שעם עמדות כאלו אף פעם לא יגיע להיות ראש ממשלה. מילוא ענה להם, שהוא אף פעם לא יתפשר על זכותם של התושבים החילוניים של עירו לחופש מכפייה דתית.

במאי אותה שנה היה רוני מילוא כמעט היחיד מבין הפוליטיקאים הבולטים, שהתבטא כחריפות נגד הצנזורה שהוטלה, לפי דרישת החרדים, על רקדני להקת בת שבע בחגיגות יום העצמאות. ראש הממשלה בנימין נתניהו וראש האופוזיציה מן העבודה, אהוד ברק, נחרו לשתוק. כעבור חודשיים השתתף מילוא ביחד עם חיי אברום בורג, חובש הכיפה ממפלגת העבודה, בכנס יסוד של המטה המשותף לחופש הדת בישראל. בכנס זה ביטא את חששו, שבקרוב יאלצו מגישות התכניות בטלביזיה הישראלית להתלבש בצניעות "כמו בארץ" אם לא תיעצר מגמת השתלטות החרדים על החיים בארץ.

שם המדור הזה הוא "יראינות עם חכיים ומועמדים אוהדים" לעניין החילוני. לפי דבריו בראיון, שנערך במחצית חודש אפריל, קשה יהיה לשבץ את רוני מילוא, אחד מן הרביעייה המייסדת של מפלגת המרכז, במשבצת זו. אבל אם לשפוט על פי דבריו ומעשיו בשנה שלפני הקמת המפלגה החדשה, בהנהגתו של "פליט ליכוד" אחר, יצחק מרדכי, אין שמץ של ספק במיקומו של מילוא בחזית הפוליטיקאים, המוכנים להסתכן בעמדות ברטות למען האינטרס החילוני ונגד המשך השתלטות החרדים על אורחות חיינו.

מי הוא, אם כן, רוני מילוא האמיתי? התשובה נעוצה כנראה באנלוגיה לפתגם "פורנוגרפיה היא עניין של גיאוגרפיה". עמדותיו בנושא העימות החילוני-דתי של איש מפלגת המרכז, שתעשה הכל כדי למשוך קולות, מכל הבא ליד, יהיו תלויות בנוסחה מתמטית שיושפעו בקירבה ליום הבחירות. הבה ניתן לשני רוני מילואים לדבר בשם עצמם, ואז ננסה לעשות סדר ביניהם.

שאלה: למה יוכלו מצביעים חילוניים מובהקים לצפות ממפלגת המרכז בראשותו של יצחק מרדכי בנושאי העימות החילוני-דתי?

ת: "עמדת מפלגת המרכז בנושאים אלו, שבאה לידי ביטוי בהיר במצענו, הוא לחתור לפלורליזם בשטח הדת, שיתבטא בהענקת חופש בחירה מירבי לכל אזרח לנהוג על פי אמונתו. אנו משוכנעים שזו הדרך היחידה בה נוכל להתקדם להיות חברה מתוקנת ולאחרות את השסעים בחברה. על פי תפיסה זו, יש לאפשר ליהודי דתי לבנות את השבת בתפילה ומצוות, ולהיהודי חילוני לבנות על שפת הים. עם נתרם גישה עקרונית זו למדיניות בשטח התחבורה הציבורית, לדוגמה, זאת אומרת שאנו בעד תחבורה ציבורית בשבתות למטרות בילויים, אבל לא בכל מקום ובכל מצב. אני משוכנע, שאפילו יהודים חילוניים לא ירצו שאוטובוסים יתרוצצו מתחת לחלונותיהם בשבתות."

מרדכי מועמד מסורתי יחיד בין עשרה חילוניים

שאלה: איך צריכים לתפוס את עמדותיה של מפלגה המונהגת על ידי מועמד שאינו מחמיץ אף הזדמנות להתקרב אל מנהיג ש"ס הרב עובדיה יוסף?

ת: איציק מרדכי שהוצב בראש הרשימה, הוא המסורתי היחיד מבין עשרת הראשונים שעומדים בראשה. הנה לך דוגמה לפלורליזם אמיתי. צירוף זה פירושו, שאנו מכבדים הן את החילונים הן את הדתיים, והן את הרפורמים והן את האורתודוקסים, ואת הזכות של כולם לחיות על פי אמונתם. אנו

שנת 2000 או שנת תש"ס

ראיון עם יוסי שריד

שאלה: מה תוכל לומר לציבור החילוני המתלבט בבחירתו בין מר"צ לבין טומי לפיד, שרף לבחירות הנוכחיות בראש תנועת שינוי, עם דגל המאבק בכפייה הדתית כדגל יחידי?

ת: להצהיר ולהבטיח יכול כל אחד. מערב בחירות גם כל אחד עושה זאת. לכשעצמי, לא הייתי מהמר על חוגר המתהלל כמפתח. מכל המבטיחים למיניהם, הציצים בערבי-בחירות כפטריות אחר הגשם, מר"צ היא היחידה שהוכיחה לא אחת בעבר, שהיא גם עומדת בנהיגות ובצורה נחרצת מאחרי הבטחותיה לבחור, ככל שהדבר תלוי בה. מר"צ איננה מפלגה של דגל אחד. במשך שנות קיומה הרבות מניפה מר"צ דגלים רבים, שמכסים את כל תחומי החיים במדינה, ושהיום כולם מאמצים אל לבם. הדגל שאנו מעלים לראש סולם העדיפויות עתה הוא דגל המאבק לחופש הדת וחופש מדת.

מר"צ והחינוך - האם תהיה הזדמנות נוספת? הערת המוראיינת:

בתגובה לדברי חייכ יוסי שריד, שלח לי אורי בן-צבי, מהמכללה ליהדות פלורליסטית ומעורכי "יהדות חופשית" מכתב, שהפנה לפני למעלה משנה לחייכ אמנון רובינשטיין, שר החינוך מטעם מר"צ בקדנציה הקודמת, ובו, לצד ההכרה בחשיבות הצעדים שנקטו ע"י שרי החינוך של מר"צ, גם

"הדגל שאנו מעלים לראש סולם העדיפויות" עתה הוא דגל המאבק לחופש הדת וחופש מדת"

הבעת אכזבה מן ההזדמנות שהוחמצה על ידם, כלשונו: "לבצע שינוי של ממש בנושא הבעייתי והמורכב של החינוך ליהדות הומניסטית". ההזדמנות לשינוי, כפי שצויין מפורשות באותו מכתב, היתה בתזמון של הימצאות משרד החינוך בידיה של מר"צ, והגשת "דו"ח ועדת שנהר, שקבע, בין השאר, כי יש לחזק את לימודי היהדות בבתי הספר הממלכתיים, לפעול להכשרת מורים מתאימים, ולוודא כי נושא רגיש זה יימצא בידיהם של מורים חילוניים".

שעת רצון חד פעמית זו הוחמצה לדעתו, כאמור, ועמה אף הסיכוי להציב סכר אמיתי כנגד ידעונים, מחזירים בתשובה ושאר מיני ערבדי אלילים ובעלי אמינות המסתובבים בשטר ומוכרים את מרכולתם. לו הוצג טיעון כזה בפני אנשי מר"צ היום, אפשר שהתגובה לכך היתה, כי קשה לתקן בקדנציה אחת את כל הקלקלות שנעשו בתחום החינוך מאז קום המדינה. אופטימיסטית ללא תקנה כמוני, היתה נותנת סיכוי נוסף לשינוי פני החינוך בידי מר"צ.

יוסי שריד: "אנחנו בודדים במערכה"

ובמידה רבה אף לממלכתית-דתית!

ת: נעשה נאמץ לאחד בתי-ספר ממלכתיים וממלכתיים-דתיים, בכל מקום בו תהיה הסכמת ההורים לכך. נתקל כל קשר בין החינוך הממלכתי-דתי לבין המפלגות הדתיות. בתחום ההשכלה הגבוהה, נעשה הכל כדי להבטיח את השוואת התמיכה בסטודנטים באוניברסיטאות ובמכללות, עם אלה של תלמידי הישיבות וה"יכוללים".

שאלה: לאור הניסיונות האחרונים לקעקע את ערכי הדמוקרטיה והחוק במדינה, איזה משקל תיתן מר"צ לחינוך לאזרחות וערכי הדמוקרטיה?

ת: מערכת חינוך בחברה דמוקרטית, על כל שלוחותיה, חייבת לטפח בנחישות את ערכי הסובלנות, השוויון, הפלורליזם, ההומניזם והדו-קיום בין כל קבוצות האוכלוסייה במדינה. למעשה - החינוך לערכים אלה של הדמוקרטיה הוא שיקבע מה דמות תהיה למדינה שלנו כבר מתחילת האלף הבא. האם תהיה כאן חברה חופשית, מתקדמת, ערכית, סולידרית ויצירתית, או שתהיה זו חברה נחשלת, חשוכה, שסועה, מסתגרת ומתנוונת. האם השנה הבאה, הפותחת לעולם כולו עידן חדש, תהיה שנת האלפיים או שנת תשי"ס, תרתי-משמע. ראי לאיור גרסיה הגיעה מערכת החינוך בתקופות בהן היתה נתונה בידיהם של אלה, הכופרים למעשה בשיטה הדמוקרטית, ומוכנים לכל מעשה שיקדם את השקפותיהם.

מודעת הענק "שנת אלפיים או שנת תשי"ס", מקדמת את פניהם של החולפים בסיעה על פני האילון ממבואותיה הדרומיים של תל-אביב, בואכה צפונה. יוסי שריד קידם את פני בתי מר"צ, שהמה כמזרח של צעירים, בני נוער וקשישים כסופי-שיער.

שאלה: מה יש למר"צ להציע לבחור החילוני, שאינו מוצע לו על-ידי מפלגות אחרות, שאינן דתיות או חרדיות?

ת: מר"צ הוכיחה עצמה לא אחת, כמפלגה היחידה שניהלה בעקשנות ובעקביות את כל המאבקים בכפייה הדתית. החל בפעולות חקיקה בכנסת, וכלה ביציאה לשטח ובתמיכה במתגל בכל ימות השנה, לא רק סמוך לבחירות, בכל מי שראו עצמם ופגעים מהשתלטות חרדית עליהם, או מכרסום בזכויות האדם והאזרח שלהם. החל ברחי בר-אילן בירושלים, דרך נוה רותם בפרדס חנה. לא היו לנו שותפים למאבקים אלה. ברוב המקרים היינו בודדים במערכה. כך קרה בהצבעות על חוק

"ברוב המקרים היינו בודדים במערכה בהצבעות על חוק ההמרה, חוק המועצות הדתיות, חוק יסוד: חופש הדת"

ההמרה, חוק המועצות הדתיות, חוק יסוד: חופש הדת, וחוקים רבים אחרים. כאשר מפלגת העבודה השתמטה ו"הברזיה", שלא לדבר על מפלגות אחרות, מר"צ העזה - ולא בהכרזות בלבד - לעתור לבניין בנשוא גיוס בני-הישיבות - וזכתה בעתירה.

שאלה: האם אך מקרה הוא שמדביקים למר"צ תווית אנטי-דתית? אולי מסיבה זו אין למר"צ תמיכה רחבה יותר בציבור הרחב?

ת: מר"צ, בניגוד למה שמייחסים לה, לחלוטין איננה אנטי-דתית. בין חברינו יש גם לא מעט אנשים דתיים ומסורתיים. אבל רבים בציבור אינם מבחינים בין היהדות כתורתנו וכמורשתנו של העם היהודי, לבין היהדות כדת ופולחן, המוכתבים על-ידי הממסד הרבני האורתודוקסי. מר"צ אינה מסכימה, ולעולם גם לא תסכים, שהממסד הפוליטי, הרבני, הדתי והחרדי, יכתוב לאזרחי ישראל את אורח חייהם.

שאלה: אם מר"צ תהיה בעמדת השמעה, כיצד יבוא הדבר לידי ביטוי מעשי? למשל, בתחום החינוך. מה תהיה מר"צ מוכנה לעשות למען רשת-חינוך כללית-חילונית, על מנת שתזכה באוטונומיה כמו זו שהוענקה לרשת החרדית,

יעל דייץ:

מיצוי הפרגמיזם

תוצאות הבחירות והאיזון המתמטי בכנסת החדשה. לגבי שיש זה יותר מסובך. אני לא פוסלת אותם מראש, אבל אם אריה

דרעי ישב בבית הסוהר על שוחד, והם יעמדו על זה שהוא ימשיך להיות המנהיג שלהם, אני אתנגד לצירופם לממשלה. יש חשיבות שיהיו גם שרים דתיים בממשלה שלנו, אבל הם לא חייבים להיות דווקא ממפלגה דתית.

אני בכלל לא בטוחה שההתחברות שלנו עם מימ"ד, תוסיף לנו משהו בבחירות. אהוד ברק חושב שכן.

יעל דייץ: יש לי בעיה עם התג "חילוני"

כזה למושהו מחוץ למפלגה. אבל המצב השתנה עקב המעבר לבחירה ישירה של ראש הממשלה, צמצום מספר שרי הממשלה בחוק, והצורך לשתף יותר מפלגות בקואליציה. אני לא פוסלת שר הינדל מטעמו שהוא שומר מצוות. למשל, אבי רביצקי ממימ"ד, למרות שאין לי מושג מה הן עמדותיו לגבי זרם החינוך הכללי. קנה המידה שלי הוא אם הדתיות של האדם כוללת אלמנט של ניסיון לכפייה דתית. אם כן, הוא פסול בעיני. אני לא רואה את זה אצל רביצקי, אבל זה בהחלט בולט אצל המפד"ל.

"דתיים והחרדים הטילו ווטו מוחלט על קבלת חוקה וחוקי יסוד. הם גם הצליחו לסרס הרבה חוקי יסוד קיימים"

שאלה: אם ייווצר מצב לאחר הבחירות, שחייבים לצרף מפלגה דתית לקואליציה של העבודה, איזו מביניהן היית מעדיפה?

ת: המפד"ל פסולה לקואליציה בעיני, הן בגלל ההקצנה שלהם בענייני כפייה דתית שבאה לידי ביטוי בהתחרדותם, ולא רק בענייני חינוך, הן בגלל עמדתם נגד השלום והזהרותם הטוטלית עם ההתנהלויות. אני לא אומרת את אותו הדבר על המפלגות החרדיות, ולגביהן יש להחליט על פי

חברת הכנסת יעל דייץ היא ללא ספק אחת הלוחמות הנחושות והמתמידות בכנסת, במאבק למען מכלול הנושאים החילוניים, והדמוקרטיים. סיעתה, העבודה, ומאו החרדיים האחרונים "ישראל אחת", היא יותר בעייתית וקשה להגדרה.

שאלה: איך את מאפיינת את יחס הסיעה בכנסת לנושאי דת ומדינה ואיך את באופן אישי, מתמודדת בסיעה חלוקה בועותיה בנושאים הללו?

ת: זו אכן תמונה לא פשוטה, אבל אני חייבת לציין, שמאז בחירות 1996 אנחנו סיעה חילונית מובהקת. אין אצלנו אף חובש כיפה אחת, בהשוואה לכנסת הקודמת בה היו שלושה כאלו. בסיעה בכנסת הבאה יהיו שוב כמה חובשי כיפות - כולל ממימ"ד, שאיתם כרתנו את הברית של ישראל אחת - אבל זה לא ישנה את אופי הסיעה. המשמעות של עובדות אלו היא, שאמנם יש לנו הרבה בוחרים דתיים ומסורתיים, אבל בפרימרי שלטנו, חברי המפלגה הבוחרים את חברי הסיעה, לא ראו צורך לכלול אפילו מספר סמלי של חובשי כיפות.

המפלגה מנסה לא להיתפש כאנטי-דתית ואנחנו אכן לא כאלו, למרות הסטיגמה שמנסים להדביק

"אני לא פוסלת שר חינוך מטעמו שהוא שומר מצוות, קנה המידה אצלי הוא אם הדתיות של האדם כוללת ניסיון לכפייה דתית"

לנו. אנחנו מכבדים את המסורת ואנחנו בהחלט לא מריצ'ו. כל חברי הסיעה מבין עדות המזרח מגדירים את עצמם כמסורתיים. אני לא יודעת בדיוק מה זה. כאלו עצמים ביום כיפור, למשל, וטסעים לים או לכדורגל בשבת? זה לא מה שמפריע. הרבה מחברי הסיעה האלו לא יצביעו נגד עמדת הרוב בנושאים חילוניים - דתיים, אבל חלק מהם אכן יצביעו ברגליים ויעדרו. אני מוכרחה להודות, שיש לי בעיה עם התג "חילוני". יש לזה משמעות שלילית, בעיקרה אנטי-דתית, באשר אנחנו דווקא רוצים לוודא הזדהות עם היהדות אולי "חופשי" יהיה יותר מתאים:

המפד"ל פסולה החרדים לא שאלה: האם יש לסיעה, וכך אישית, קווים ארומים, למשל, נגד מסירת תיק החינוך לשר דתי? ת: בעבר לא היה עולה על הדעת למסור תיק מרכזי

"אם כבר צריך לחזר אחרי מישהו, אני מעדיפה לחזר אחרי מימ"ד ולא אחרי עובדיה יוסף או הרב כדורי"

אבל מה שחשוב גם בעיני זה שהם יוסיפו לתדמית המתונה שלנו בענייני דת ומדינה. אם כבר צריכים לחזר אחרי מישהו, אני מעדיפה לחזר אחרי מימ"ד ולא אחרי הרב עובדיה יוסף והרב כדורי.

שיתוף פעולה עם הליכוד

הבעיה הגדולה בשנים האחרונות היא, שהדתיים והחרדים הטילו ווטו מוחלט על קבלת חוקה וחוקי יסוד. הם גם הצליחו לסרס הרבה חוקי יסוד קיימים, והיום אין שום אפשרות לחוקק חוקי יסוד חדשים. גם אצלנו בסיעה יש בעיה איך לבנות רוב להקיקת יסוד, ולדעתי אין שום סיבה לבחול בשיתוף פעולה עם חברי הליכוד בעניינים אלו. במציאות כזו, שכנראה לא תשתנה עד שלא יחול שינוי בתוצאות הבחירות, יש מקום לפעול בצורה פרגמטית בנישה עקיפה בחקיקה.

אני, למשל, מקנה עדיפות מאד גבוהה לקידום נושא השוויון לנשים, שכרוך גם בהרבה אספקטים בנושאים החילוניים-דתיים. בשטח הזה הצלחתי כיושבת ראש הוועדה לקידום מעמד האישה, לקדם כמה נושאים, תחת הכותרת של חקיקה סוציאלית. הדרך הזו לא מעוררת באופן אוטומטי את התנגדות הדתיים ותומכיהם בקואליציה, שהייתה מתלכדת נגד כל ניסיון להעביר חקיקה קונסטיטוציונית.

חייבת דיון מחשיבה עד כדי כך את תהליך החקיקה השקט שהיא מרדה שאם חבר-הכנסת לשעבר גנני שוב יכנס חכנסת הבאה, מטעם יהדות התורה "נהיה בצרות, מפני שהוא היחיד מבין החייכים החרדיים המבין בחקיקה."

החרדי הישראלי החדש

החברה החרדית החדשה: כוח החולשה וחולשת הכוח

"הקהל" להבטיח סיכוי כלכלי למי שלא יקלטו בעולם הישיבות. מכאן השפע של תכניות הכשרה מקצועיות לחרדים, בברכת הרבנים, ובאמצעות מימון ממלכתי. לצד מנגנון ההכשרה הממלכתי פועלים כוחות השוק וארגונים וולנטריים, בכדי לאפשר כניסתם של תלמידי ישיבות לשוק העבודה. קטס מיוחד יש למיוחס לפיו ניתן לקפוץ מעולם הישיבות היישר לתוך העידן הפוסט תעשייתי ולהתברג במפעל ההיי-טק. המיתוס נשען על בולטות מסוימת של חרדים אנגלו-סכטים במפעלי היי-טק מסוימים אולם המיתוס אינו מסייע לבוגרי ונלמודי-התורה להתחרות בילדי האינטרנט. שאיפות פחות יומרניות דוחפות חרדים למגוון מקצועות חדשים החל בנגרות דרך הובלה וכלה בפקידות נמוכה במגזר הציבורי. מי שקרובים לממסדים הפוליטיים מחפשים מסלולי הכשרה שיאפשרו להם להקלט בשרות הציבורי, ביחידות

"סחף" ביאלוקי מחלן. אולט תפיסה אחראית יותר מבחינה בפרוטנציאל המסוכן של תהליך כזה ובפנדמנטליזם הפוליטי שעלול לבקוע ממנו. כפרט ניהומים, למי שחולם על התפוררות החברה החרדית, אפשר להבטיח, שאנו עומדים לפני חילון המוני.

החברה החרדית עומדת מול שבר גדול המזכיר את התפוררות החברה החרדית במזרח אירופה בראשית המאה

קריסתה של חברת הלומדים

המנהיגות הרבנית והחרדית לא עוסקת במחקר סוציולוגי, אולם רבים מראשיה אימצו את הביטוי של "קריסת חברת הלומדים". מונח זה נולד במחקרו הסוציולוגיים של פרופסור מנחם פרידמן בשנות השבעים. כבר אז הוא זיהה מארג כלכלי דתי, המזין את גידולה של חברת הלומדים החרדית ומגן עליה מפני חשיפה בלתי רצויה לחברה הכללית. מתוך הנחה, כמעט מרכסיסטית, הוא ניבא את קריסתה של חברת הלומדים כקהילה נתמכת, הנוקטת לכמות גדלה והולכת של משאבים. הוא אף צפה את הרגע הקריטי שבו התמיכה בחרדים תהפוך לעובדה מאקרו כלכלית. הרגע הזה כבר מאחורינו והמנהיגות החרדית נערכה ליום שאחרי: ביום שאחרי חייבים הרבנים להענות לדרישת

לפני מספר שבועות הופיע באחד המקומונים החרדים מכתב מרגש שהעורך התלבט, לכאורה, האם לפרסמו. במכתב תיאר נער שוליים חרדי "שבאבניק", כיצד השרות הצבאי ביחידת הנחיל החרדי יסייע לו ללמוד מקצוע ולהפוך אדם נורמטיבי. המכתב, שחובר בעושר סגנוני מחשיד, הוא חלק ממאבק של קבוצת רבנים להכשרה של השרות הצבאי כמעין פרויקט "נערי רפול" חרדי. בעיית הטיפול בנער השבאבניקי, הקשה והרך יותר, היא רק קצה הקרחון של קושי חברתי עימו מתמודדת המנהיגות הפוליטית והרבנית של החברה החרדית.

החברה החרדית עומדת בפני שבר גדול

היאוש והמצוקה מתחים את החברה החרדית בפני עובדים סוציאליים, פסיכולוגים, יועצי נישואין, ארגונים וולנטרים חילוניים ובה בעת חושפים אותה לידע אקדמי בתחומי המדיניות החברתית. מאחורי הגמישות החרדית מסתתרת הודאה כואבת בכשלונם של דפוסי הפיקוח החברתי המסורתי ובחוסר יכולתם של הרבנים לספק פתרונות

הודאה כואבת בכשלונם של דפוסי הפיקוח החברתי המסורתי, ובחוסר יכולתם של הרבנים לספק פתרונות מסורתיים לקשיים החדשים

מסורתיים לקשיים חדשים. השבר בחברה החרדית האשכנזית נסתר מעיני רוב הישראלים, כיוון שלמנהיגות הרבנית והפוליטית יש נגיף להסתיר את מימדיו. הרבנים מחרישים נוכח גילויי אלימות במשפחה, אל מול קשיים בזוגיות ובפני נער עבריני משום שהם מרחיבים מושגי הבושה של המשפחה היהודית ומחילים אותם על החברה החרדית כולה. התנאי של החוגים השמירניים להתרת כניסתם של ארגונים ופרקטיקות לא זתיות לטיפול בבעיות חברתיות, נוגעים בצניעות ובחשאיות. כך, מסכימה אוניברסיטה גדולה לייצא קורסים אקדמיים ל"קמפוס" בשכונה חרדית באופן דומה מצניעה עיריית ירושלים פעולות ייחודיות הנוגעות לסקטור החרדי. הגישה הזוהירה הזו מניחה כי החברה החרדית עומדת מול שבר גדול המזכיר את התפוררות החברה החרדית המזרח ארופית במפנה המאה. המחיר של התפרקות בלתי מבוקרת בחברה החרדית עלול להיות כבד מכפי שהחברה הישראלית יכולה לשלם. חוגים לא מתוחכמים בשמאל מתפללים בסתר לקריסת החברה החרדית מתוך כמיהה לאיזה

בניגוד לחשבונות הפוליטיים שהנחו את בן גוריון בשנות החמישים צריכה החברה הכללית לתבוע את ליטרת הבשר: נאמנות למדינה ולמוסדותיה

המטפלות בסקטור החרדי. צילו המאיים של העתיד מביא הורים חרדים רבים לדרוש הכנסת בחינות בגרות למערכת החינוך העצמאי. דרישה זו, שהרב שך הצליח לבלום במשך

הכוח החרדי בא ליצי ביטוי בהפגנת הענק בפברואר בירושלים נגד בית-המשפט העליון

חברת הלומדים גדלה למימדים שאף פעם לא היו ב"יתור הזהב" החרדי כגולת מרח-אירופה

קבוצה אחרת שתרמה לשינוי בחברה החרדית, בולטת בשכונת הר נוף בירושלים. העלייה האנגלוסקסית אורתודוקסית, שהגיעה ארצה בשנות ה-80, מבחינה פחות בין ציונים ובין לא-ציונים. למעשה זוהי עלייה לאומנית, בלא העכבות האידיאלוגיות של המנהיגות החרדית הארץ-ישראלית. בתחום תרבות הפנאי סימנה העלייה האמריקנית שינוי שרשומו בא לידי ביטוי בשיעורי מוזיקה לילדות, מוזיקת פופ חסידי, נהיגת נשים, לבוש מודרני יותר, פתיחות לטכנולוגיות כמו וידאו ואפילו ביטול תורה במשחקי כדורסל. קרב המאסף נגד ההשפעה האמריקנית "הקלוקלת" התרחש בזירת "הגיאנק פוד" החרדי, כאשר אפילו פיצריות גלאט כושר הוכרוזו כאתרי פריצות ומאכל כלב.

קרב המאסף נגד ההשפעה האמריקנית "הקלוקלת" התרחש בזירת "הג'אנק פוד" החרדי כאשר אפילו פיצריות גלאט כושר הוכרוזו כאתרי פריצות ומאכל כלב

המונים חרדים השועטים כסוסים אל עבר הציונות

המחקר הסוציולוגי של החברה החרדית, מציין בהדגשה את תפקידה של האישה החרדית העובדת כסוכנת המביאת ערכים חדשים לתוך המשפחה החרדית. באופן מפתיע, השינוי בדימויה העצמי של האישה החרדית לא קיבל ביטוי בשיעורי הילודה. ירידה כזו היתה צפויה כיוון שניתנה לגיטימציה לתפיסות חדשות על זוגיות, נשיות ואפילו מיניות. סימנים שונים, מרמזים כי יתכן והירידה בילודה רק אחרה לבוא. השינויים הניכרים בחברה החרדית התפרצו במאבק נגד הסכמי אוסלו. החרד הישראלי החדש, התגלה כלאומני ולא ציוני, מערץ המודרניות ומתעב החילון,

הפרדוקסלי של חסיד כללי. מבחינה כלכלית, החסיד הכללי הוא חסיד של מדינת ישראל ואילו מבחינת הסממנים החרדיים הוא מלקט מכמה מקורות. הגידול בחברה החרדית וטשטוש הזהויות הפנימיות הצטרפו, באופן טבעי, לירידה ברמת הלימוד ובשיח התיאולוגי ציבורי. המקומונים החרדים, לצד ספרות שנועדה במקור לחוזרים בתשובה הפכו פופולריים

החוזרים בתשובה חייבו את הממסד הליטאי להגדיר מחדש את יחסו למדינה בצורה שלא תנכר את בעלי התשובה

ושמשו, לעיתים, תחליף לעומק דתי. השינוי בולט במיוחד בתנויות הספרים החרדיות שבהן הטשטשו הגבולות בין גבוה לנמוך ולא פחות מכך בין ספרות ציונית דתית לבין פרסומים חרדיים מסורתיים. בשוליים אפשר אפילו למצוא מחקרים אקדמיים, בעיקר בנושאי ראשית החסידות והקבלה. השינוי של החברה החרדית לא נבע רק מתהליכים פנימיים אלא נכרך בהופעתן של קבוצות חדשות. החוזרים בתשובה, למשל, חייבו את הממסד הליטאי להגדיר מחדש את יחסו למדינה בצורה שלא תנכר את בעלי התשובה. הם שאפו להעזר בדמות הלוחם, המגלה את יהדותו, כעדות להיפוך גלגל ההיסטוריה היהודית מחילון לחזרה בתשובה. ההסבר שנוכח בישיבות החוזרים בתשובה תפס את המדינה ככלי טוב שיש למלאו בתוכן יהודי. בצוק העיתים, ניכר לאומנות חרדית שצצה אחרי 1967, הילחלה גישה זו לכלל החברה החרדית. קבוצות חוזרים בתשובה בעלות נטיות מיסטיקות ומזרחיות חשפו את החברה החרדית לאופנות של טבעונות, לאמנויות לחימה ולספרות יהודית מיסטיק פופולרית. באופן פרדוקסלי החוזרים בתשובה תרמו לשינוי דרמטי בחברה החרדית עד שרשומם ניכר בכל תרבות הפנאי אולם כיחידים לא נתקבלו בעלי התשובה ב"קהל".

שנים, מתקבלת עתה בהבנה על ידי המנהיגות הפוליטית, השואפת להכניס לשרות המדינה חרדים רבים. הכעס הגדול של מנהיגי "ידגל התורה" על חוסר ההכרה האקדמי בחינוך הישיבתי, חושף את המתח שבין ההכרה בקבלת בחינת בגרות הבלתי נמנעת לבין הידיעה שהיא נושאת תג מחיר כבד. גישה סובלנית ויצירת בגרות במתכונות ייחודיות, "יעקפות דארווין", יכולה להקל על התהליך. אך בניגוד לחשבונות הפוליטיים שהנחו את בן גוריון בשנות החמישים צריכה החברה הכללית לתבוע

הגידול בחברה החרדית וטשטוש הזהויות הפנימיות הצטרפו באופן טבעי לירידה ברמת הלימוד ובשיח התיאולוגי הציבורי

את ליטרת הבשר. נאמנות למדינה ולמוסדותיה. אז גם יתגלה כי הציבור החרדי, בניגוד למנהיגיו, מזדהה עם המדינה יותר מכפי שמוכנה להודות. המנהיגות הרבנית.

החוזרים בתשובה משנים את פניה של החברה החרדית

התזמון של קריסת חברת הלומדים נקבע, אמנם, על ידי גורמים כלכליים אך קדם לו כרסום מתמשך של מנגנוני פיקוח חברתי. החברה החרדית עיצבה, למורת רוחם של הרבנים, תרבות חרדית ישראלית חדשה. תרבות זו כוללת מנהגים חדשים, הרגלי פנאי ושינוי במעמד הנשים. אחד הסוכנים החזקים להפצתו של שינוי זה שימשו כלי תקשורת חדשים שהחליפו את המגע האינטימי בחברה החרדית. אובדן האינטימיות משתקף בין היתר בצמיחתן של הישיבות למימדים שאינם מאפשרים עוד למשגיחים לפקח על מאות תלמידים. כך הפכה הצצה לעולם חילוני הקוסם בניונו כמעט לנורמה.

הגידול בחברה החרדית שימש גורם ראשוני בקריסתה של חברת הלומדים אולם הצטרפה אליו גם התלות הגוברת במדינה. תלות זו סימנה את החלשותם של המוסדות המסורתיים. אם בשנות החמישים והשישים היתה ההשתייכות למסגרת

קבוצות חוזרים בתשובה בעלות נטיות מיסטיות ומזרחיות חשפו את החברה החרדית לאופנות של טבעונות, אמנויות לחימה וספרות יהודית מיסטית פופולרית

ישיביתית או חסידית הכרה כלכלי, הרי שכעת היא יותר בבחינת צורך רגשי. האוניברסליות של מדינת הרווחה הישראלית הקטינה את חשיבותם של המתווכים הקהילתיים הקטנים. כך צמח, בעיר חרדית ישראלית כמו ביתר עילית, המושג

לכאורה הצליחה המנהיגות, באמצעות מאבקים על השבת ואופי הכותל, לייצב את חברת הלומדים בעמדות א-ציוניות. אולם בשנים שלאחר מלחמת ששת הימים נזרעו הזרעים שהולידו לחזרה לקואליציות השולטות לאחר המהפך. הכניסה לממשלות הליכוד קיפלה בתוכה האצה של התהליכי הגידול בחברה החרדית עקב שכלול מנגנוני העברת המשאבים. הסתיירות הפנימיות החמירו וטופלו באמצעים מקומיים של עוד משאבים, עוד יישוב ועוד מקור תקציבי.

הסכמי אוסלו מצאו את החברה החרדית במשבר תחת צל מאיים של קריסת חברת הלומדים אולם גם בתחושה של בטחון נוכח הגודל והכוח הפוליטי של החרדים. היה זה מהפך. מחברה חזקה חברתית וחלשה פוליטית הפכה החברה החרדית לחברה חזקה פוליטית וחלשה חברתית. התסכול, הקושי וחוסר הבטחון בשעה של שינוי חברתי הצטרפו להופעה הצפויה של לאומנות רדיקלית ואלימה. את סדר היום של החברה החרדית חדלו לעצב המנהיגים הדתיים, את מקומם תפסו הרחוב והעיתונות הצהובה בירושלים ובני ברק. בתנאים החדשים של שנות ה-90 הגיעה החברה החרדית לנקודת הכרעה. המנהיגות הרבנית רוצה לשוב ולשקם את חברת הלומדים באמצעות קנאות וגיוס פוליטי כנגד האויב הפנימי החילוני ליברלי. אין זה מפתיע שהאדמו"ר מגור תפס את ההפגנות נגד בית המשפט העליון כבעלות חשיבות זהה להפגנות

המיתולוגיות נגד גיוס נשים בראשית שנות ה-50. זוהי אותה טכניקה של שרטוט גבולות פוליטיים המבחינים בין קבוצות. אולם האדמו"ר הקנאי, המסית את חסידות גור ממסלולה ההיסטורי, אינו מבחין כי הסיבה השתנתה. המנהיגות שלו חסרה גיבוי של סביבה חברתית חזקה. כל שימולה פעילותו להוליד היא ברית קנאים בנוסח המחותרת החרדית לאומנית של ראשית המדינה.

חוגים מתונים יותר, בתוכם רוב מנינו של הציבור החרדי, שואפים למצוא דרך אמצע בין ההכרה שחברת הלומדים לא תשוב להיות מה שהיתה לבין השאיפה לשמור על יציבות משפחתית וקהילית. אלו הם מי שמתמודדים יום יום עם דילמות דתיות, חינוכיות ופוליטיות מסובכות. עולמם מעורער והעתיד מאיים. לפני מאה שנה רבים מהם היו הופכים ודאי אוהדי הציונות היום הם מסתפקים בלאומנות מעורפלת הפוסחת על שאלות הנוגעות לדמות המדינה היהודית.

שכבר הונחו תשתיות וצינורות המבטיחים קיום מינימלי לחברת הלומדים. לאור מותו של החזון אייזש, במחצית שנות החמישים, תפסו את מקומו אנשי תחזוקה של החברה החרדית בתוכם הרב שך.

חזרה פוליטי מול חולשה חברתית

החברה החרדית אינה עשויה עור אחד והתרוצצו בקרבה מגמות של השתלבות והתמזגות מסוגים שונים, אולם המגמה השלטת היתה מתבדלת. במהלך שנות השישים, עוד בטרם מלחמת ששת הימים, החלו להשמע קולות חרדיים מתונים,

מי אמר שאנחנו לא פייטרים?

שהבחינו שמדינת ישראל אינה אותה יישות דמונית ממנה הזהירו המנהיגים הרבניים הליטאים. אחד מראשי הישיבות הבולטים הבטיח לשמור תפילין עבור חברי עין חרוד העתידים להפגש עם החברה החרדית מתוך העשרה הדדית. אולם רק מלחמת ששת הימים הביאה לפריצתם המשיחית של אותם כוחות סולידריים עם החברה הישראלית. הניסיון הראשון לבלום את השטף הלאומני משיחי ברחוב

החברה החרדית אינה עשויה עור אחד. התרוצצו בקרבה מגמות של השתלבות והתמזגות מסוגים שונים, אולם המגמה השלטת היתה מתבדלת

החרדי היה על ידי ניתובו לתחום החזרה בתשובה אולם משכשלה גישה זו חיכתה המנהיגות שישכך הגל הציוני.

מלא חרדה המחולה בהתנשאות ומעל לכל חופשי מתסביכים ביחס לריבונות יהודית. חברת הלומדים נוצרה מתוך היחס הדו ערכי למדינת ישראל בשנותיה הראשונות. המנהיגות הפוליטית של אגודת ישראל רצתה להתמוג במדינה,

החרדי הישראלי החדש התגלה כלאומני לא-ציוני, מעריץ המודרניות ומתעב החילון

שיגרה שר לממשלת בן-גוריון, חתמה על מגילת העצמאות וציינה את יום העצמאות בזרם החינוכי של התנועה. המנהיגות הדתית, כנגדה, בחרה להכנע להלכי הרוח הציוניים ברחוב החרדי. ראשיתה של מסורת הכניעה להלכי רוח העממיים בתגובה להצהרת בלפור, מאורעות 1929, פולמוס החלוקה וכינון המדינה. בכל ארוע דמטי בהיסטוריה היהודית, במאה הנוכחית, התברר כי המנהיגות של האורתודוכסיה אינה יכולה לעמוד מול הסולידריות של צאן מרעייתה עם התנועה הציונית. את ההכרה הפוליטית הזו עטפו הרבנים במטאפורה, מרי ישראל סלנטר והעילוי מראדומסק, שהציעו להתייחס אל ההמונים כסוסים השועטים במורד, שאין לעוצרם, אלא להמתין עד שיגיעו למישור.

לאחר קום המדינה נוצר איוון משונה בין הפוליטיקאים החרדים, שהתמזגו במדינה, לבין רבנים ששתיקתם איששה את העדר הלגיטימיות של החילוניות. לעיתים

חלוקת תפקידים זו הצטיירה כמשחק במהלכו מתחנן שר הסעד ימ לזין לתקציבים ממשלת מפא"י ואילו החזון אייזש יוצר אתם מתבדל המתיר לצל את הממלכה באמזגלה של "הצלת יקר מווללי". אולם מעבר לחלוקת העבודה שרטט ימ לזין דמות של חרדי ישראלי פתוח ומעורה בחברה. המנהיגות הליטאית הרבנית לא סלחה לו על כך. ארבעים שנה מאוחר יותר יחבר הרב צבי וינמן מחקר היסטורי, המספר את הגרסא הליטאית רבנית ביחס לתפקיד אגודת ישראל בהקמת המדינה. האיש הרע של הסיפור היה ימ לזין, המתחבר לרשעה הציונית ללא יפוי כוח דתי של חכמי התורה.

לאחר שהרחוב החרדי סיים להתלהב מהריבונות היהודית, בראשית שנות החמישים, העריכו החוגים סביב החזון אייזש כי הסוסים הגיעו למישור. באמצעות גיוס דתי סביב מאבקי השבת, בעיית החינוך במחנות העולים ושאלות הגיוס, הם הוציאו את אגודת ישראל מן הקואליציה הבן גוריונית. היציאה וההתבדלות מן החברה הכללית נעשו בשעה

ימים קשים להומניזם

ובפוליטיקה קיים רצף של אידיאלים ותפישות עולם, בין כאלה שקל לאפיינם כהומניסטיים לבין עמדות אנטי הומניסטיות מובהקות. למרות העדר הגדרה מדויקת של הומניזם ולמרות אפשרות הקיום של מקרי גבול רבים, לא קשה לזהות בפוליטיקה, באתיקה ובמוסר הציבורי של כמעט כל חברה, שני מחנות הנבדלים זה מזה באופן ברור למדי. דגלו

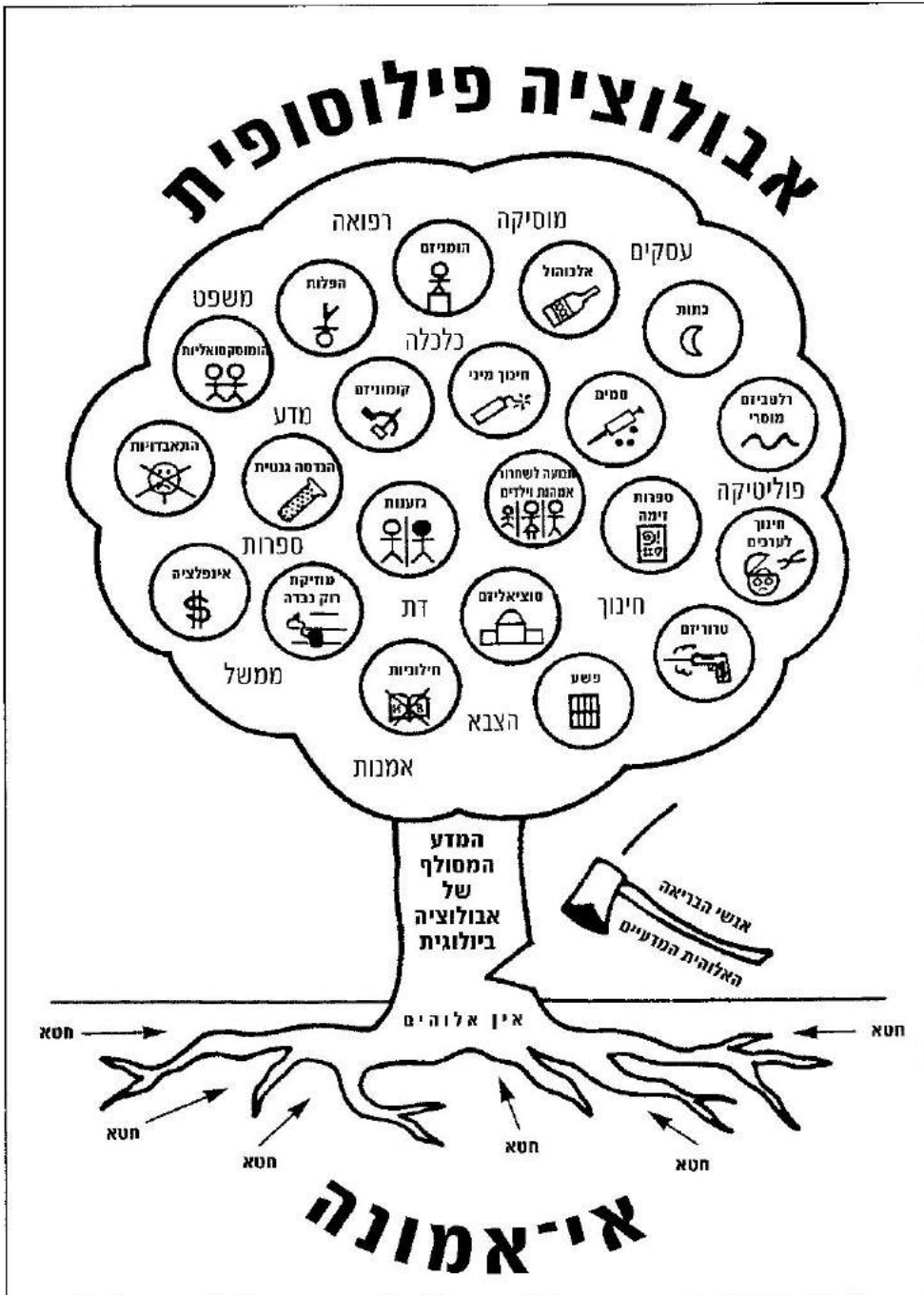
האחרונות, ובפרט ב-3 שנים האחרונות, נסיגת ההומניזם נראית כמתרחשת בקצב יותר מואץ מאשר במדינות מערביות אחרות. מאבק בין ההומניזם לבין מתנגדיו ואויביו מתנהל בתוך כל חברה, למעשה בתוך כל קבוצת אנשים. קשה לתת הגדרה מדויקת של מושג ההומניזם ועוד יותר קשה למדוד אותו. במוסר, בתרבות

שאלת השאלות העומדת בפני כולנו היא מה צריך ומה אפשר לעשות למען היינוך ממלכתי הומניסטי במדינת ישראל. ברור שהשאלה קשה. לא אנסה לענות עליה, בעיקר כי אין לי בינתיים תשובה פשוטה וקצרה. במקום זאת, אנסה לתאר מנקודת מבט עם פרספקטיבה, את מהותו של המאבק ואשונדל למקם אותו על מפת החברה והתרבות הישראלית והעולמית.

את האוניברסליות והבינלאומיות של המאבק. אפשר להמחיש בעזרת איור 1. זהו מצג גרפי שפורסם בשנת 1994 בעלון של חברת ה"בריאה" (Creation Society) מפיטסבורג, פנסילבניה. בציור נראה עץ האבולוציה הביולוגית הצומח על הקרקע הארורה של כפירה וחוסר אמונה. עץ טמא זה מוציא פרות בארשים המזהמים ומחליאים את הערכים והמוסדות הנעלים של החברה כגון, רפואה, כלכלה, אומנות, דת, ממשלה, מוזיקה, עסקים וכו'. רשימת הפרות הרעי לים של עץ האבולוציה מגוונת למדי, והיא עזות מעניינת על עולם המוסר והתרבות של מפרסמי האיור. היא כוללת בין השאר: אלכוהול, הפלות, הומוסקסואליות, לטביה מוסרי, פוליטיקה, ספרות, זימה, חינוך לערבים, חינוך לערבים, חינוך מוני, הנדסה גנטית, טרור, סוציאליזם והומניזם.

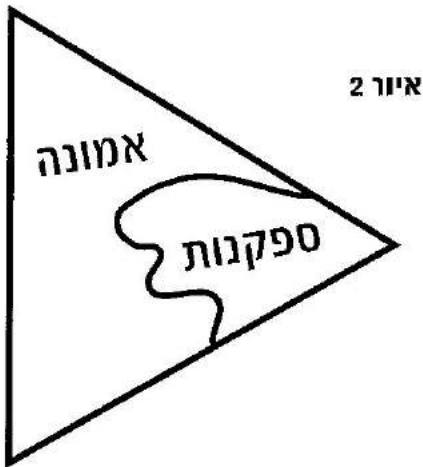
תהליך מואץ של נסיגת ההומניזם בישראל

למרות שהאיור עשוי להראות כאנקדוטה, הופעתו בפרסום פומבי בעיר מרכזית באר"י מעידה על מגמה של עיונות להומניזם ועל מאבק באידיאלים ובתפישת העולם שההומניזם מייצג. נראה שלקראת סוף המאה העשרים מגמה כזאת מורימה ראש באר"י. תנופה מחודשת במלחמה נגד ההומניזם, נגד הרציונליזם ונגד תהליך החשיבה האנושית בכלל, מתחוללת למעשה בכל החברה המערבית. במלחמה זו הצד ההומניסטי נמצא בשנים האחרונות בנסיגה, לאחר כשתי מאות שנים שבהם נחל הישגים. בישראל היו להומניזם, לרציונליזם ולליברליזם הישגים מרשימים של ממש במאה השנים האחרונות והם למעשה היו בסיס הצלחת המפעל הציוני. כמו בכל העולם המערבי, גם בישראל הצד ההומני-מזעי נחל עתה מפלות. יתר על כן, בישראל של 20 השנים

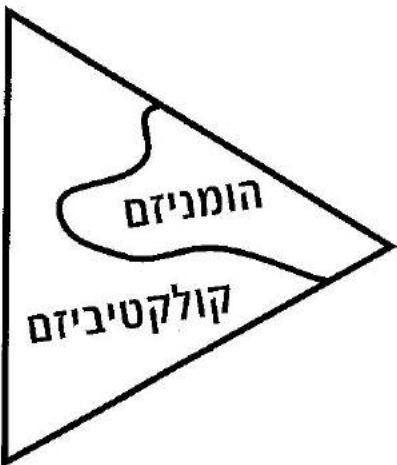
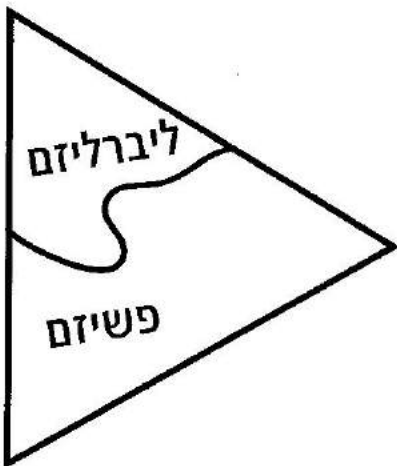

איור 1. תורת האבולוציה מתואר כעץ המושרש באי-אמונה והנושא פירות בארשים של רשע. מטעם 1994, Pittsburgh Creation Society

כל מליצה באמירה שמאבק זה. הוא השתתפות פעילה וחשובה בעיצוב פני מדינת ישראל, ובקביעת פרצופה המוסרי, האינטלקטואלי והתרבותי בעתיד הלא רחוק.

איור 2

דברים שנאמרו בכנס רשת ת.מ.ה. כמרץ 1999

מאבק על קודקוד האמת

אין כנראה חברה אנושית שפטורה מדיכטומיות אלה, ואין מדינה או התאגדות חברתית אחרת של בני אדם שבהן לא קיים מאבק מתמיד בין שני הצדדים של רוב דיכטומיות אלה. ההבדל בין מדינות שונות הוא ביחסי הגודל והמשקל של שני המחנות הנאבקים משני צדי המתרס בכל דיכטומיה, והיכן במשולש עובר קו החזית של המאבק הנצחי הזה. בישראל המחנה האנטי הומניסטי והאנטי מדעי גדול מאוד, והוא אף קולני וכוחני. הבדל מהותי שמייחד את ישראל מארצות המערב הנאורות הוא בעובדה שבשנים האחרונות הממשלה נמצאת בטריטוריה של המחנה האנטי הומניסטי. המאבק של ת.מ.ה., ביחד עם קבוצות וארגונים אחרים בחברה הישראלית הוא מאמץ להרחיב את הטריטוריה שבידי המחנה ההומניסטי, בתחום הקרב על נפשם וליבם של בני הנוער. ילדים ואנשים צעירים מצויים בשלב הקריטי בחיים שבו בני אדם קובעים את השתייכותם לאחד משני

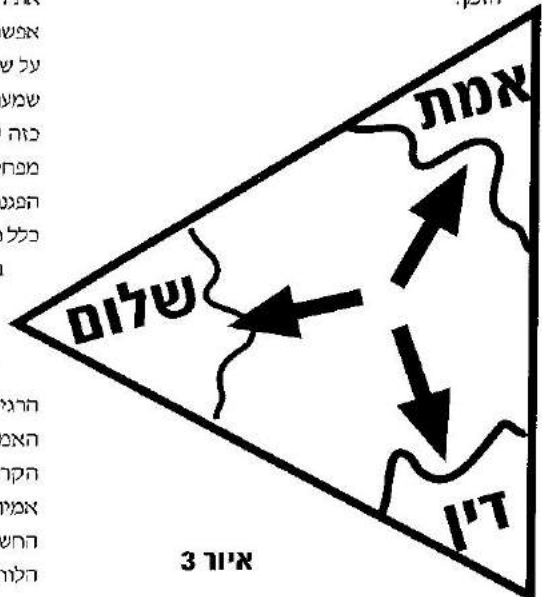
של המחנה האחד הוא ההומניזם בעוד שהמחנה השני זוגל באידיאלים שלמענם מותר, ואולי אף רצוי לדכא את חרות הפרט. ניתן לומר שעולם החברה והרוח של כל חברה מתחלק כדיכטומיה בין הומניזם לדיכוי הפרט. חלק גדול מהפעילות הפוליטית, מהעבודה העיתונאית ומהיי הרוח בכלל, אינו אלא מאבק בין שני הקטבים של דיכטומיה זאת.

בעולם הרוח של חברות אנושיות, וכמובן גם בישראל, אפשר לזהות גם חלוקות אחרות, על פי דיכטומיות שונות. למשל, דיכטומיה שזוכה לתשומת לב רבה בחברה הישראלית היא החלוקה של דת מול חילוניות. דיכטומיות חשובות אחרות הן ליברליזם מול פשיזם, חשיבה מדעית ספקנית מול ודאות אמונית, או אוניברסליות מול לאומנות. למרות שקיימת חפיפה לא מעטה בין מחנות בדיכטומיות השונות, אין הן זהות זו לזו. לדוגמא, החלוקה דת-חילונית אינה זהה לדיכטומיה הומניסטי-דיכוי פרט, למרות שהעמדה הדתית

לקראת סוף המאה העשרים ישנה תנופה מחודשת במלחמה נגד ההומניזם, נגד הרציונליזם ונגד החשיבה האנושית בכלל, בכל החברה המערבית

הקטבים של כל דיכטומיה. מפלה או כשלוך בקטע זה של החזית הם בכייה לדורות, פשוטו כמשמעו. ישנה צורה סמלית אחרת להצגת המאבקים המתחוללים בעולם הרוח של המדינה, השונה במקצת מן התמונה של משולש שמתחלק באופן דיכטומי לאורך קו חזית בין שני אזורים נבדלים ומנוגדים. צורת המשולש נבחרה כמייצגת גרפית של עולם הרוח על סמך מאמרו הידוע של רבן שמעון בן גמליאל בפרקי אבות (פרק א משנה יז): "ועל שלשה דברים העולם עומד, על הדין, ועל האמת ועל השלום". כבדרך אגב כדאי לשים לב לעובדה שישודות העולם על פי אחד מגדולי התנאים, משיא ישראל ואב בית הדין משיא תקופת המשנה, אינם כוללים שום אלמנט "יהודי" ספציפי או עקרון דתי. אפילו אלוהים או האמונה בו אינם מישודות העולם. את המאבק המתחולל כיום בעולם הרוח הישראלי אפשר לראות בקרב על שלושת קדקודי המשולש, על שלושת היסודות שעליהם עומד עולם זה, על פי שמעון בן גמליאל. איור 3 הוא מצג גרפי של תאור כזה של המאבק. לאחרונה ראינו במדינה ביטויים מפחידים של ההסתערות על קודקוד הדין, בצורת הפגנות, ביטויי שטנה ואיומים כלפי שופטים וכנגד כלל מערכת המשפט בישראל. קודקוד השלום עומד במדינת ישראל תחת מתקפות קשות שנמשכות כידוע כבר עשרות שנים. והמלחמה על האמת גם היא מתחוללת מעו. הארגונים ההומניסטיים ניצבים כיום באחד המוקדים הרגישים והאסטרטגיים של המאבק על קודקוד האמת. גם כאן, והקרב על מוחם של ילדים ועל הקריטריונים שיאמצו להם בני הנוער להכרת אמותות בעולם הוא אולי המאבק העיקרי. מכאן החשיבות והמשקל הרב של פעולות ת.מ.ה. ויתר הלוחמים במחנה החינוך ההומניסטי, ולכן אין גם

בדיכטומיה הראשונה מביאה הרבה בני אדם, אולי את רובם, להשתייך באופן ברור למחנה האנטי הומניסטי בדיכטומיה השניה. אפשר להציג באופן סמלי את הדיכטומיות השונות בעזרת מצג גרפי. בהצגה כזאת הנראית באיור 2, עולם הרוח, הפוליטיקה והתרבות של החברה מיוצג ע"י משולש. למה דווקא משולש? זאת יתברר בהמשך. האיור מראה 3 חלוקות שונות של עולם הרוח, על פי 3 מהדיכטומיות שהזכרנו. בציור באה לידי ביטוי העובדה שהדיכטומיות אינן חופפות. גם מקומו בחברה של קו החזית במאבק התמידי בין שני הקטבים שונה בדיכטומיות השונות. לעומת זאת האיור הסטטי כמובן שאינו מציג את העובדה המכרעת שמיקומו של קו החזית בכל דיכטומיה יכול להשתנות, ובדרך כלל הוא אכן משתנה עם הזמן.

איור 3

דמוקרטיה מותנת בפלורליזם הומניסטי

מעשי ותועלת. גישור ומימוש הסדר הזה על ידי משטרים וכלים. קולטורה (תרבות) - תנועת נשמת האדם לשם ביטוייה, שאיפתה, ונטינתה לקנות צורת מהותה. כנגד תנועה זאת כל דבר מצוי אינו אלא חומר לתצורת צורת. יצירותיה - החד פעמי, סמלים הנתפשים כאמתה של הנפש. בניגוד לציביליזציה אין לצבור קולטורה יש ליוצרה מחדש בכל דור ודור, יצירות הקולטורה אינן אמצעי לתכלית אלא תכליתן בעצמן, והיא משמעותן העצמית, מונחת בתוך עצמם, ממלאה את החיים בתרבות וכללות התצורות שבהן מעצב האדם את עצמו בחומרים ובמסורות שניתנים לו על ידי החברה בה הוא חי. ביצירות המופת המייצגות תרבות מסויימת או מוצאים ביטוי לבדידות ולייחוד של יוצרן ושל האדם. יצירה ומסורת הם שני פניה של התרבות - רק לשניהם יחד יש ערך תרבותי.

הומניזציה: חיבור, תירבות, ועצמאות האישיות

ההומניזציה מתחוללת בתרבות לאומית והיא תהליך ממושך ומורכב בו פועלות שתי מגמות מנוגדות לכאורה: (1) מגמת החיבור והתירבות של האדם - סיגולו לחברה, לכללי ההתנהגות, לחוקים, להפנמת הערכים המקובלים בה כמוחלטים, להכרת היצירות והתופעות המייצגות את תרבותה. ולעומתה: (2) מגמת פיתוח העצמאות והביקורתיות של האישיות, המאפשרת את האוטונומיה הרחוקת של היחיד, מכוונת אותו לבקר ולבחון מחדש כל מה שנרכש בתהליך החיבור והתירבות, תוך עידודו ליצור יצירות שתבטאנה את ייחודו של האדם, תגשמה את הפוטנציאל הייחודי שלו.

שני תהליכים אלה מתחוללים בסביבה התרבותית הלאומית, בשפה בה דובר האדם, במשפחה, בקהילה ובחברה הלאומית שבה הוא גדל מתינוקות לבגרות, תוך חשיפה חלקית לתיקשורת הבינלאומית ולמסרים של תרבויות לאומיות אחרות, הנקלטים באמצעותה. בימינו או עדים לתהליך הבינאום של הציביליזציה - בטכנולוגיה, באמצעי התיקשורת, בלבוש, במשטרים. במקביל מתעוררות תנועות הייחוד הלאומי והאתני וביטוייהן הפוליטיים והתרבותיים. יהודים בתפוצה מתחנכים בעיקר בתרבות הלאומית של הארץ בה הם חיים, ובמידה פחותה והולכת, גם בתרבות הקהילה היהודית שלהם.

בישראל מתחנכים יהודים בתרבות לאומית יהודית-ישראלית, המושפעת, כמו כל תרבויות העמים, מגורמי תרבות בינלאומיים, אך שומרת ומדגישה את ייחודה - בשפה, במערכת ההיסטורית והתרבותית, בחגים, ביצירות הרווחות בה, במנהגים, במסורות וכד'. אזרחיה הערביים של ישראל, המהווים חמישית מאוכלוסייתה, מתחנכים בתרבות פלשתינאית-ישראלית, המושפעת בעיקר מתרבויות העמים הערביים אך נפתחת והולכת לזשפעות תרבויות עמים אחרים. בכל אחת משתי תרבויות לאומיות אלה בישראל, מתפתחות תנועות הומניסטיות התותרות להעשרת ושפור איכות החיים של האדם, תוך מאבק במגמות דהומניזציה שוביניסטיות-זכריות ולאומניות-גזעניות.

ערכי השוביניזם והגזענות הם גורמי דהומניזציה

הומניסטים - דתיים וחילוניים - שוללים רליגיזם סובלני כלפי חינוך לאומני, גזעני ושוביניסטי, הגורמים לדהומניזציה. לאומנות וגזענות מרחיכות חניכיהן

פלורליזם הומניסטי מנוגד לרליטיביזם השולל את עיקרי ההומניזם והדמוקרטיה אדם אינו נולד אנושי, הוא נעשה אנושי בתהליך ההומניזציה המתחולל בתרבות לאומית ובניגוד למגמות הדהומניזציה של הלאומנות והגזענות.

הומניזציה ודהומניזציה

רק האדם מסוגל להפך לאנושי או לבלתי אנושי כרוצחים - נאציים או סוהרי הגולאג. החיות האחרות מגשימות רק את הפוטנציאל הגנטי של בני מינן. כמאמר אחד ממניחי היסוד של משנת ההומניזם האירופאי בעידן הרנסאנס - פיקו דלה מיראנדולה (1486) בנאומו על כבוד האדם: "האדם יתן בדיגיטי הנובע מאפשרות הבחירה שניתנה לו. בכל יצור יש זרע הקובע תכונותיו, רק האדם יכול להידמות לחיה ביצירתו, למלאך בתבונה, לצמח באדישותו, לאלוהים בהבנתו את העולם, בהבנת עצמו, ובטוהר מידותיו".

הומניזם הוא מכלול ההשקפות הרואות בהומניזציה ערך עליון: אמת מידה עליונה להערכה והעדפה של כל ערך אחר, כל עמדה, התנהגות, או משטר המעודדים הומניזציה או דהומניזציה. הפלורליזם והדמוקרטיה הם המאפיינים

של סביבה תרבותית וחברתית בה מעודדים ומעצימים את תהליכי ההומניזציה של האדם - חיבורו, תירבותו ופיתוח אישיותו הביקורתית והעצמאית.

רליטיביזם הרואה את כל הצדדים

במחלוקת יודקים באותה מידה, כולל העמדות והתנועות השוללות זכותם של אחרים להביע דעתם או להנות מזכויות שוות, מסכן את הדמוקרטיה ואת תהליך ההומניזציה של האדם.

אנושיותו של אדם מתפתחת בחברה ובתרבות לאומית

תהליכי ההומניזציה או הדהומניזציה של היצור הביולוגי אדם (נשם קולקטיבי לזכר ונקבה, כנאמר ב"בראשית") מתבצעים תמיד בסביבת תרבות לאומית (כולל תרבות אתנית, מהותית, שבטית, וכד'), כיון שאין בעולם סביבת תרבות שאינה לאומית.

תרבויות לאומיות שונות היות לעתים זו לצד זו בציביליזציה אחת. תרבות לאומית ייחודית בשפתה, בעולם האסוציאציות שלה, במודעות למורשת ההיסטורית וליצירות הנתנת לה ביטוי, במסורות ובמנהגים, בייקוטיה לתרבויות לאומיות אחרות, באופני החשיפה לתקשורת ולטכנולוגיה הבינלאומית, במקום ובתפקיד שתופשת הדת בהי ייחוד והציבור החיים בתרבות לאומית זו.

"תרבות" לעומת "ציביליזציה"

אנו משתמשים במילה "תרבות" של עם (כולל אומה, ישות אתנית וכד') במובן מ"ציביליזציה". היהדות היא תרבות בה מתחולל תהליך ההומניזציה של יהודים. ציביליזציה היא שם למכלול האמצעים והכלים - הטכנולוגיים והארגוניים - המשמשים לקיומה של החברה ומספקים צרכיהם הגופניים והחומריים של היחידים ממנה היא מורכבת. תרבות הוא שם למכלול התופעות והיצירות המהוות את הסביבה הרחוקת בה מתחנך האדם - השפה, המנהגים, המסורות הדתיות והחילוניות, והאמונות והיחס לאדם ולעולם הרווחים בה, המשמעות שמייחסים בה לחיים אנושיים, לתופעות בטבע, לערכים המוסריים, לחיים ולמות. במלים של בובר (יפני אדם): ציביליזציה - עיצוב שכלי של סדר מודעי

בערך-העל של המסר הכלל אנושי.

גישה הומניסטית אנו רלטיביסטית מחייבת את כל החוקים והמצוות - החילוניים והדתיים - לעמוד במבחן הערכים ההומניסטיים. גישה כזאת מחייבת לבטל או לשנות או להגביל, כל מצווה או חוק עד שיתאימו לערכים ההומניסטיים. לשם כך קיים בדמוקרטיה מתוקנת כשלוש בית דין נבונה לצדק, הן על יסוד ערכי הצדק ולא רק לפי החוקים הקיימים שהתקבלו ברוב קולות.

הבחנה בין מצוות התואמות לערכים לבין המנוגדות להם

הומניסטים - דתיים וחילוניים - מקבלים כלגיטימיות מצוות הלכה וחוקים כל עוד אין הם מנוגדים לערכי השוויון, החירות, כבוד האדם, ושאר הערכים התואמים את ערכי-העל כפי שנוסחו על ידי הלל וקנט. הם פוסלים כל חוק ומצווה המנוגדים לערכים הומניסטיים אלה. על כן חיים הומניסטים דתיים רבים בקונפליקט לנוכח מצווה או מנהג מסורתי העומדים בניגוד לערכים ההומניסטיים שהם מאמינים בהם. (ועמד על כך ישעיהו לייבוץ בהצטרפו "איגודי הומניסטים", שהתפרסמה בספר "יהדות חופשית ודת בישראל", 1999).

הומניסטים דתיים רבים מחייבים על כן רפורמה במצוות ההלכה על מנת להתאימן לערכי הצדק, או נאבקים לביטול הברכה "שלא עשאי אשה", ביטול עזרת הנשים, הענקת שוויון לנשים וגברים, כולל הזכות להבחר לרבנים ולדיינים, שחרור השבת מהחוקים המפריעים לבני אדם להיות מיום הפנאי השבועי שלהם וכד'. שינויים כאלה, המקובלים כיום על רוב היהדות הדתית בעולם, מבטאים גישה השוללת מנהגים ומצוות שקודשו במסורת ויורסו משך דורות לאלוהים.

במלחמת התרבות המתנהלת בישראל, בסוף המאה ה-20, נאבקים התומכים בעליונות ובהכרעת הערכים ההומניסטיים והדמוקרטיים על ההלכה ומצוותיה, נגד נציגי המיעוט האורתודוכסי הדורשים עליונות ההלכה, ומצוותיה על הדמוקרטיה, חוקיה ובבתי הדין שלה, כולל בית הדין הגבוה לצדק. הרלטיביזם המצדיק ומעודד עמדות אנושי דמוקרטיות וזכויות ההסתה של הכתות התומכות בהן, מסכן את קיומה של הדמוקרטיה ואת הפלורליזם שהיא הערכה החיונית לקיומה.

נימוקים וציונליים לשלילת הולטיביזם בשם הפלורליזם

לכאורה קיימת סתירה בין אמונה בפלורליזם הומניסטי המעודד חופש ביטוי ומיגוון דעות ואמונות, לבין אמונה המנוגדת לרלטיביזם ולהענקת לגיטימציה לכל הדעות והאמונות, כולל האידיאולוגיות האנוכיות - גזענות, לאומנות, שובניזם זכרי וביטוייהם האנטישמיים, הנאציים, הבולשביקים, או החומייניסטים.

הומניסטים המאמינים בהומניזציה כערך עליון, אינם יכולים להצדיק או להשלים עם אידיאולוגיות אנוכיות הגורמות לדומינציה, ממוטטות את הדמוקרטיה ומפוררות את הריקמה של החברה האנושית המאפשרת אותה. אמונה זו נבחנת ומרוקנת על ידי שיקול דעת רציונלי, המתחשב בתוצאות יישומם של עיקרי האמונה בפלורליזם ובדמוקרטיה, בתנאים ההכרחיים לקיום תהליך ההומניזציה, בניגודים

לראות עצמם כעם או כגזע ומין נבחר ועליון. הכרה כזאת מתירה להם לעולל לולתם את השנוא עליהם, להתייחס לולתם כאמצעי ולא כמטרה, להחיל עיקרים, הנראים להם מוסריים, רק על בני המין או הקבוצה הלאומית, להם שייכים.

החינוך הלאומי והשובניסטי פועל בניגוד לשלושת ערכי-העל של ההומניזם כפי שנוסחו על ידי הלל וקנט:

- לא יעולל אדם לולתו את מה שהוא שונא כי יעוללו לו עצמו
- לא יראה אדם בזולתו אמצעי אלא מטרה לעצמו
- כלל מוסרי שאינו אוניברסלי אינו מוסרי

החינוך ההומניסטי מפנים ערכים אלה, נאבק למען הבטח שוויון הזכויות של כל לאדם, גזע ומין, מכיר בזכותו של כל אדם לכבוד ויחובתו של כל אדם לכבוד את זולתו.

"ערכי היהדות" הם ערכים כלל אנושיים בלבושם היהודי ואין הם זהים עם מצוות ההלכה

חינוך שובניסטי-זכרי מפנים, לעומת זה, ערכים של אי-השוויון, המתירים השפלת בנות המין הנשי, הגלייתן לעזרת נשים באוטובוס או בבית הכנסת, קפוח זכויותיהן לשוויון בבתי הדין או בנשואים. בכל אלה ובתפילה המברכת את הבורא על "שלא עשאי אשה", מקבע החינוך השובניסטי-זכרי בתודעת הניכוי את האמונה השיקרית בעליונות הגבר על האשה.

הפלורליזם ההומניסטי אינו מתיישב עם עקרונות הרלטיביזם המעניקים לגיטימציה והצדקה לכל השקפות העולם והערכים המקובלים עליהם, כולל ערכי קניבלים או מנהיגי הטאלאבאן, רק מפני שהם "צומחים מסביבתם התרבותית של המאמינים בהם ועל כן יש להתייחס אליהם כתוצרים של תרבות שונה" ולא כערכים פסולים המעודדים דהומניזציה. (גישה זו המתניימת להיות חדישה ויפוטט מודרניסטית", מחקה את עקרונות הרלטיביזם של הרדר, מראשוני המגדירים "תרבות" באירופה במאה ה-19).

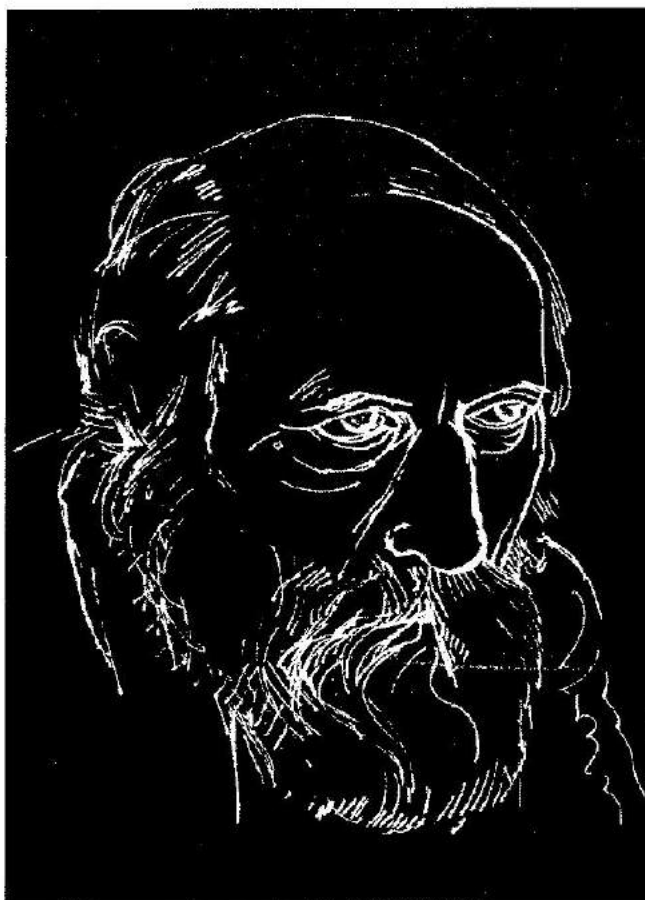
ערכים הומניסטיים עליונים על ומכריעים את מצוות ההלכה

ערכים הם, כאמור, אמות מידה להערכה והעדפה. מצוות ההלכה אינם ערכים אלא חוקים הנבחנים בערכים. ערכים הומניסטיים תואמים את האמונה כי האדם הוא יוצר הערכים המוסריים וכי טובתו היא.

"ערכי היהדות" הם ערכים כלל אנושיים בלבושם היהודי ואין הם זהים עם מצוות ההלכה.

הערך "השנוא עליך לא תעולל לולתך" הוא ערך אוניברסלי, אשר הלל נתן לו את לבושו היהודי בהוסיפו: "זו כל התורה". כמובן שאמירה זו אינה "כל התורה", אך היא, כנראה לדעת הלל, תמצית המסרים המוסריים המצויים בתנ"ך - בדברות, בהעדפת הנביאים את הצדק הסוציאלי על הפולחן הדתי, בטענות איוב נגד השואה שנגזרה על כל משפחתו ונכדיו, בגלל היותו צדיק וכתוצאה מקנניה של אלוהים עם השטן (כמתואר בספור המסגרת ליצירה יהודית מופלאה זו שגיבורה אינו יהודי).

הכלל של הלל מתעלם או מנוגד לרבות מהמצוות המצויות בתורה - כגון הדרישה לרצח עם על נשיו וילדיו. אך מצוות כאלה לא נכללו כנראה לדעת הלל במהותה של התורה, אותה מיצה

דיוקן מרטין בובר מאת פליס פוטר-מולכן

הלגיטימיות של המחלוקת עצמה. אם מתייחסים אל הזולת כאמצעי, אשר מותר לעולל לו את השטא עלינו, להשתיקו או להשמידו או לרשו מארצו, מבטלים בכך את את הזכות והאפשרות של הזולת לחלוק על דעתנו. ממילא מתבטל עקרון. הפלורליזם ולגיטימיות המחלוקת ומוקפת תהליך המחשבה והמחקה.

הפלורליזם ההומניסטי מאפשר לחברה להתגונן נגד השקפות אנוכיות, גזעניות, שוביניסטיות ופסיכופתיות המסכנות את קיום החברה האנושית. מחלוקת אידאית יכולה להתקיים רק אם כל אחד מהצדדים במחלוקת מגן על זכות מתנגדי להביע דעתם, ומביע את דעתו בצורה נחרצת ותוך ביטוס רציונלי של נכונותה או צדקתה.

סכנת הרלטיביזם: האדם מסוגל לדהומניזיה

האמונה הרלטיביסטית כי כל חוק או מצווה הם מוצדקים אם הם תולדה של תרבות הרווחת בחברה מסויימת, מסוכנת לתהליך ההומניזציה של כל המתחנך באמונה זו. ייחודו של האדם מכל החיות, הוא בהיותו מסוגל לא רק להומניזציה אלא גם לדהומניזציה, המתגלה בפסיכופתיה, בהיסטרית המונית, בהתנהגות גזענית, ברצח שיטתי של בני מינו. חינוך באמונת רלטיביסטיות עשוי לעודד תהליכי דהומניזציה כבתקופת שלטון הנאצים באירופה, והבולשביקים באמריקה הסובייטית, הקומוניסטים בשדות ההריגה בלאוס, הטאלאבאן באפגניסטן.

גזענות ושוביניזם מתגלים ומעודדים אטימות זמוית דהומניזציה לא רק במעשי הרג והשמדת אוכלוסיות. הם מתגלים ביחס משפיל ובקיפוח שיטתי של בני מין או גזע או לאום אחר. כשם שלא היתה כל הצדקה לסובלנות כלפי המצויים על אפריקנים אמריקנים לשבת באחורי האוטובוס בארצות הברית, אין כל הצדקה לסובלנות של חילונים כלפי

המצויים על נשים, בקהילות חרדיות מסויימות, לשבת באחורי אוטובוסים ציבוריים בישראל. העובדה כי הפרדה בין לבנים לשחורים, או בין גברים ונשים, מקובלת בקהילה מסויימת, אינה הופכת את הקיפוח וההשפלה של

מין הנשים לראייה לסובלנות במדינה ובחברה דמוקרטית. (אם אמנם מתכוונים הגברים החרדים רק להפרדה ולא להשפלה - מדוע לא יישבו הם בעזרת הנשים בבית הכנסת ובאחורי האוטובוס בבני ברק?)

תהליך ההומניזציה כולל הפנמה של האמונה ההומניסטית כי כל התנהגות כלפי הזולת באופן השטא עלינו, או ראיית הזולת כאמצעי ולא כמטרה לעצמו, היא פסולה מבחינה מוסרית ואינה יכולה להיות מוצדקת אם היא נובעת ממסורת תרבותית עתיקה המנציחה את העולל מזה זרורות רבים.

רלטיביזם המשלים עם דעות ואמונות הגורמות להשפלה ולקיפוח בני אדם בגלל מין או גזע, מעודד אנוכיות (קולקטיבית ואישית), מבטל את ההצדקה לדרישה להעניק לכל היחידים בחברה זכויות שוות, מבטל בכך את זכות הדרישה מהיחידים למלא חובותיהם כלפי החברה, ומסכן בכך את עצם קיומה כחברה אנושית מתפתחת.

ביטול האמונה בתוקפם האוניברסלי של ערכים הומניסטיים, כולל ביטול האמונה בחובות וזכויות של היחידים בחברה וגורם בסופו של דבר להריסתה של החברה עצמה. הנסיון ההיסטורי מלמד כי במשטרים טוטליטריים נהרסו ריקמות החברה האנושית. חברות שנשלטו על ידי אידיאולוגיות אנוכיות וגזעניות למיניהן, גרמו לעצמן הרס כלכלי, בטחוני, תרבותי וחינוכי. המשטרים הדיקטטוריים והגזעניים במאה העשרים קרסו לא בגלל נצחון צבאי של מתנגדיהן, אלא בגלל קריסתן כשגברו כוחות ההרס של החברה ואי התיפקוד של מערכתניהן.

האמונה בערכים הומניסטיים אוניברסליים, השליחה של האמונה הרלטיביסטית המוסרית, המצדיקה גם אנטי הומניזם, מתחזקות עם הכרת התהליכים ההיסטוריים ושיקול הדעת הרציונלי הבדוק את גורמיהם ותוצאותיהם.

ביהדות ההומניסטית - החילונית והדתית - רווחת האמונה בערכים מוסריים

ובאילוצים הגורמים לעבירות מוצדקות על הכללים הנובעים מן הערכים ההומניסטיים. כגון: השימוש בזכות ההגנה העצמית בכח נגד תוקפן המבקש להשמידך, או: השימוש בזכות להמתת חסד של הכמהים להגאל מטבל חסר תוחלת וסיכוי החלמה. שימוש בזכויות אלה כולל מעשי הריגה, שהם עבירה על הכלל "לא תרצחי", הנובע מהערך ההומניסטי של קדושת החיים.

נתוח רציונלי המבוסס על הנסיון ההיסטורי מגלה כי ההומניזציה מתחוללת בחברה פתוחה ומתפתחת. אידיאולוגיות אנוכיות וגזעניות של תנועות ומשטרי עריצות, מפוררות את הרקמות החברתיות ומעודדות חינוך לדהומניזציה, כפי שאירע בהשתלט הנאצים הגזעני על גרמניה ואירופה, הקומוניזם באמפריה הסטליניסטית או ב"מפכת התרבות" של מאו בסין.

הגנה על קיומה של החברה הדמוקרטית ויכולתה לחולל את תהליכי ההומניזציה, תעשה על ידי הפנמת ערכים הומניסטיים ומאבק נגד הלגיטימיות של עמדות גזעניות ושוביניסטיות, המסכנות את הדמוקרטיה ואת תהליך ההומניזציה. החופש שהדמוקרטיה מעניקה להסתה גזענית או שוביניסטית לסוגיה, מסכנת את קיומה, כפי שקרה ברפובליקת ויימאר בגרמניה. חינוך המפנים ערכי ההומניזם, על ידי טפוח תודעת מחויבותם של היחידים למילוי החובות כלפי הזולת והחברה ולהגנה על זכויותיהם, יטפח ביקורתיות והתנגדות לכל תנועה אנוכית ואנטי הומניסטית.

במקום רלטיביזם - הבטחת זכויות הדמוקרטיה לכל המיעוטים

אין הצדקה להשלמה עם השימוש בדמוקרטיה ובמשאביה להפעלת מערכות חינוך אנטי דמוקרטיות, המחנכות לציות עיוור למנהיג - דתי או חילוני, - מסיתות למאבק נגד מוסדות הדמוקרטיה הפלורליסטית ועקרונותיה, על ידי מנגנוני הפחדה דמוגוגיים, או על ידי איומים בעינוי הגיהנום, שדים ורוחות מתים.

רלטיביזם הרואה את כל הדעות והתאורים המנוגדים של המציאות כנכונים באותה מידה, שולל את עצמו ומכחיש קיומה של מציאות שניתן לגלותה באמצעות הנסיון, המחקה, המחלוקת בין דעות, מבחן ההפרכה וההוכחה. הדמוקרטיה

המתנהלת לפי פסיקות הרוב מחייבת להגנה על כל מיעוט ועל כל יחיד מפני שרירות ומעשי כפייה שאינם חיוניים לקיומה של החברה הדמוקרטית. על כן תתיר לכל מיעוט לחנך בדרכו שלו את חניכיו, כל עוד הם ממלאים חובותיהם כלפי החברה ככלל, וכוללים בחיובם הכרת החברה הדמוקרטית, חוקיה והזכויות המוקנות בה לכל אדם. תנאי זה - מילוי החובות כלפי החברה כתנאי להנאה מהזכויות שהחברה חייבת להעניק לכל מיעוט ויחיד - הוא חיוני לקיומה של החברה הפתוחה ולקיומה של הדמוקרטיה עצמה.

פלורליזם הומניסטי הוא הכרה בזכויות ובהריות האדם להחזיק בדעות ולהאמין באמונות שונות ומנוגדות אלה לאלה. זכויות וחירות אלה מתממשות בחברה אנושית המגנה על זכויות הפרטים שבה, מחייבת אותם למלא חובותיהם כלפיה ולקיים אותה כחברה המאפשרת התפתחות האנושיות בכל אדם. על כן הוא שולל רלטיביזם המעניק לגיטימציה לאמונות דעות השוללות זכויות כל אדם לחירות ושיוון, ומסכנות את קיום החברה כגורם הומניזציה.

פלורליזם הומניסטי מנחה התנהגותם של המאמינים בערכים הומניסטיים, אינו כולל הצדקה או זכות הסתה לעמדות אנוכיות - גזעניות, לאומניות או שוביניסטיות-זכריות - גם אם הן "חלק מהתרבות והמסורת של הקהילה או השבט".

הכרה בלגיטימיות המחלוקת כוללת את ההכרה באי לגיטימיות הטוטליטריות והמשתיקה כל מחלוקת.

אמונה בערכים הומניסטיים כשל הלל ושל קנט, מחזקת את האמונה בפלורליזם, בר בקיום של דעות ועמדות, בזכות כל אדם להביעם ולהתווכח עליהם, ובשליחת הזכות לדכא, לשעבד, לזכות, לנצל או להשתיק בני אדם אחרים. אמונה הומניסטית זו מחזקת בהנמקה הגיונית:

שליחת ערכים הומניסטיים המבוססים על עיקרי הלל וקנט מבטלת את

"יהדות" כתובות המתפתחת של העם היהודי כוללת את הדת היהודית לזרמיה, את התרבות היהודית החילונית לגוניה, את היצירה היהודית אשר נוצרה בכל היבשות ובזיקה לכל תרבויות העמים, אשר בקרבם ישבו יהודים מזה 2600 שנים

צורות ביטוייה ומאפייניה של היהדות כתרבות משתנים ומתגוונים בכל עידן. היהדות מתפתחת כתרבות של עם נודד, אשר לבד ממאות שנים מעטות, בהם חירוני בשתי ממלכותיו, המשיך לנדוד מארץ לארץ, מיבשת ליבשת, מתרבות לתרבות. בניגוד לעמים נודדים אחרים (כצוענים ובידואים) אשר הסתגרו בתרבותם ודחו השפעות תרבותיות שכניהם, נפתחה תרבות העם היהודי להשפעת כל התרבויות בהן חיה - תרבות מצרית ומסופוטמית, כנענית, יונית, מוסלמית-ערבית, נוצרית-אירופאית, והתרבות החילונית במערב של ימינו.

בתוך כל אלה המשיכו יהודים לפתח יצירותיהם המקוריות בתרבותם הלאומית, תוך אמונה במורשת העבר היסטורית משותף וייחודי לעם היהודי, לכל עדותיו, ותוך תקווה לאגולה לאומית וריכוז העם כמולדתו.

עד המאה ה-18 היתה תרבות העם היהודי דתית ברובה, כתרבויות כל העמים בקרבם חי. משגברו, במאה ה-19 וה-20, חירוב העם היהודי באירופה ובאמריקה. משגברו תהליכי החילון בתרבויות המערב הפכה גם התרבות העם היהודי חילונית ברובה.

הגשמת הציונות על ידי היהדות החילונית, ובניגוד לרוב היהודיות הדתיות, עיצבה גם את התרבות הישראלית כתרבות יהודית חילונית ברובה.

היצירה היהודית החילונית התפתחה, החל מהמאה ה-19, בכל תפוצות העם היהודי, בכל שפותיו הלאומיות - עברית, אידיש, לדינו - ובשפות העמים בקרבם חי.

לתרבות היהודית, החילונית ברובה בימינו, שורשים במורשת העם היהודי בכל העידנים הזדניים של התפתחותה. ביצירות תרבות ההווה - בספרות, באמנויות, במחקר, בהגות - נכרות השפעות תולדות היצירה היהודית בעידן המקרא ובכל העידנים שאחריו: בעידן ההלניסטי-ביזנטי (כולל היהדות הרבנית והיהדות ההלנית), בעידן ימי הביניים (ביבשות אפריקה, אסיה ואירופה), ברנסאנס ובעידן ההשכלה.

ביהדות החילונית בהווה הוארו מחדש יצירות הספרות, האמנות, ההגות, המשפטים, המחקר והיצירה הדתית, בעבר.

בעיני קוראים ולומדים רבים ביהדות החילונית פסק הנך להיות ספר דת והחל להראות כאנתולוגיה היסטורית וספרותית, אשר רוב יצירותיה דתיות ומיעוטן חילונית - כשיר השירים ומגילת אסתר. מבחר היצירות ומינוחן האמנות והגישות לאלוהות, הבאים לביטוי בתנ"ך, מעידים על הפלורליזם שאפיין את תרבות העם היהודי באלף השנים הראשונות לקיומו. התנ"ך היה למקור השראה ליצירות חדשות ביהדות החילונית, כפי שהיה בכל היהודיות הדתיות. בניגוד ליהודיות הדתיות-אורתודוקסיות המבטות את החינוך ליהדות על הספרות התלמודית, ממשיך התנ"ך להיות בסיס החינוך ליהדות ברוב מערכות ומוסדות החינוך בישראל - בה מתרכז כבר היום רוב הנער היהודי בעולם למטה מגיל 18.

ראיית היהדות כתרבות פלורליסטית ומתפתחת שונה בעיקרה מתפיסת היהדות כדת. תפיסה היהדות כדת רווחת עדין בקרב המיעוט האורתודוקסי שביהדות הדתית, המהווה כולה מיעוט בעם היהודי.

האמונה כי היהדות היא תרבותו של העם היהודי, כולל את דתו ואינה זהה עמה מתבטאת באורחות החיים של רוב היהודים בעולם, אך רק במקרים מעטים היא מהווה נקודת מוצא לתוכניות לימודים בחינוך היהודי, או לתוכניות השכלה נבונה במוסדות הרבים המלמדים לימודי יהדות בעולם.

לימודי יהדות כתרבות שונים הן מלימודי יהדות כדת והן מלימודי ההיסטוריה המדינית, החברתית והכלכלית של העם היהודי. לימודי יהדות כתרבות יתבססו על מבחרים ממכלולי היצירה היהודית על רקע ההיסטוריה החברתית והמדינית והכלכלית.

אירוסט: מאבות תנועת ההומניזם באירופה

אוניברסליים המבטאים בדיבור, בדרישת הנביאים לצדק סוציאלי, בערך העל של הל, המסכם אותם וראה אותם כיכל התורה כולה.

ערכים אלה מבטאים במגילת הייסוד של מדינת ישראל ובחוקי היסוד של המדינה אך לא תמיד ביישומיהם. ערכים אנו-הומניסטיים המעודדים קפוח נשים וזרים, או מצדיקים רצח-עם וגירושו מאזמתו היו לנחלת מיעוט קטן וקטן ביהדות ימינו. החינוך לערכים אלה כולל הוקעת הערכים האנו-הומניסטיים המבטאים בדרישות לרצח וגירוש עמים נכבשים והכלולים גם הם בתנ"ך.

בזכות התגברות הערכים הדמוקרטיים וההומניסטיים על ניגודיהם, התפתחה מדינת ישראל, יותר מכל המדינות העצמאיות החדשות שנוצרו אחרי מלחמת העולם השנייה. בזכות התגברות ערכים הומניסטיים אלה יש סכוי להליך השלום בין ישראל לפלשתינאים ולעמי ערב - תהליך שהוא תנאי להמשך קיומה של המדינה היהודית והתפתחותה.

יהדות כתרבות

אמונה כי "יהדות" היא שם תרבות העם היהודי, הכוללת את תרבויות זרמיה וביטוייה הדתיים והחופשיים מדת ההלכה. האמונה ביהדות כתרבות לאומית מבדילה יהודים חילוניים מיהודים המאמינים ביהדות כדת. "יהדות" כתרבות הפלורליסטית והמתפתחת של העם היהודי כוללת את הדת היהודית לזרמיה, את התרבות היהודית החילונית לגוונה, את היצירה היהודית אשר נוצרה בכל היבשות ובאיקה לכל תרבויות העמים, אשר בקרבם ישבו יהודים מזה אלפיים ושש מאות שנה.

על רגל אחת

על הניגודים בין משפטי מפתח של הלל, קאנט, ישו והמקרא

מניסוחיו הוא יעשה פעולתך כך שהאנושות, הן שבך הן שבכל איש אחר, תשמש לך לעולם גם תכלית ולעולם לא אמצעי בלבד.⁴ יעקב מלכין, למשל, רואה בכלל של הלל את הבסיס למוסריות האוניברסלית המערבית. מן הכלל הזה נובע שיש להתייחס לכל

בני-האדם באופן שוויוני, והשוויון הוא מרכיב מרכזי בכלל היסודי של קאנט.⁵ קאנט הלא מדבר במשפט המצוטט בנישימה אחת על האנושות שבי ועל האנושות

שבכל אחד אחר. אין אני נעלה על כל אחד אחר. כל אחד מאתנו הוא תכלית בפני עצמה. בכל אחד מאתנו טמונה אותה תמצית של אנושיות. כולנו, אם תרצה, נבראנו בצלם אלוהים.

אלא שעל אף הדפיון הכולל שבין הציווי הקטגורי של קאנט, העקרון שניסח הלל, "כלל הזהב" הנצרי והפסוק "ואהבת לרעך כמוך", קיימים ביניהם גם הבדלים ניכרים. קאנט מסתייג במפורש מהעקרון של הלל⁶ לדידו, כל עקרון השואב את כוחו מאהבותיהם או משנאותיהם של בני-האדם אינו ראוי לתואר "מוסרי". הצו הקטגורי שלו אמור להישקע על התבונה בלבד, תל-כן הוא אפיוני, כלומר קודם לכל נסיון. עקרון פעולה המתבסס על נטיותיו של האדם יהיה טובייקטיבי בהכרח, ועל-כן לא יהיה לו התוקף הכללי שאותו מבקש קאנט. אפילו נניח שניתן לקבוע תכונות משותפות לכלל בני-האדם - טבע אדם שאין עליו עוררין - לא נוכל להחליף מן הסובייקטיביות שממנה מזהיר קאנט. "כל זה", הוא מטעים, "יש בו אמנם כדי לשמש כלל מעשי במבילנו, אבל לא חוק; עקרון טובייקטיבי שיש לו יצר ונטיה לפעול על-פיו, אבל לא עקרון אובייקטיבי שנהא מצויים לפעול על-פיו אפילו למרות כל יצרנו, נטיותו ומבננו הטבעי".⁷

קאנט: הכרה בחובה ולא פעולה מתוך רגש

תורת המוסר של קאנט נועדה, במידה רבה, לאפשר לנו להתגבר על "יצרנו, נטייתנו ומבננו הטבעי". מעשה נתון יזכה לתואר "מוסרי" אך ורק אם מעשה משום שהכרנו בכך שזו חובתנו. הנימוק "זו חובתנו" הוא הסיבה המוסרית היחידה לכך שעלינו לקיים הבטחות, או לסייע לזולת, או לשמר את חיינו (קאנט נאמן במלוא הרצינות לביטוי "האנושות הן שבך הן שבכל איש אחר"). התאבדות היא חטא כנגד האנושות שכי. יש לך, אם כן, חובות גם כלפי עצמך. אם אני מסייע לזולת משום שאני אוהב אותו, או משום שאכפת לי ממנו, או משום שהדבר גורם לי קורת רוח, לא פעלתי על-פי הציווי המוסרי. אמנם, "יש נשמות, שהן נוחות להשתתפות עד כדי כך שגם בלא מניע נוסף של אהבת כבוד או של תועלת עצמן מוצאות הן עונג פנימי בהשראת שמחה מסביבן ויכולות להתענג על קורת-רוחם של אחרים, שהן עוררות. אבל אני אומר כי פעולת חסד כזו, כל כמה שהיא מתאימה לחובה וראייה לחיבה, אין בה בכל זאת שום ערך מוסרי אמיתי". התוכן המוסרי הוא "עשיית מעשים כאלה מחובה ולא מנטייה".⁸

קאנט מציע לנו איפוא מוסר קר ומנוכר. כדי להיות מוסרי עלי לדכא כל רגש של אכפתיות, כל רגשה של אמפתיה, כל אהבה כנה הנובעת מרחשי לב עמוקים. עלי להתעלם מן השנוא עלי, מאהבני לרעי, מאהבתי לעצמי, ממה שאחפוף שאחרים יעשו לי. אין בכך רק ניגוד קוטבי לכללים האחרים שצוטטו למעלה. יש כאן, לדעתי, גם התעלמות

מעשה נכרי אחד שבא לפני שמא. אמר לו: גיירני על-מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת. דחפו באמת הבניין שבידו. בא לפני הלל, גייריה (גייר אותנו). אמר לו: דעלך סני לחברך לא תעבד (את השנוא עלך לא

תעשה לחברך) - זוהי כל התורה כולה. ואידך (והשאר) - פירושה הוא, זיל גמור (לך ולמד).⁹ הסיפור מבקש להעמיד את התורה כולה על רגל אחת - על עקרון יחיד.

השאר, כפי שאומר הלל, הוא פירושו של העקרון הזה. בתולדות המחשבה האנושית קיימים משפטים כאלה, שהמעט שבהם מחזיק את המרובה. אחדים מהם אף נדמים כווריאציות על אותו המשפט עצמו. המשפט של הלל דומה לפסוק "ואהבת לרעך כמוך".¹⁰ מקורו בתרגום יונתן, שתרגם לארמית את הפסוק מספר ויקרא בנוסח שהשמיע הלל לגר. "כלל הזהב" הנצרי מציע גירסה נוספת: "וכל אשר תחפצו שיעשו לכם אנשים, כך תעשו להם גם אתם".¹¹ ניתן לכאורה למצוא הזים לגישה הזו גם בציווי הקטגורי של קאנט, שאחד

תנ"ך: תרגום קאסטיליאני, מאה 15

פשוט מתעלמים איש מרעהו.

ישו: כל אשר תחפצון שיעשה לכם כן תעשו לזולת

"כלל הזהב" הנוצרי מונע את האפשרות הזו. ניתן לשמוע בו הדהוד של נוסחתו של הלל, אולם כאן הופך הציווי מפאסיבי לאקטיבי: "יכל אשר תחפצון שיעשו לכם אנשים כן תעשו להם גם אתם". עצם ניסוחו של הכלל יוצר את האינטראקציה האנושית החסרה כל-כך במשפטו של הלל. הלל קורא

לנו להביט אל עצמנו פנימה ומתוך כך לזוז את (אין) היחס לזולתנו. ישו, לעומתו, מניח בבסיס המשפט שלו את המבט אל הזולת: האדם, כפי שלימד אותנו אריסטו, הוא יצור חברתי. העדפותיו, שנאתיו, אהבותיו, אינן יכולות להתגבש ללא מגע ללא עם הזולת. אין אני יכול להביט אל עצמי מבלי שאביט בד-בבד אל האנשים הסובבים אותי. הכלל הנוצרי מפנים היטב את הרעיון הזה. הוא מתחיל לא מנחמתי האישיות, כי אם ממגעי עם זולתו. מהדרך שבה הייתי רוצה שאחרים ינהגו בי.

ראוי לציין שהפסוק מלוקס נטוע בהקשר החותר תחת יסודותיו שלו עצמו. לכאורה נובעים ממנו יחסים של הדדיות: אני רוצה שאדם מסויים יאהב אותי, על-כן אני נוהג כלפיו באהבה. אולם מיד בפסוק הבא מזהיר ישו מפני הסתפקות בהתנהגות שכזו: "אם תאהבון את אוהביכם מה צדקה לכם הלא כמו-כן יעשו גם החטאים (...). אך אהבו את אויביכם היטיבו להם הינם ולא תצפו לגמול" ¹¹ את התפיסה הזו ממחיש טוב במיוחד הפסוק הידוע המופיע כמה שורות קודם-לכן: "המכך על לחי אחת הטח לו גם האחרת הנושא מעילך לא תמנע ממנו גם כותנתך" ¹².

אם ננסה ליישם את "כלל הזהב" בכואנו לדון בהטיית הלחי השנייה תתקבל התמונה הבאה: אני מצפה שאויבי, כאשר אבוא להכותני על לחי, יטה לי גם את לחי השנייה וקבל את היסורים באהבה. על-כן נוהג אף אני עצמי כך כלפיו. אני מצפה שאויבי יאהב אותי. על-כן אוהב אף אני אותו. ממילא מובן שכאשר מיושדת תפיסה כזו על הדדיות בטל המושג "אויבי" מן העולם. האויב איננו אלא אוהב. ואז מתבטלת האזהרה שלא לאהוב את אוהבינו בלבד, אלא דווקא את אויבנו. קאנט היה קורא לכך "סתירה במחשבה".

הבחנות החסרות ב"כלל הזהב"

נראה שאף הטקסט עצמו מכיר בכך שלא ניתן להפעיל את תפיסת הענווה הקיצונית שלו באופן שוויוני על הכל. כשהוא קורא לנו "לא לצפות לגמול" מאויבינו הוא דוחק בנו לותר על הרצון שאויבינו ינהגו בנו באהבה. עלינו לנהוג בהם באהבה לא משום שאנו מצפים שכך יעשו הם, אלא משום שאנו נוצרים טובים. זו סתירה של "כלל הזהב", שלפיו עלי לקבוע את התנהגותי כלפי הזולת על-פי ציפיותי מהתנהגותו הוא.

מאהובינו רשאים אנו לצפות שיהארו אותנו. אל אויבינו, לעומת זאת, איננו יכולים לבוא בבקשה או בדרישה כזו. עלינו לדעת להבחין בין האינדיבידואלים השונים העונים כולם לתואר "זולת". אולם אבחנה כזו - טריביאלית ופשוטה לכאורה - חסרה ב"כלל הזהב". הוא מדבר באופן כללי על "אנשים" הנהוגים כלפיו באופן מסויים, מבלי להבחין ביניהם. והנה, אין אני מצפה מכל האנשים לאותו היחס עצמו. מנהג האוטובוס אני מצפה שיטול את הכסף שאני משלם לו, יחזיר לי עודף וייסע לדרכו. אין הוא צריך לדבר איתי. הוא אינו מכיר אותי

באופן אישי. בעל המכולת שלי, לעומת זאת, פוגש אותי מדי יום ביומו. הוא עלול לחשוב לגט רוח אם לא יחליף איתי כמה מלים של

התעניינות הדדית. לעומת זאת, הוא עלול לחשוב לגט רוח גם אם יתעניין יתר על המידה בקשיי הפינאנסיים או בחסי האינטימיים עם אשתו. יחסי עם אשתי, לעומת זאת, מבוססים על שיתוף מקסימלי בכל. היא איננה יכולה שלא להתעניין בקשיי הפינאנסיים או בחסי האינטימיים איתה. קשיי הפינאנסיים

בוטה מן המוטיבציות הגורמות לנו למסוריות הלכה למעשה - מתחושות האחרון והאהבה שלנו, או מרגשות של דאגה והשתתפות. קאנט מציע לנו להתייחס לכל אחד - ובכלל זה לעצמנו - באותו האופן. תורתו איננה מעניקה את החשיבות הראויה לאישיותו הקונקרטי והייחודית של כל אחד מאתנו. והרי העדפותי האישיות, רצונתי הספציפיים, החברים שאני בוחר בהם, בת הזוג שאני נשא

לה - כל אלה מהווים את תמצית חיי, את היותי מי שאני?

קאנט מציע מוסר קר ומנוכר. כדי להיות מוסרי עלי לדאג כל רגש של אכפתיות, כל הרגשה של אמפתיה, כל אהבה כנה

הלל: מוסר של לא-תעשה

הכלל של הלל - את השנוא עליך לא תעשה לחברך - יוצא בדיוק מהאני הקונקרטי והאיש הזה. הלל קורא לנו לבחון את עצמנו על אישיותנו הקונקרטי. כדי לדעת כיצד לנהוג בזולת עלי לדעת קודם כל את עצמי, להבין מי אני. מה אני מרגיש, מה מרגיז אותי, אילו התנהגויות אני שונא. או אז עלי לאסוף את רשימת השנאות הזו ולהפוך אותה לאמת מידה ביחסי עם אחרים. אסור לי לעשות להם את השנוא עלי. יש בכלל הזה חריגה מהותית מן הרעיון הקאנטיאני בדבר אובייקטיביות מוחלטת. המוסר מעוגן באישי ובסובייקטיבי.

אולם גם הכלל שמציע הלל עלול להותיר את המוסר קר ומנוכר. הצו של הלל הוא צו של לא תעשה. אין הוא קורא לנו לנהוג כלפי אחרים בדאגה או אמפתיה. הוא מדבר על המנעות מפעולות, לא על ביצוע אקטיבי שלהן. ניתן, לכאורה, לעגן גם מצוות עשה בצו שכזה. אני יכול לומר שאני שונא את התעלמויותיהם של אחרים מכאבי ומצוקותי. על-כן שומה עלי שלא להתעלם מכאביהם ומצוקותיהם של אנשים זולתי. כלומר: עלי להתחשב בהם ולדאוג להם. כלומר - לנהוג באופן אקטיבי. פרשנות כזו לצו של הלל אפשרית רק אם נעניק לפועל "להתעלם" משמעות של עשייה, שעל-פי הכלל עלינו להמנע ממנה. אדם הרואה את מצוקותיו של הזולת אולם נמנע בידועין מלסייע לו, אדם המפנה באופן בוטה את מבטו מן הסובל או המעונה - אדם כזה יחטא אולי לכלל שמציע לנו הלל. אולם קיימת

עמואל קאנט: מוסר קר ומנוכר

גם התעלמות שאיננה עשייה. יכול אדם שלא להביט מלכתחילה אל עבר הזולת. יכול אדם לחיות את חייו כאינדיבידואל נפרד, יחיד

ומסוגר, בודד ואדיש לזולתו. אדם כזה איננו עושה דבר לזולתו. על-כן לא נוכל לדרוש ממנו בשם הכלל של הלל להמנע מאי העשייה הזו. לפיכך עשוי המוסר של הלל להתיישב עם חברה של בודדים אוטומים ומנוכרים זה לזה. אין הם עושים לזולתם את אשר הם עצמם שונאים. אין הם עושים לזולתם דבר. הם

הלל קורא לנו לבחון את עצמנו. כדי לדעת כיצד לנהוג בזולת עלי לדעת קודם את עצמי, להבין מי אני, מה אני מרגיש, מה מרגיז אותי, אילו התנהגויות אני שונא

המלצה על דרך חיים. דרך חיים שפירושה נסיין מתמיד להזדהות עם חברו עז כדי כך שיהפוך לעצמו ובשרו. ובד-בבד עם הנסיון המתמיד הזה, הכרה בכך שלעולם לא נוכל להגשימו במלואו, משום שכל אחד מאתנו הוא יחיד מיוחד. לכן משתמש הפסוק במילה "כמוך". מילון אבן-שושן מגדיר את המלה "כמוך" כ-"כך, בצורת", בדומה ל-"אהבתי לחברי לעולם לא תהיה זהה לאהבתי לעצמי. לא ניתן לגטח את המשפט "ואהבת לרעך כמוך" באופן שיהיה את אהבתך לעצמך עם אהבתך לחברך.

היטיב לנסח זאת רולאן בארת בספרו "שיח אהבה":

"אני לכוד בסתירה הבאה מצד אחד, אני חושב שאני מכיר את האחר טוב מכולם ואף מודיע לו זאת בתרועת נצחון (ואני מכיר אותך, איש מלבדי אינו מכירך טוב כל-כך)" מצד שני, לעיתים קרובות אני מודע לעובדה הבאה: האחר הוא בלתי-חדיר, לא בר מצאיה, לא ניתן לתאור, איני יכול לפתח אותו, להתחקות על ראשיתו, לפתור את התעלומה. מאן הוא בא? מי הוא? אני מתייגע ולעולם לא אדע".¹⁷

כיצד איפוא ניישב את הסתירה? כאן עשויה לסייע לנו מימרה אחרת של הלל הזקן: "אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו".¹⁸ כאן מצרף הלל למצוות הלא-תעשה - "אל תדין" - את מצוות העשה: "עד שתגיע למקומו". כדי לשפוט ולהבין את הזולת עלינו לשאוף להגיע למקומו. להבין את מניעיו, את מאווייו, את אורח החשיבה שלו. לשם כך עלינו להכיר, לפענח אותו, לבלות שעות וימים במחיצתו, למנות להגיע למקומו. לעולם לא נוכל להגיע למקומו ממש. אולם נוכל להתקרב, להושיט יד, לגעת - לא לגעת. יחסים שכאלה הם יחסים שבין אדם לחברו במובנם הפרטיקולרי ביותר. ה"חבר" ביאל תדין את חברך עד שתגיע למקומו" הוא חבר של ממש - לא כל זולת באשר הוא. החוקים האוניברסאליים שבהם פתחנו מנינים את מקומם למוסר של יחסים אישיים. ייתכן שההלל הזקן התכוון לכך גם ביחסו אל הנכרי בסיפור שבו פתחנו. שמאי, גאה ומנוכר, דוחף את הזר באמת הבניין שבידו. הוא מחזיק בביטחון הבניין, בידע המוחלט, באמת ואילו הלל מגייר את הזר עוד בטרם פתח את פיו. ראשית חוכמה הוא מקרב את הנכרי למקומו שלו, לעמו, לתורתו, לאלוהיו. זו ראשיתו של המסע. והשאר פירושו הוא, ולעד לא יסתיים.

ישו מאת גיובאני בליני

הם גם קשייה, ויחסי האינטימיים איתה הם יחסי האינטימיים איתי. גם כאשר מדובר בעניינים הנוגעים כביכול לי בלבד (נניח מחשבותי סביב הסוגיות העולות במאמר הזה), יוצר קשר החברות בינו ציפייה מצדי להתעניינות מצדה.

"ואהבת" לאדם קונקרטי

את האבחנות הללו, החסרות ביכלל הזהב, ניתן ללמוד מהציווי "ואהבת לרעך כמוך". הציווי "ואהבת" יכול לחול רק על הקרובים לנו ביותר. אינני אוהב את בעל המכולת שלי.

אולם אהבתי לזונתי, או לחברי הקרובים, טבעית וברורה. למעשה, אהבתי היא שהופכת את זונתי לזוגתי ואת חברי הקרובים לחברי הקרובים. האהבה מוגבלת בטווח האנשים שעליהם היא יכולה לחול. היא מעדיפה אחרים על-פני האחרים. היא איננה שוויונית. אין רע בכך; להתייחס באופן שוויוני לכל בני-האדם פירושו לעתים להתייחס לכולם בשוויון נפש.

האם יש למילה "רעך" בפסוק שלפנינו משמעות של חבר קרוב? המילה הזו משמשת במקרא לעיתים קרובות לציון זולת כלשהו. כאשר קרובים עשרת הדיברות: "לא תענה ברעך עד שוא לא תחמוד אשת רעך לא תתאוה בית רעך"¹⁹ אין הציווי חל על קבוצת חברים מצומצמת בלבד. הכוונה הפשוטה היא שמעשים כאלה אסורים בכל מקרה: "חברך" נושא כאן משמעות של אדם כלשהו. כך קורה גם בציווי "לא תעמוד על דם רעך"²⁰ המופיע בפרק שבו נמצא גם הציווי "ואהבת". הפרק הזה מתחיל במצוות שבין אדם למקום ("את שבתותי תשמורתי", "אל תפנו אל האלילים"²¹) וממשיך במצוות שבין אדם לחברו - חברו במובן הרחב יותר. מדובר שם על מצוות הלקט, ועל איסור הגניבה, ועל הצורך במשפט צדק. כל החוקים הללו חלים על יחסינו עם הזולת באשר הוא, לאו דווקא על קשרינו עם חברינו הקרובים.

אין לאהוב את האדם באשר הוא אדם

ובכל-זאת נראה לי שה"ואהבת" חריג בתוך הפרק הזה. לא ניתן לאהוב את הזולת באשר הוא זולת. האהבה דורשת הכרות אינטימית, יחסים אישיים, פרטיקולריים לא אוניברסלי. נראה שכך הבינו את הפסוק הזה גם רבי עקיבא וכן עזאי. כאשר טוען רבי עקיבא ש"ואהבת לרעך כמוך" הוא "ככל גדול בתורה", עונה לו בן-עזאי שהפסוק "זה ספר תולדות האדם" (בראשית ה', 1) הוא "ככל גדול מזה"²². לאמור - השניים מסכימים שהמלה "רעך" איננה מתייחסת לאדם באשר הוא אדם. הפסוק "ואהבת לרעך כמוך" דורש התייחסות אישית לזולת הספציפי העומד בפנינו. רבי עקיבא מקבל את הרעיון במלואו. בן עזאי לעומתו, מבקש לתתיו כלל שיכניס תחת כנפיו קבוצה גדולה ואוניברסלית - את האדם באשר הוא אדם.

אולם את האדם באשר הוא אדם לא ניתן לאהוב. אין הוא אדם כלל. אין לו פנים. אין לו זהות. אין הוא אלא הפשטה שאנו עושים מבני-האדם הקונקרטיים בעלי הפנים ובעלי הזהות. אנשים קונקרטיים כאלה ניתן לאהוב. אולם האם ניתן לצוות על האהבה, כפי שתובע מאיתנו הפסוק? קאנט טוען שלא. זהו אחד הנימוקים שהוא מביא לתורת המוסר שלו. "אהבה תורת נטייה אינה יכולה להיות מצווה עלינו". לכן, אם מנסח הפסוק בשלון חובה, הרי זה משום שהוא בא להציע לנו "אהבה שבמעשה ולא אהבה שברמש, אהבה שהיא טבועה ברצון ולא בבטיות החושים, בעקרון הפעולות ולא בהשתתפות שברגש, והיא לבדה יכולה להיות מוטלת כמצווה".²³

הסתירה לנאורה שב"ואהבת לרעך כמוך"

אני דווקא סבור שהפסוק בא להציע לנו אהבה של רגש. לא כציווי, אלא

ביבליוגרפיה והערות:

1. שבת, דף ל"א, ע"א.
2. ויקרא, י"ט, 18.
3. לקס, IV, 31.
4. עמנואל קאנט, הנחת יסוד למטפיסיקה של המידות, וטרנס. מ. שפי, הוצ' מגנט, ירושלים, תשמ"ח, עמ' 95.
5. Yaakov Malkin, What do Secular Jews Believe, Publishing by Free Judaism, 1998, pp. 48-49.
6. קאנט, עמ' 97.
7. קאנט, עמ' 87, ההדגשה במקום.
8. קאנט, עמ' 28-29, ההדגשה במקום.
9. קאנט מכיר עם זאת שהפועל אהבו פועלים עמי' נטיות לבנו ולא מתוך חובה בלבד. נובע מכך שיתכן שאיש מאיתנו לא היה מעולם מוסרי באמת (ראה קאנט, עמ' 48-49).
10. לקס, IV, 32, 35.
11. שם, 29.
12. דברים, ה', 17-18.
13. ויקרא י"ט, 16.
14. שם, 3-4.
15. ירושלמי, נדרים פרק ט"ו הלכה ז'.
16. קאנט, עמ' 31.
17. רולאן בארת, שיח אהבה, וטרנס אביבה מרק, הוצ' שיקוף, ירושלים, תשמ"ב.
18. אבות, פרק ב', משנה ז'.

מחולליה של תחיית הסהרוריות

חברותיות ופוליטיות אין אונות מדהימה כל כך: אפשר, כמובן, להאשים את בן גוריון שהיה להוט כל כך לספח את המתנה החרדי אל מחייבי המדינה, שפטר את בחורי הישיבה משירות צבאי, שלא העמיד את החוץ איש, בעל "העגלה המלאה" על מקומו הנכון (שהרי יכול היה להצביע על "ההצלחה" הכבירה של התפילה והלימוד להציל את עם ישראל במלחמת העולם השנייה, ולא עשה כן).

אפשר, כמובן, להצביע על כך שרוב עם ישראל היה ונשאר "מיסורתי", וכי רק לתקופה קצרה, בשל הלחץ החברתי "הבלתי היגיון" של ותיקי היישוב, שכפו עליהם את "הר" הרציונליות "כניגית", זנח את מנהגי אבותיו. הרוב הזה חזר להיות מה שהיה, ומה שרצה להיות, ומה שנמנע ממנו להיות בתקופה קצרה "בלתי

בני העלייה השנייה והשלישית ניסו לרפא את עצמם מהמחלה הקשה הזאת, שדבקה בנו לאורך הדורות נספחת הם ניסו לחזור אל המציאות

תקנית" של ההתפכחות הציונית. אפשר, כמובן, להצביע על פוליטיקאים חסרי מצפון, שברדיפתם אחר השלטון, נכנעים לדתיים וחרדים, המהווים לשון מאזניים במארג הפוליטי הישראלי, וכדי להשקיט את מצפונם ואת גלי ההתמרמרות בציבור, הם מלעיטים אותו בקלישאות פסאודו-לאומיות ופסאודו-דתיות.

אלא שאנו סבים סביב זנבנו, ובמקום להצביע על מניעים מצטברים, אנו מצביעים על תופעות, והרי את התופעות כבר תיארת לעיל, ותיארו טובים ממני בקוננם על האסון ההולך ומתרחש עלינו, כשנדמה שאין בכוחנו לעשות כנגדו דבר, כאילו גזירה קדומה מנתבת את דרכנו במבוכי ההיסטוריה.

שלושה סוסים טרויאנים הוורסים את החילונית מבפנים

לי נדמה שלמחלתנו האנושה, המתחדשת עלינו בעת הקשה הזאת, שלושה מחוללים, "שלושה אבות", שאם נעז להביט אליהם ללא פניות, לקרוא את שפתם בלי אפולוגטיקה, לנתח את יעדיהם באומל ההגיון יש אולי סיכוי לאתר את הנגע, ואולי אף לחדש את מלאכת הריפוי, שהחלו בה נפילי העלייה השנייה והשלישית. "שלושה אבות" אלה הם בעיני התנייד, יצירתו של

שיי עגנון ומשנתו של ישעיהו ליבוביץ וכל זאת משום שלשלושה אלה יש השפעה אדירה על היהדות החילונית המודרנית, השפעה שאין לשום גורם אחר בעולם האנושי: את התלמוד ואת הספרות הרבנית אין היהודי החילוני מכיר כלל, מהעולם הקבלי חסידי הוא מסתייג, והוא אף לועג לו, כנייל לגבי הדתיות העממית הפרימיטיבית, השטופה באמונות טפלות, לחשים וקמיעות. אבל את התנייד העריצה הציונות החלוצית החילונית, את

עגנון היא אפיינה (בטעות!) כחלק מהתרבות החדשה המורדת בדת, ואת ליבוביץ אימצה אל לבה האינטליגנציה החילונית, משום "ההגיון" של משנתו, ומשום דרישתו-הטפתו לצאת מן השטחים ללא הסכם, דרישה שנראתה על פניה "שמאלית" ונגדת תכלית נידוד כל מה שיקר למאמינים הקנאים. כך קרה שהמחנה החילוני הביא על עצמו, כמו ידיו, את "הסוס הטרואיאני" הזה. המחנה החילוני הרס מבפנים את מעט החיסון נגד נגיף הסהרוריות, שנפילי העלייה השנייה והשלישית הצליחו להחזיר לפשנותו.

כל אחד מ"שלושה אבות" אלה הצליח להתענות את המחנה החילוני משום המסווה הבלתי מוגי שכל אחד מהם עטה על עצמו.

מנדלי מוכר ספרים, ברדיצ'בסקי, ביאליק וברנר היו מאבחניה הגדולים של המחלה, נביאי הציונות המדינית הציגו את מרשם התרופה, ובני העלייה השנייה והשלישית היו החולים שריפאו עצמם בייסורים גדולים ריפאו את עצמם, וכמעט ריפאו גם אותנו.

המחלה הנוראה היא הסהרוריות, והחולים האנושים הגנו אנוחנו, העם היהודי המיוסר, ששביב של תקווה זרח עליו לפני שניים שלושה דורות, והוא הולך ומתפוגג לנוכח "הוורוס" הקטלני שפוגע בנו, ואינו מניח לנו מזה אלפי שנים: אנוחנו איננו מכירים בתקופה של המציאות, המציאות היא עברנו חיוני עוועים,

שאינו מסתדר עם מה שנראת לנו כאמת ללא ספק. בשל "האמת" הזאת האמנו שנוכל לגבור על אימפריות כמו בבל ורומי, שלגויים שסובבים אותנו לאורך

ההיסטוריה יש תפקיד (אם בכלל) רק בקשר אלינו, שלנו יש צינור קשר ישיר אל הקדוש ברוך הוא, שהקדוש ברוך הוא מקבל הוראות מן הצדיקים, שיש בכוחנו לגבור על אמריקה ועל מאות מיליוני המוסלמים בעולם בכוח האמונה, שהאלוהים "חייב" לעמוד בהבטחות שאנו שמנו בפיו, שיש לנו בשורה מדהימה לעולם, ומשום כך העולם הוא כפרת ציפורנו הקטנה.

בני העלייה השנייה והשלישית ניסו לרפא את עצמם מהמחלה הקשה הזאת, שדבקה בנו לאורך הדורות כספחת הם ניסו לחזור אל המציאות, אל שטף החיים הריאליים. אלה דברים ידועים ומפורסמים, ואין טעם להכביר עליהם מילים. מכל מקום, לי ברור מעל כל ספק, שמכוח האתוס הכביר שלהם קמה המדינה הזאת, שהיא מן הנסים הגדולים בתולדות העמים, "נס" שחוללוהו אנשים חילוניים, כאלה שמרדו ברוב המאפיינים התבניתיים של העם היהודי הקלאסי.

עגנון: מסר אמוני ארוך וחשוך

קונטרה-רבולוציה למהפכה הציונית חילונית

והנה, לנגד עינינו, קמה ומתגבשת מהפיכה שכנגד, קונטרה-רבולוציה למהפיכה הציונית החילונית שהביאה אותנו עד הלום: אנשים שהחשבתם לחילוניים, על פי לבושם, מקום מגוריהם, מנהגיהם (משחקי

כדורגל, ים, מנגלים, טלוויזיה בשבת) משרחים לפתחם של צדיקים ומבקשים מים קדושים, בקבוקי שמן לסגולה, קמיעות, גם מי שמרשיב את עצמו ל"נאור", "מבין" את הנהייה לחזור אל ערכיו של "ישראל סבא", "להחזיר עטרה ליושנה", "מבין" את הלהט "החלוצי" של מי ששולל את זכות ההגדרה העצמית, ואף את זכות הקיום, של הפלשתינאים; "מבין" את הדרישה הממש אוטומטיבית של חובשי הכיפות הסרוגות לשאוב את כל עם ישראל

אל תוך מערבולת של אלימות אינסופית, וכל זאת בשם הבטחה אלוהית, שהם ורק הם יודעים את פשרה; "מבין" את הטענה האבסורדית של החרדים, שהם מגויסים על עם ישראל בתפילה ובלמוד תורה, ועל כן אפילו המחשבה על גיוסם לצה"ל היא חטא בל ינופר; "מבין" שמשלם המסים החילוני חייב לממן את החינוך החרדי העיון אותו והמתנכר למדינתו.

כיצד נעשה הציבור החילוני, שעד לפני שלושים שנה עוד העריץ את האתוס החלוצי של נפילי העלייה השנייה והשלישית, ל"מבין" כל כך גדול ללבם של הנציגים החדשים של הסהרוריות הלאומית הקלאסית? כיצד קרה שהקדמה פועלת במדינתנו בכיוון ההפוך? כיצד קרה שהרוב החילוני מגלה מבחינה

"שלושת אבות" הסהרוריות הם בעיני התנייד, יצירתו של שיי עגנון ומשנתו של ישעיהו ליבוביץ

התנ"ך כספר המועדף

התנ"ך היה בעיני החלוצים הספר המועדף מכל מדף הספר העברי, כי בו מתוארים חיים לאומיים, עבודת אדמה, מנגנון שלטוני, צבא כל המרכיבים שכל כך חסרו לעם ישראל בקרוב ל-1900 שנות גלות. הספר הזה הראה שאנו קשורים היסטורית לפיסת קרקע קטנה ולריאליה כלשהי, וכי לא היינו תמיד עקורים ומגורשים, ובמקרה הטוב - נסבלים על ידי הגויים. אך המסרים הארציים האלה, שנראים בצדק חיוניים לבניית עולם עברי חדש, הם לא המסרים

ליבוץ המתוחכם

המתחכם של ליבוץ עולה על זה של עגנון. הוא מציג את עצמו כמאמין, ולא כהומניסט. אדרבה, הוא מצהיר שהוא עוין את ההומניזם ואת המוסר, וכל מי שמייחס לו תכונות מוסריות עתה זאת על אחריותו. אלא שמבחינה פוליטית וחברתית הוא טוען את אותן הטענות שטוען השמאל הישראלי, שהוא רובו ככולו חילוני. הכוונה היא, בעיקר לדרישה הנמרצת שלו לצאת מן השטחים ללא הסכם; ללעג הסרקסטי שלו כלפי הסוגים לאבנים, לקברים ל"ארץ ישראל

המסרים העיקריים של התנ"ך הם: שיש אלוהים בורא עולם; כי יש אנשים המסוגלים לצטט אותו למלותיו; שיש השגחה מוכחת; ושאנחנו עם סגולה

העיקריים של המקרא. המסרים העיקריים שלו הם אחרים לגמרי: הם מבשרים שיש אלוהים בורא עולם, וכי יש אנשים המסוגלים לצטט אותו למלותיו ("כי אמר ה'"), שיש השגחה מוכחת על ידי אותו האל, וכי אנו, עם ישראל, הנו מושא השגחתו העיקרי, יען כי אנחנו עם סגולה. שלשה רעיונות חסרי שחר אלה נטמעו לתוך נפשתינו, ללא ביקורת, תוך חזרתנו אחר המסרים "הריאליים" שהוזכרו לעיל, והכנו אותנו לסרבני הגיון וקהי חושים כלפי המציאות. העיסוק במקרא הפך לעיסוק באפולוגטיקה של המסרים האבסורדיים והבלתי מוסריים. מי שגדל על המוסכמה שהכתוב במקרא הוא

אמת מועד לכל פורענות - מועד לכל נבלה שבעולם, כי למי יש זכות להתווכח עם דבר אלוהים "מוכח"? למסר העיקרי של עגנון הייתה הסוואה מתוחכמת, והיא שהולכה שולל את הציבור החילוני כולו (כולנו לומדים בבית הספר, וכולנו חייבים לקרוא עגנון). הוא הצליח לנטוע בקוראיו את התחושה שביצירתו יש כתב אשמה כבד נגד הדת. גדולי המבקרים הלכו שולל אחרי התבניות החדשות והמתוחכמות של עגנון, המיוסדות על פירושה של המחשבה המודרנית, וטעו, בעקבות כך, לחשוב שאף הבשורה חדשה. היו בין חוקרי הספרות ומבקריה שהכתירו את עגנון בתואר "המורד בדת" הגדול ביותר בספרות העברית יותר מ"מילך, מנדלי, ברוצ'צ'בסקי וטשרניחובסקי. הגדיל לעשות מכולם

ליבוץ: תיעוב עמוק לעולמו של הישראלי החדש

הסופר משה שמיר, אשר אפיין את עגנון כ"נטול אמונה, נטול דת" ו"מחריב דת".

עגנון כמוליך שולל

אין לי ספק, כי עגנון, בתחכמו הרב, הצליח להוליך שולל את קוראיו, את חוקריו ואת מבקריו, ולמעשה, המסר שלו הוא מסר אמוני קלאסי, ואף אדוק וחשוך, למרות התחבולות הספרותיות והפסיכולוגיות המודרניות. אם יש בניצירתו מרד, הרי שהוא נגד המוסכמות החברתיות בקהילה של שלומי אמוני ישראל (כמו השידוכין הכפויים), ופה ושם גם קצת הרהורים על דרכי האל בהנהגת העולם; אך ביסודה, השרישה בנו יצירת עגנון את האמונה שהיהדות האמיתית היא יהדות הגטו, זו שהגיעה לשיאה

השלמה". לגיטי החרף שלו כלפי הפרת זכויות האדם; לתמיכה הבלתי מסויגת שלו בחופש ביטוי מוחלט וכדי - מסרים מהופכים ממש למסריהם של מחנה הכיפות הסרוגות, ואף של המחנה החרדי. המחנה המשכיל החילוני הלך שבי אחרי המסרים האלה, שהיו אף יותר קיצוניים ממה שהם עצמם היו מעיזים לבטא, מבלי שייחשבו בעיני האוכלוסייה הדתית ומסורתית לעוכרי ישראל. אך המחנה החילוני הזה לא נתן אל לבו כי מאחורי הפאסדה המתקדמת מאוד של איש מדע "הגיוני" ו"נאור" זה מסתתר מסר ישן נושן, אף יותר קיצוני משל עגנון, והוא שיש רק יהדות אחת זו שמקיימת תורה ומצוות. קיום המצוות הוא

סימנה היחיד של היהדות. למעשה, עולם הגטו של הגלות הוא השיא שאליו הגיעה היהדות מעולם. העולם הישראלי החדש מעורר בליבוץ תיעוב עמוק, והוא ראוי לגרוע שבנידופים. עיקר העיקרים: עצם קיומו של היהודי החילוני איננו לגיטימי!

אני משוכנע ששלושה אלה הם מרחיליה של האין-אונות החילונית לנוכח האימה החשיכה המתרגשת על עמנו בתקופה האחרונה, אני משוכנע כי הם מן הגורמים העיקריים להתנערות מערכיהם הנפלאים של בני העלייה השנייה והשלישית, הם שגרמו למחנה המפוכח, לכאורה, להיות "סלחנים" ו"מבינים" כלפי הדתיות החשוכה, כלפי הנהירה אחרי הקמיעות, המים הקדושים וסגולות

הצדיקים. הם שגרמו למחנה זה להיות "סלחנים" ו"מבינים" ללבם של המשתמטים מעבודה, מנשיאה בעול המנגנון האומי, משירית בצבא. הם שגרמו למחנה החילוני לראות עצמו מבחינה לאומית בעמדה נחותה של בעל "עגלה ריקה". מי שקורא את התנ"ך, את עגנון ואת ליבוץ על פי הפרשנות ההרמוניסטית הקיימת, ומרביתנו אנשים לעשות כן הופך בעל כורחו ל"מבין" את המניעים "השורשיים" של העולם האבסורדי המשתלט על חייו.

אנחנו חוזרים לחלות במחלתנו הלאומית האנשה: אנחנו מהלכים כסהרורים על פיה של תהום פעורה תהום השקר וההתכחשות למציאות, ומעט המפוכחים ביננו פוכחים ידעים ב"אוש, ומוזעים לכך שהם רפי כוח מכדי למנוע את האסון, וכל זאת משום האינדוקטרינציה הדתית הגלויה והסמויה לה הם, וכולנו, חשופים מהרגע הראשון שבו מאלפים

ביצירת עגנון השואה היא עונש על כן שהיהודים התחתנו בגויים, ממש כמו במשנתם של הרבי מסאטמר והחזון איש

בגלות. המסר של עגנון הוא שכל מי שביקש לצאת מהעולם הנפלא הזה שיצרה היהדות, אם על ידי פנייה לציונות החילונית, ואם על ידי התבוללות דמו בראשו, או נכון יותר דמו בראשו, שכן, כולנו סבלנו ונסבל גם בעתיד, בשל "סטיות" כאלו. על כן, ביצירת עגנון השואה היא עונש על כך שהיהודים התחתנו בגויים (הסיפור "כיסוי הדם" - ממש כמו במשנתם של הרבי מסאטמר והחזון איש), ואילו החזיון המפעים של עליית רבבות לארץ ישראל והקמת המדינה הוא עבורו נושא לסאטירה ארסית ("ספר המדינה"). במסווה חדש מוסר לנו עגנון את אותו מסר ישן וחבוט של המקרא, שיש השגחה מוכחת בעולם (הסיפור "תהילה"), וכי עם ישראל נבחר, ועמי העולם הם גרועים מערפדים (הסיפור "האדונת והרוכל").

אותו דעת. התנ"ך הוא ללא ספק הסיבה העיקרית למחלתנו הנוראה הוא מסמך אנושי אדיר עצמה המצהיר שהוא מצטט את האל. להצהרה זו מתלווים איומים טראיים, ואלה יחד גורמים לכך שכל טיעון מופרך, וכל ציווי אבסורדי זוכים לחיי נצח בעיני המאמינים. עגנון וליבוץ מסייעים לטיעונים וציוויים אלה להיראות רלוונטיים אף בעיני היהודי החילוני החופשי, ובדרך זו לפגג את כוח הביקורת והשיפוט שלו. כדי להירפא, צריך קודם להכיר בעובדה שחילוני במחלה קשה, צריך לאתר את הנגע ואת גורמיו, ואז לאזור כוחות להילחם בו. התעלמות או השלמה עם המצב - עלולות להוליך אותנו הורה אל מבוכות האסון, מהם נחלצה הציונות החילונית בדי עמל.

איך איבדנו את התנ"ך ואיך נוכל לגלות אותו מחדש

על כמה קלקולים מהותיים במערכת החינוך הישראלית

עצמו - אלא בוחנים את הטקסט התנ"כי העילאי במשקפי זירגון אקדמיסטי נחות, פסבדו-מדעי. כי כן, הוגי "חקרי"- המקרא ו"מדעי"-הספרות העמיסו את כל כובד הנחיתות שלהם בפני "המקצועות הריאליים" ו"המדע המדויק" - על לימודי הרוח של מאות אלפי תלמידינו.

כדי להבין לאיזו נכות השכלתית ורוחנית אנו זנים את דור התלמידים - וזה כבר נמשך שנות דור, וזה הולך ומחמיר - נזכיר: לא מדעי הטבע (פיזיקה, כימיה, ביולוגיה וכו') ולא השפות למיניהן (מתמטיקה, אנגלית, מחשב וכו') - אף לא אחד מתחומי הלימוד האלה אינו עוסק באדם במובן האנושי והרגשי המיידני, הפשוט והעמוק. לכאורה אפשר להגיד, שגם הפסיכולוגיה, הסוציולוגיה והאנתרופולוגיה עוסקים בבני אדם, וזה נכון כמובן. אבל כל אחד מאלה עוסק באדם מהיבט מסוים, וכל אחד מהתחומים האלה המציא לעצמו שפת מונחים משלו כדי לדבר על בני האדם.

התנ"ך היום, שייך בעיקר ליהודים, לכמה בעלי נפש משוררית, לכמה דתיים, כמה אוהבי תנ"ך חילוניים ולכמה מורים ותלמידיהם. זהו, בערך

המונחים הפסיכולוגיים, המונחים הסוציולוגיים, האנתרופולוגיים וכו'. רק הספרות, מטבעה, נועדה לדבר על אנשים בלשון בני אדם, שאין עמוקה ממנה. (וגם תורה, כידוע, דיברה בלשון בני אדם.)

את ההבדל בין סוג ההתעניינות של הספרות באדם, לבין סוג ההתעניינות של כל תחום מקצועי אחר, ניסח נתן זך בפתחת שירו "פתח לשיר": **"השיר הזה הוא שיר על אנשים; מה שהם חושבים ומה שהם רוצים / ומה שהם חושבים שהם רוצים / מחוץ לזה אין הרבה דברים בעולם / והאויים שנתעניין בהם, והוא שיר על מעשי בני אדם, / מכיוון שהמעשים חשובים יותר / מן הדברים שאינם נעשים..."** (מתוך הספר "שירים שונים").

כלי המחקר של מקצועות הרוח הוא המילים. כל המילים האפשריות בעולם האדם - לא רק המילון האקדמי המוגבל-במיוחד, המושל כיום בטקסטים ובנחיתות הברות של בתי הי"ס. ומהמילון האקדמי המוגבל הזה במילא לא נשאר כלום בתום בחינות הבריות שלא נלמדה וחלל הטקסטים הנפלאים שלא נלמדו - במידה רבת בגלל אותו מילון, בגלל אותה שפה תחליפית.

אבל לא רק משגים אינטלקטואליים קשים עומדים בבסיס קלקול הדעת הזה, אלא גם אי-הבנה דידיקטית פשוטה: מתכנני מקצועות הרוח

"כי עם עילג יכסה ארץ ואבדו מחשבה ולשון"
(נתן אלתרמן, מתוך "חגיגת קיץ")

זה שנים רבות שתלמידי התיכון לא לומדים תנ"ך במסגרת שיעורי התנ"ך. פיתחו טאפס של בחינת ברות - המכוונת את כלל לימודי התיכון - ותראו איזו נבנה השתלטה על מחשבת התנ"ך, איזו שפה מטושטשת מכסה את אוצר הלשון העברית, איזה שיעמום לתלמידים.

הנה כמה שאלות מבחינת ברות בתנ"ך: "האט החוקים בקטע לפניך הם קזואליסטיים או אפודיקטיים?"; "משנה ויינפלד מגדיר את גירוש הגר כסיפור אטיולוגי - הסבר מהו סיפור אטיולוגי ומדוע הסיפור שלפנינו הוא אטיולוגי?"; "במאמרו 'סצינת דפוס במקרא

וחשיבותה של קונונציה' טוען אלטר כי הצליח לזהות שש סצינות דפוס בסיפורי המקרא: הסבר מהי סצינת-דפוס על-פי הגדרתו של אלטר. מדוע ניתן לכנות את שופטים י"ג, 5-2 ואת בראשית מ"ט, 33 סצינות דפוס?; ועוד כיוצא באלה שאלות דורות ואוטוריטות, מנוסחות בלשון אקדמית נפוחה.

"ריכוז הפולחן" הפך בתוכנית הלימודים לעניין מרכזי יותר מדבר הנביאים נדעם הפולחן הריק; מיון טכני של "סוגי הגמול האלוהי" הפך למהותי יותר ממשמעותו האנושית של הגמול. התלמיד נדרש לדעת להפעיל על הטקסט מושגים כגון "אקספוזיציה", "מילה מנחה", "דמות ראשית ומשנית", "גמול

דורות", "סינקרטיזם" וכו' נש חוברת מיוחדת למורים, עם כ-150 "מונחים" מעין אלה). מושגים על מושגים, מלאכותיות על מלאכותיות, שימרון על שימרון.

מבחן בתנ"ך או מבחן ברוקחות

ככה, והרבה יותר מכך, מסלפים לימודי-התנ"ך את התנ"ך ומעלימים אותו מעיני התלמידים. (וכבר נדרש המשורר והמבקר מנחם בן לעניין ההשחתה האקדמית של לימודי התנ"ך והספרות, במאמרו "מדובר במחלת רוח" שבו גם תעה, אפרופו שאלת ה"קזואליסטי או אפודיקטי" שלהלן, שמה לפנינו מבחן ברוקחות). כמעט לא מקריאים בכיתה מתוך התנ"ך עצמו, וכמעט לא מדברים על הטקסט

התנ"ך הגנוז בנשמתו

המתרחקים הדתיים מן התנ"ך נותרו ברובם בגולה. אוהבו החילוניים עלו ברובם לארץ ישראל, היכן ששפת התנ"ך, העברית, היא שפת הדיבור. קיראו מה כתב למשל א.ד. גורדון, מאבות תנועת העבודה הציונית: "אני מדבר פה לא על ערכו ההיסטורי של התנ"ך, כי אם על ערכו מצד הדעות והשירה שבו. הן בשבילנו גדול ערך התנ"ך לא כל כך במה שאמר, כמו במה שלא אמר, במה שאנחנו או הדורות הבאים אחרינו עתידים לומר מתוכו, ורק מתוכו, מתוך אותו התנ"ך הגנוז בנשמתנו בעומק כל כך גדול".

זכור דומה דיברו ז'בוטינסקי - שראה בתנ"ך ראש וראשון לספרות העולמית ומקור לחוקה החברתית המפותחת ביותר (למשל במאמריו "ירקים בפילוסופיה הסוציאלית של התנ"ך" מ-1933, או "עשרת הספרים" מ-1905) ובן גוריון, שבין השאר ייסד את חידון התנ"ך (עתיר הרייטנינג בזמנו). ובמגילת העצמאות

שלנו, שבן גוריון חנך עם הכרזת מדינת ישראל, נכתב כבר בפסיקה הפותחת: "בארץ ישראל קם העם היהודי... בה יצר נכסי תרבות לאומיים וכלל-אנושיים והודיש לעולם כולו את ספר הספרים הנצחיים, ובהמשך: "מדינת ישראל... תהא מושתתה על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור הזיווג של נביאי ישראל".

ובמקביל, ואולי בראש ובראשונה, חברו אל התנ"ך המשוררים ומחזשי השפה העברית, נפתלי הרץ אימבר ואליעזר בן יהודה וביאליק ושלונסקי ואלתרמן ואצ"ג ורחל ודליה רביקוביץ ועוד רבים מהבולטים שבמשוררים העבריים, אשר התנ"ך היה להם המילון הלשוני והשירי המוחלט.

והתלמידים? ראו למשל מה מספר המורה אברהם סוס מגדרה, אי אז בשנת תרמ"ח (1888): "הלימודים היותר מעימים לתלמידים הם התנ"ך ודברי ימי עמנו עד אחרי חורבן בית שני. את הלימוד הזה אוהבים הם מאוד". ואחד מראשוני התלמידים בעקרון מספר בזכרונותיו: "עיקר הלימוד היה תנ"ך".

כנסיית הנפירה

ומה נשאר היום מכל זה בציבור החילוני הייחפשיי? עוד שומעים פה ושם דברי אהבה אחרונים לתנ"ך מזרז הולך ונעלם, מאנשי ציבור ועיתון וספר כלובה אליאב, שולמית אלוני, עמוס קינן, מאיר שלו, ממשוררים פה ושם (אבל גם שירה היום כמעט לא נקראת), ועוד ורוחות בודאי אהבות פרטיות לתנ"ך, כאמור, אבל כציבור - ניתק הרוב החילוני מן התנ"ך, ניתקו גם ילדיו הלומדים בבית-הספר.

מהלך התרבותי והרוחני המרכזי הזה נחסם. היו לחסימה הזאת כמה גורמים וכמה נתיבים, אבל

במסלול שהוא אולי המרכזי מכל, בבתי-הספר שלנו, החוסמים בפועל היו מומחי האקדמיה מחוגי המקרא (חוגים מעוטי-סטודנטים במיוחד) ומחוגי הספרות - שהשתלטו בהדרגה על לימודי הרוח בבתי-הספר. הטקסט העברי המופלא ביותר נמסר לחזקת אנשים שיושב וארכנות מילולית ושפה-זרה הם לחם חוקם ופרנסתם, שהשלמות השירית והפלא הסיפורי של התנ"ך נשגבים מבינתם היימקצועית, ושהעוצמה המוסרית של הטקסט אינה מעניינם המחקרי. הם, בקיצור, עשו עם התנ"ך מה שהם יודעים לעשות: חנקו אותו באתאזים "מדעניים" וברשימה ארוכה של מונחים מטורפים שהתלמידים חויבו ללמוד לאורם - אם אור ויקרא לזה.

וכך, חיפוש בדיוט ופירוכות בטקסט הפך לעמדת הלימוד המומלצת ע"י המדענים היימקורתיים: כי הם מאמינים רק ל"מימצאים" ולי"אין-מימצאים" מן "המחקר ההיסטורי והארכיאולוגי", והם מאמינים רק לפרשנותם הם את "המימצאים" וה"אין מימצאים". והם, כמובן, לא מאמינים באלוהים. (כנסיית

במתכותם הנוכחית אינם מבינים מה יעניין את התלמידים ומה לא, למה יש סיכוי לקרן אותם ולחזור להכרתם ומה יישאר מחוץ לדעתם. אני מתכוון לעיקרון הדיקטטי הפשוט שנוסח בספר משלי: "העך לנער על פי דרכו גם כי יקץ לא יסור ממנה" (כ"ב 6). כלומר: דבר אל הנער "בגובה העיניים", הקש בדלתות הנפתחות אל מחשבתו ואל ליבו, עניין אותו. אל התייהר עליו ואל תייגע אותו. רק כך הוא יפנים באמת את תלמודו (כלומר, אותו חלק הראוי להפנמה).

למי שייך התנ"ך?

למי בעצם שייך התנ"ך היום, בארץ ישראל? לכאורה ברור: לעם ישראל, לקראת העברית וכו'. אבל למי הוא שייך באמת, באופן מעשי, לא בתוקף "זכויות היסטוריות" וכיו"ב, כלומר: מי משייך את התנ"ך אליו - קורא בו, הוגה בו, אוהב אותו, מתפתח מתוכו?

בן גוריון: חידון תנ"ך עבור רייטינג

הדתיים החרדים? הם קוראים פרקי תנ"ך - בעיקר חמשת הומשי תורה - במסגרת התפילה בבית-הכנסת, אבל כטקסט לימודי, התנ"ך הוא עניין מזולזל בעיניהם, "פשיטא", חומר לגיל הילדות: "בן חמש למקרא, בן עשר למשנה, בן חמש עשרה לתלמוד". הם מתעניינים בעיקר בגמרא ובי"שולחן ערוך" ובנגזרותיהם הספרותיות הרבות מספור. כך למשל הוכרז התלמוד, בכנס ש"ס האחרון, כי"ספר הספרים" (וזהו, כפי שהעיר מנחם בן במאמר על עניין זה, ממש כפירה בעיקר - אפילו לשיטתם).

הדתיים הלאומיים? אלה קרובים קצת יותר לתנ"ך, אבל גם אצלם העיסוק בו שולי לגמרי בהשוואה ללימוד הגמרא הישיבתי, כפי שעוד נראה להלן. ואולי התנ"ך שייך לחילוניים? לא להם ולא לילדיהם. לימודי התנ"ך בבית-הספר הלכו ונעשו עם השנים ריקים מתנ"ך וממולאים במונחים אקדמיים וביגישה מדעית. אלה החליפו את מגע התלמידים עם מילת הטקסט הנפלא עצמו. בוגרי התיכון היום, רובם ככולם, לא פותחים ספר תנ"ך בתום בחינת הבגרות. התנ"ך היום, בקיצור, כמעט אינו נקרא בקהילה ישראלית רחבה כלשהי. הוא שייך בעיקר ליחידים: כמה בעלי נפש משוררית, כמה דתיים, כמה אוהבי-תנ"ך חילוניים משכבר, כמה מורים מעולים לתנ"ך וכמה מתלמידיהם. זהו בערך.

זבוטינסקי: התנ"ך ראש וראשון לספרות העולמית

לא תמיד זה היה ככה. לא בימי חז"ל, שכל שיחם ומדרשיהם ופסיקותיהם אחוזים בתנ"ך וטובעים ממנו, ורק הטקסט הזה לבדו הוא בעיניהם דברי-אלוהים - חיים שהם "הופכים בו והופכים בו" כדי לפרשו אל

תוך חייהם. והם נמנעו זמן רב מלחלול את הלכותיהם על הכתב, בדיוק משום החשש שהעם לא יבדיל בין קודש: התנ"ך, לבין חול: פסיקותיהם שלהם. ולבסוף העלו על הכתב, בכורח הנסיבות, את הלכותיהם, וה"יתורה שבעיפ"י הפכה אמנם, בחלוף השנים, לתורה העיקרית.³

זה לא היה כך גם בתקופת ההשכלה, עם התחדשות השפה העברית וחידוש הכמיהה לחיות בארץ ישראל. להיפך: התנ"ך בתקופת ההשכלה הפך לסמלה של היהדות החדשה, הלא-הלכתית, והועמד למעשה בניגוד לספרות התלמודית וספרויות-ההמשך ההלכתיות, שעשו ספרים הרבה והתעבו והתרבו לכלי סוף. כל אלה זהו בעיני המשכילים עם היהדות המיושנת, הקפואה, שאוזנה נרצעה אל דלתות הגלות. וכפופי: היהדות החרדית תקפה בחרי-אף את העיסוק הזה בתנ"ך לעצמו, תוך עקיפת שרשרת הספרות המתווכת - או החוצצת - בין התנ"ך לקוראיו.

מיטב הטקסטים העבריים בידי הדתיים, ואת האופן שבו הפקרה זו משפיעה על כלל אורחות חיינו - הוא המשורר ומבקר הספרות מנחם בן (מורי המזהיר לענייני תני"ך וספרות ולעוד עניינים רבים), שכתב כך לפני 16 שנה, בעיתונו "המילים"¹²: "וכאן אנו מגיעים, כעיתון ספרותי מיסודו, לנקודה הספרותית של העניין. והנקודה הספרותית היא לא בדיוק נקודה. היא ספר התני"ך. וכאן צריך לציין מייד: **המחסום הרוחני החמור ביותר של ישראל, הצרה התרבותית הקשה ביותר, היא ההשתלטות של הרבנות הרשמית והלא-רשמית (מברזנה מסיימת ניתן לייחס השתלטות זו לכל חובשי הכיפות) על מיטב הספרות העברית: על התני"ך.** ואל יבוא מי ויאמר: ימה, התני"ך זו ספרות? והתשובה, בוודאי שזו ספרות, כי ספרות יסודה המילה 'ספר'. זה הכל! זה הכל. התני"ך הוא אכן הספרות העברית. והנה אנשים חשובים ומכוערים, בזכות סוג מסוים של תחפושת (הכיפה), באו והשתלטו על הטקסט הזה כמפרשי הבלעדיים. והמתחל הנזול, המתחל התרבותי הענק ביותר של ישראל החדשה, הוא בעובדה שמיטב המוחות הרוחניים בישראל, מיטב המוחות המילוליים, מיטב המוחות

הכפירה" - כינה המשורר מרדכי גלדמן את הגוף הזה, בשורותיו: **"ביום שאחרי ההרצאה האוניברסיטאית/ בה הכריז ארכיבישוף כנסיית הכפירה/ כי האל, לעניות דעתו, אינו קיים/ וההוכחות הלוגיות לקיומו אינן אלא פלמול/ והנפש אינה אלא הגוף והרוח אינה אלא החומר..."**¹³

"בבתי הספר שלנו רואים בתנ"ך לא את היסוד המפואר של תרבותנו הלאומית, אלא, במקרים רבים, כפיה דתית, ובמקרים רבים, מקצוע מיותר"...

של מייבשי ביצות, תוך שהם מחמיצים את כל יופיו ואגמיתו של הסיפור. ואת המאכל החמוץ-מוחץ הזה הגישו לתלמידים. ופקידי משרד החינוך המופקדים על החינוך? אלה הצדיעו לבעלי התארים האקדמיים ופתחו את השער. והתלמידים? סוהבים, תודה, סוהבים עד הבגרות. ואחר כך סוגרים את הספר לתמיד.

חלוקה בוטה בין אלוהים לבין התבונה

אבל מאחורי הגישה הזו ללימוד תני"ך, מאחורי פעולת הייבוש הזו, עומד עניין רחב יותר, והוא נעוץ בכך שהדתיים הצליחו איכשהו לתפוס חזקה על התני"ך -

בן-יהודה, ביאליק, אלתרמן ואצ. גרינברג: התני"ך היה להם המילון הלשוני והשירי

הספרותיים, הניחו **לאחרים** האלה, לחובשי הכיפות האלה, לפרש **למענם** את הכתובים" (ההדגשות במקור: ד.ק.). כך נכתב ב-1982.

לא מסוגלים לקרוא פרק בתנ"ך

הכישלון הלימודי בכל תחום הוראת התני"ך בבתי הספר החילוניים מונח בעצם ניסוח השאלות בבהינות הברורות במקצועות הרוח (תני"ך, ספרות, הבעה) ובעצם ניסוח הטקסטים בספרי הלימוד. הכישלון הלימודי מכריז על עצמו בבחינות "הבנת-הנקרא" המתפרסמות מעת לעת, שתוצאותיהן מעזיזות לרגע את דעת הקהל וחולפות. (בחינת המשוב הארצית האחרונה, שהכינה ועדה בראשות פרופי רפי ניר, פורסמה באפריל 198 ומצאה כי הציון הממוצע של תלמידי כיתה ח' בהבנת טקסט ספרותי, הוא 51. אמנם מבחן המשוב כשלעצמו לוקה בספרותיות-יתר, אבל המימצא בעל-תוקף.

אבל הכישלון הלימודי זועק מעניין בסיסי הרבה יותר, שמשום מה הוא סמוי מהתודעה הציבורית: תלמידי בית-הספר היום, כולל תלמידי החטיבה העליונה, לא לומדים ולא יודעים לקרוא טקסט מנוקד. כלומר, הם קוראים - אבל בשגיאות הגייה רבות, ברישול רב (וגם כותבים בשגיאות רבות). ומערכת החינוך, במקום לתקן את השגיאות, מעניקה להן חסות הולכת ומתרחבת של "לקות למידה" ו"דיסלקציה".

פירוש הדבר, שמילים רבות בקריאה ובדיבור נהגות על-ידי התלמידים באופן שגוי מבלי שיהיו מודעים לכך. ופירוש הדבר, לענייננו, שהם אינם מסוגלים לקרוא לדיוק פרק בתני"ך או שיר - כלומר, את המיטב הספרותי שלנו. ואם אינם קוראים במדויק, הרי גם אינם מבינים לדיוק את הנאמר. ואם אינם

למרות שבפועל אינם הוגים בו, כאמור. בציבור החילוני נחשב התני"ך זה מכבר ל"טקסט של הדתיים", ולפיכך הבחירה היא, לכאורה, בין שתי אפשרויות: או שמקבלים את התני"ך בפרשנותו המצוותית-אורתודוקסית, שהיא למעשה היחידה המוכרת בארץ, והיא מיושנת בעיני הרוב או שמטפלים בו בכפפת אקדמיות, כאילו היה חפץ חשוד, מטען שיש לנטרלו ולרוקנו מן "החומר המפוצץ" (כדימויו הנהלב של א.ד. גורדון, שהתכוון כמובן לפיצוץ רוחני מייטב). איך אמר ח"כ דדי צוקרי? "הם ילמדו משניות ושולחן ערוך ככל שיאבו, ואנחנו נלמד ביקורת המקרא...לטווח הארוך. המאמץ לפתח תמיסת עולם של יהודים ללא ריבוננו של עולם, חשוב יותר מכל מאמץ אחר" (מאמר ב"הארץ", 197).¹⁴

זוכך, בין המגבילים בשם הדת ובין המגבילים בשם החילוניות - הלך התני"ך לאיבוד. והעיר בהקשר זה הסופר מאיר שלו: "אני מתמרמר בעיקר על החילוניים ולא על הדתיים. החילוניים הפקירו את התני"ך בידי הדתיים". (עיתון "תל אביב", 198).¹⁵ והעיר בעניין זה איש הספרות ואיש האשכולות ירם ברנובסקי: "בבתי הספר שלנו רואים בתנ"ך לא את היסוד המפואר של תרבותנו הלאומית, אלא, במקרים רבים, כפיה דתית, ובמקרים רבים יותר, מקצוע מיותר וקשה מדי שצריך להקל את לימודו." ("הארץ", 197).¹⁶ והעיר בהקשר זה פרופי דומיניק בורל, חוקר הדתות בוגר הסורבון, הפועל היום בירושלים: "נדמה לי שהדו-קיום החילוני-דתי פינה את מקומו לפנטאיות חילונית ופנאטיות חרדית. זו סטייה נוראה מתקופת ההשכלה שדגלה בקיומו של האלוהים לצד קיומה של התבונה. התבונה היא שמבדילה אותנו מבעלי החיים. כמה אירוני, שדווקא בישראל נוצרה חלוקה כה בוטה בין אלוהים לתבונה." ("הארץ", 197).¹⁷

אבל מי שהעמיק להבין מכולם - ככל הידוע לי - את משמעותה של הפקרת

לומדים תנ"ך בלי כיפה ואומרים "אלוהים" בלי כיפה - בניגוד לדתיים שאומרים רק "אלוקים" ורק עם כיפה.

קוראים במדויק, אינם יכולים גם לטעום את טעם העברית. ומדובר על הבסיס המילולי וההשכלתי, על "הלחם והמים", על קריאה תקינה של טקסט.

הטקסט העברי המופלא ביותר נמסר לחזקת אנשים שיושב, ארכונות מילולית, ושפה זרה הם לחם חוקם ופרנסתם

הנה כך אמר בעניין זה, עוד ב-1972, הסופר ס. יהוד: "הוראת הספרות בבית-הספר שליחותה

הראשונה היא הידיעה לקרוא תווי קריאה. "לבצע" קריאת תווי קריאה כמו שהמנן "מבצע" קריאת תווי נגינה: לראות היטב, לקלוט, להבחין... להרכיב - רכיבים צורניים, ריתמיים, מוזיקליים וצבעוניים. "הבט וראתו" קודם כאן, חשוב וחיוני מכל "הסק וסכס"!¹³ ככה זה אצלנו, החילוניים. תהליך יציב של התרחקות מהתנ"ך והיחלשות העברית.

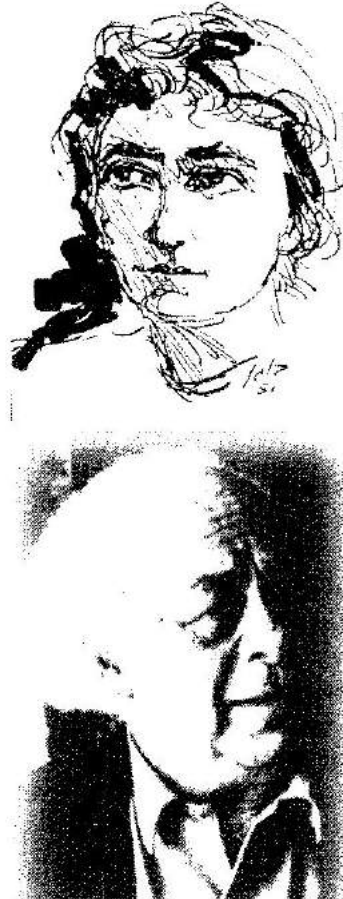
אבל זה לא רק בגללנו, החילוניים. סיבה נוספת לרתיעתם מהתנ"ך היא פוליטית ביסודה: בכותרת-המשנה של אותו מאמר ב"מימ"ד"

כתוב: "אנו עדים ליצירתו של ידתי חדש, שערכים כוחניים הם חלק מאישיותו, ומושגים כמו עקמה, יגרושי ואף "השמדה" אינם מעוררים בו רתיעה". כלומר: המוחניים מן הפלג הדתי המרכזי-מתון מבחינה פוליטית, במקרה זה, חוששים שהתנ"ך יספק לתלמידיהם צידוקים לעמדות קיצוניות מדי, וכדי למנוע את גיוס התנ"ך לשימושים "קנאיים", הם מציעים להסתיר אותו.

אבל גם זה לא המניע העיקרי להגבלת לימוד התנ"ך אצל הדתיים. הרי הפירוש ה"מתון" והפירוש ה"קנאי" תונים לכאורה בוויכוח, ואדרבה: יתווכחו הקנאים והמתונים עד שיכריעו. הרי "שבעים פנים לתורה". ובכן, מה הבעיה? הבעיה היא בעצם ההיתר לפרש, בעצם ההיתר לקרוא בתנ"ך עצמו, ולא דרך שרשרת המיתווכים הארוכה, מהגמרא ועד הרמב"ם ועד שולחן ערוך ועד בכלל כל המעריך המצוותי בניסוחו האורתודוקסית, הנשען על שרשרת מיתווכים זו (הישענות שברוח, בהרגל חברתי ובמימונים כספיים), יועמד בסכנה אם יקבל דור-ההמשך היתר לחשוב מחדש על התנ"ך. וכבר אמרנו: הגירסה הפרודוסלית של המגור הדתי לפסוק "לא ימוש ספר התורה הזה מפניך והגית בו יומם ולילה" (ירושע א, 8) היא למעשה: כתיב "ספר תורה" קרי "ספר גמרא".

וכך קורה ש"מסירות הנפש" המפורסמת של הדתיים למען "התורה" אינה סותרת את הקלות המפתיעה בה הם מוסרים את התנ"ך - תורת אלוהים המקורית - לידי החילוניים (שלא לוקחים). הם, הדתיים, מתכוונים הרי ל"תורה" אחרת.

(מקצת מכבוד החינוך הדתי בדיון זה על לימוד התנ"ך, ניצל כמדומה בזכות תגובותיהם של שני קוראים בגיליון "מימ"ד"¹⁴ הבא: דוד קאסוטו מירושלים אומר על הצעת משה מאיר (כאמור, "לעצור את השיבה לתנ"ך") כי משמעה "השמטת היסוד המוסרי של עצם קיומנו", ו"ד"י יהושע שחור מעיר: "התורה שבעל-פה מקדשת את התנ"ך, ולכן גדולי ישראל בכל הדורות היו רואים במאמרו של מאיר חירוף וגידוף"). וכך אהנו חוזרים ושואלים: למה שייך התנ"ך כיום בארץ ישראל? מושפלים משהו, אהנו נאלצים להודות: למעט מאוד אנשים. לבודדים.

המשוררים רחל ושלונסקי: חברו אל התנ"ך

אתגר מפד"לי: "לעצור את תהליך השיבה לתנ"ך"

ומה מצב לימוד התנ"ך אצל הדתיים בארץ? דומה ביסודו, אם גם מסיבות אחרות כאמור. וגם כאן היחס המבטל ללימוד התנ"ך אינו מתחיל מהתלמידים אלא מהמבוגרים. התלמידים, ככל שזה נוגע להם, מאוד אוהבים תנ"ך. הכי אוהבים. תראו מה מספר משה מאיר, מחנך ומורה לתנ"ך בתיכון הדתי היוקרתי "הימלבר" (במאמר שהתפרסם בירחון "מימ"ד")¹⁵: "לכאורה אמור היה מפעל השיבות התיכוניות, ישיבות ההסדר והישיבות הגבוהות הציוניות להיות מקבילה לעולם הישיבות הליטאיות, שהעמידו בזמנן במרכז הלימוד את התלמוד ומפרשיו, הראשונים והאחרונים. מבחינת תוכנית הלימודים אכן עומד לימוד התלמוד במרכז ההווה של הישיבות הללו - רוב שעות היום מוקדשות לו; אלא שמחקרים שנערכו בקרב תלמידים ובוגרים מלמדים, כי **למרות המאמצים הרבים שהושקעו בכך - התלמוד לא מצא נתיבות עמוקים לליבם**... ישנם עוד שני תחומים מרכזיים הנלמדים במוסדות אלה: מחשבת ישראל ותנ"ך. לימוד מחשבת ישראל, שחדר לישיבות הציוניות בעיקר בשל הגותו של הרב קוק, מעורר עניין רב בין התלמידים, אולם למרות זאת לא הצליחו מוסדות התורה של הציונות הדתית להגיע בו להישגים בעלי משמעות... **התחום היחיד שבו קיים שילוב של מוטיבציה גבוהה מצד הלומדים, פריצת דרכי הוראה חדשות מצד המורים, ושפע של יצירה בעל-פה ובכתב - הוא תחום התנ"ך**". (ההדגשות שלי, ק.ד.)

העדפתם הטבעית של תלמידי הישיבות התיכוניות מעידה, ללא ספק, על טעם לשוני ורוחני לא מקולקל, הנשען בין השאר על רמה מילולית די מפותחת (בדרך כלל, מפותחת יותר מזו של התלמידים החילוניים). אבל שימו לב איך מוגיב המימסד החינוכי-דתי לנהיית הלב הזו של נערי, שימו לב מה מציע אותו מחנך, משה מאיר, באותו מאמר: "ראשי מערכת החינוך הציונית-דתית ומעצבי האידיאולוגיה שלה ניצבים היום בפני אתגר חשוב: לעצור את תהליך השיבה לתנ"ך, המחקר את התפתחות הציונות החילונית, ולשוב ולחדש את ערכי המסורת הבסיסיים שנוחרו". לא יאומן.

להסתיר את התנ"ך

בקיצור, מתוך חשש שאהבת התנ"ך "מחקה את התפתחות הציונות החילונית", קורא משה מאיר לבלום את הנהייה אחר התנ"ך. כלומר, הסיבה להסתייגות שלהם מהתנ"ך היא ההנחה שלהם שאנחנו, החילוניים, ה"יטמאים", ה"מופקרים", עוסקים בספר הזה. ולמה העיסוק שלנו בתנ"ך פוסל אותו בעיניהם? קודם כל ההבדל הסגנוני (ומה שעומד מאחוריו): החילוניים הרי

ביבליוגרפיה

1. "מדובר במחלת רוח" מנחם בן עיתון "יתל אביב" 22.5.96
2. אבות הי כ"א
3. וראה בעניין זה המאמר "הרבי אמר" מנחם בן, עיתון "יתל אביב" 10.9.97
4. "ממכתביו הפרטיים של מנשישכ ועובד בארץ ישראל", א.ד. גורדון ע' 315
5. "יצאב זיבוניסקי - האיש זמנתי", הוצאת משרד הביטחון 1980
6. מתוך "החינוך העברי בארץ ישראל", 1854-1914, רחל אלבוים, דור, ע' 385
7. השיר "צירוף מקרים" בספר "מילאורי", מרדכי גלדמן, הוצאת הקיבוץ המאוחד 1988
8. חייכ ד"ר צוקר מתוך מאמר ב"הארץ", 1997
9. מאיר שלו, ראיון בעיתון "יתל אביב" 4.9.98
10. ירום ברונובסקי, "הארץ", 1997
11. פרופ' דומיניק גורל, כתבה ב"הארץ", 7.4.97
12. "המילונים", מנחם בן, 9 עמודים בפרימט עיתון הוצאה עצמית, 6.1.82
13. "להפסיק ללמד ספרות", ס. יהוד בספר "2 מילניום", ע' 144, הוצ' זמורה-ביתן, 1990
14. המאמר "נלמדת אאות", תנ"ך יאן" משה מאיר ירחון מימ"ד, 1998
15. תגובות קוראים, ירחון מימ"ד, (העוקב להפגנת 15)

שיעורי-בית לשר החינוך הבא

כל עוד מתקיימים זה לצד זה - בתי-ספר ייחודיים המספקים - תמורת תשלומי ההורים - מורים מעולים ותוכניות לימוד ייחודיות, ולעומתם, בתי ספר בהם בקושי קיימת ספרייה או מעבדה, מספר התלמידים בכיתה גדול ואיכות המורים נמוכה - עדיין רחוקים אנחנו ממימוש זכויות הילד.

מערכת חינוך טובה צריכה להציע מגוון דגמים של בתי-ספר כך שיהיה מענה לשונות של התלמידים.

כל עוד נפגעים ילדים בגלל מוצאים - כמו ילדים ערביים, ילדים אתיופיים או ילדי העובדים הזרים, או כתוצאה של מעמדם הכלכלי - לא הושגה מטרת החוק. חוק לימוד חובה חיוני, לא נותן מענה לילדים שנפגעים מן המערכת או לילדים שנאלצים לעבוד והופך אותם למפידיו-חוק. ייתכן שדרושים תיקונים לחוק, כדי שיהיה

בו מענה מלא לעקרון טובת הילד. כשר חינוך - הייתי מאמץ כמטרות החינוך את סעיף 29 באמנת האו"ם בדבר זכויות הילד. נאמר שם שהחינוך שהמדינה צריכה לתת לכל ילדיה - יהיה חינוך שיכלול:

- א. לפיתוח אישיות הילד, כשרונותיו ויכולותיו עד למיצויים המלאים.
  - ב. לפיתוח יחס של כבוד לזכויות האדם ולחירויות היסוד, ולעקרונות הגלומים במגילת האומות המאוחדות.
  - ג. לפיתוח יחס כבוד אל הורי הילד, לזהותו התרבותית, ללשונו ולערכיו, לערכיה הלאומיים של הארץ בה מתגורר הילד, ולתרבויות שונות מזו שלו עצמו;
  - ד. להכנת הילד לחיים אחראיים בחברה הופשית ברוח הבנה, שלום, סובלנות, שוויון המיניים וידידות בין העמים, קבוצות אתניות ואנשים שהם מילדי המקום.
- המשימה שלפנינו היא מיסוד רעיונות אלה ויישומם בחוק שיאפשר הקצאת משאבים ואכיפה.

מהו מעמדם של ילדים בחברה שלנו?

"ילדים הם בני-אדם" לא ניתן לדבר על ילדים בהכללה, אין ילד "ממוצע", ואין מוסד חינוכי "אחד". בחשיבה על מעמד הילד צריך להפריד בין המצוי לרצוי. דרוש שינוי מעמיק ביחס החברה לילדיה, שיעקרו בהבנה כי ילדים אינם רק אובייקט להגנה - אלא בני-אדם נושאי זכויות רעיון "הילד כנושא זכויות" מצא ביטוי באמנת האו"ם 1989 בסעיפים הנובעים ממשנתו של קורצ'אק משנות העשרים, ומפיעים כמעט באותו ניסוח - במיוחד ראוי לציון סעיף 12 הנותן ביטוי לזכות הילד להישמע, ושדריו יילקחו בחשבון בקבלת החלטות הנוגעות לחייו. למעשה מדובר ב"חופש הביטוי" וביתר החירויות הדמוקרטיות שיש להעניק לילדים. למעשה היה קורצ'אק בין הראשונים שראה בילד אדם נושא זכויות, דיבר על כך ואף ניסה לממש זאת כמיטב יכולתו - בהתחשב

בתקופה בה הוא חי. ניתן לראות באמנת זכויות הילד מצבת-כבוד ליאנוש קורצ'אק.

"מחצית האנושות אינה קיימת, חייה - בדיחה יש כאילו שני סוגי חיים: האחד רציני, מכובד, השני נסבל ונסלה, שווה פחות. אנחנו אומרים: עתיד להיות איש, עתיד להיות פועל, עתיד להיות אזרח. כי יהיו, כי מאוחר יותר יתחילו באמת, כי ברצינות רק בעתיד "יחוסר רצינות כלפי הילדים מתבטא בעיקר בהעלאת סיסמאות יפות שאין מאחריהן מדיניות ועשייה חינוכית תואמת קביעת נושאים מרכזיים למערכת החינוך מבלי לבחון מהו השינוי המתבקש - בתוך בית-הספר כדי למנוע מערכת מסרים כפולה. במיוחד מדובר

מי יהיה שר החינוך והתרבות הבא? ימי בחירות במדינת ישראל מעלים את רמת החרדות ביחס לעתיד בכלל ולעתיד הילדים במיוחד. לשר החינוך דרוש אדם מיוחד כדי להתמודד בהגינות ובאומץ עם הבעיות של מערכת החינוך, כדי לתת מענה חינוכי נאות לחברה שסויגה ומקוטבת, כדי להוליך שינוי במערכת. אדם מיוחד - שיצטיין בתפיסה חדשה של הילדות.

לו ניתן, הייתי נותנת לשר החינוך הבא שיעורי-בית ואולי מפנה אליו בקשה: דבר עם יאנוש קורצ'אק, קרא את ספרו "זכות הילד לכבוד". אמירתו של יאנוש קורצ'אק נתפסת בעיני כתמצית ותשתית להשקפת עולם חינוכית - מתאימה לשר החינוך והתרבות, שטובת הילד היא הערך המרכזי שלה. הרשיתי לעצמי ליהנות מיפנטזיה ריאליסטית: כוונתי שר החינוך הבא מתייעץ

עם - יאנוש קורצ'אק ושואל: אילו נבחרת לשר חינוך במדינת ישראל - מה הבשורה שהיית מביא למערכת ובמיוחד לילדים המתחככים בה? לא מדובר במערכת החינוך בלבד. על הפרק עומדת דמותה המוסרית תרבותית של החברה בה גדלים ומתחנכים ילדים. הייתי רוצה שחינוך יהיה בראש סדר העדיפויות של המדינה. דרוש שינוי מהכבני בתפיסת מעמדם של ילדים בחברה, הצבת "טובת הילד" כעיקרון ראשון במעלה סעיף 3 באמנת האו"ם, שיעקרו - הקשבה לנקודת-הראות של הילד - "הילדים והנוער הם שליש האנושות, הילדות היא שליש החיים. הילדים לא יהיו במרוצת הזמן אנשים- הם כבר אנשים." הייתי רוצה שיתייחסו אל ילדים בכבוד ובהגינות, שכן, אבן הבוחן לחברה דמוקרטית היא יחסה אל חלשים. לצערי, ילדים עדיין אינם שותפים לחברה בה הם חיים. הם חיים בחסד המבוגרים, אך כבני-אדם צעירים - הם צריכים לחיות בזכות, בזכות היותם בני-אדם. מדיניות החינוך אינה "דבר העומד בפני עצמו", היא נזררת מן ההשקפות המנחות את המדיניות הכללית של הממשלה ומן "האקלים" החברתי בו גדלים הילדים. לכן חשוב לחזק את הפן הדמוקרטי-הומניסטי של החברה.

מה כוונתך במושג טובת הילד?

טובת הילד היא הבטחת החיים ואיכות החיים. לכן, קודם כל זכותו לגדול בשלום. מכאן שתמיכה בקידום תהליך השלום - היא דאגה לטובת הילד וההבנה שילדות היא תקופה מיוחדת ובעלת חשיבות מכרעת להתפתחותו. טובת הילד היא התייחסות לבעיות המיוחדות של ילדים והגנה על זכויותיהם, כמו: זכותו של הילד להיות ילד, הזכות לעצם החיים ולחיים בכבוד, לשוויון ואי-הפלייה, הזכות לחינוך, הזכות להליך משפטי הוגן, הזכות להגנה מפני כל צורה של ניצול, הגנה מפני אלימות ומלחמה. לכן, קודם אמנת האו"ם בדבר זכויות הילד והפיכתה לחוק מדינה - יקדם את ישראל להיות מדינה המכבדת את כל ילדיה. עלינו לשאול: "מה היא אותה שליש האנושות החיה אתנו ולידנו

בפילוג טראגי? מהו ילד בתור מערכת נפשית השונה מזו שלנו? מהן תכונותיה וצרכיה, אילו אפשרויות שנעלמו מעינינו טמונות בה? - אנחנו מטילים עליה את עול החובות של איש המחר, מבלי להעניק לה שום זכות מזכויותיו של איש-היום-הזה."

האם חוק לימוד חובה חיוני - אינו ביטוי למימוש זכויות הילד? האם תשנה את החוק?

זהו חוק טוב ביסודו, אך יש לבחון את יישומו כלפי כל ילד במדינת ישראל. לצד חוק חינוך חובה חיוני יש לממש גם את רעיון השוויון או אי-הפלייה

מערכת חינוך טובה צריכה להציע מגוון דגמים של בתי-ספר כך שיהיה מענה לשונות של התלמידים

אנחנו לא מבחינים בו, הילד הוא אדם. צריך לכבד את האדם הטוב והרע כאחד.

איך תתבטא גישתך במערכת החינוך?

חובה לתקן:

- א. בהכשרת המורים: הייתי מציג את זכויות האדם וזכויות הילד כבסיס לתוכניות ההכשרה, ובאמצעותם מטפח את ערכי ההומניזם והדמוקרטיה.
- ב. באקלים בית-הספר; דמוקרטיזציה של בית-הספר, ביחסי מורים ותלמידים והורים.

בישראל יש כ-95,000 מורים - מה היית אומר לציבור המורים?

מורים ראויים לכל סיוע ותמיכה על מנת שיוכלו לממש את תפקידם מתוך כבוד-עצמי וכבוד לילד תוך הימנעות מהפרת זכויות. כמוכן, שכבוד המורה הוא תנאי הכרחי ליצירת חברה המכבדת את ילדיה. ראוי לזכור שמטרת הזכויות האלה היא להבטיח את כבוד האדם.

בדמוקרטיזציה של המערכת ובבירור המחסומים לחשגת המטרות, כמו בנושא הזכות לכבוד היה ראוי לבחון את הקשיים לכבוד במערכת לא שוויונית וכו'. העברת מסרים כפולים. זה מתבטא גם במעמדו הנמוך של המורה - שנמצא בתחתית סולם השכר. ביום לימודים מקוצר (מגמה לקיצוץ 40,000 שעות-לימוד, קיצוץ ריאלי של 350 מיליון שקל בחינוך היסודי, דהיינו יישום יום חינוך ארוך) בהוצאת מקצועות מתוכנית הלימודים, בביטול משאבים לחינוך מדעי, בלימודי אזרחות מועטים ומיושנים. בהתייחסות שוויונית לכאורה, המכלילה ופוגעת בכבוד הילד, מכיוון שהיא מתעלמת מהבדלים אינדיבידואליים, הבדלי תרבות ומעמד חברתי. בניצול העובדה שלילדים אין קול וכוח פוליטי - שהם לא מצביעים בבחירות לכנסת, הם אינם מאיימים על השר, הם אינם בוחרים מה ללמוד ואף אינם קובעים את דרכי הלמידה.

הוסר הרצינות מתבטא בעובדה שרעיונותיי עדיין נתמסים כאוטופיה ליפני-נפש. באמונה הרווחת שממגורים יכולים לדעת מה טוב לילדים - מבלי להקשיב להם (פטרנליזם). יותר מדי כעס, עוינות וזלזול. "חלקו של הילד רב עד מאוד בעולם ובחיים. אלא שבהיותו מרותק אל מאבקינו שלנו, אל דאגותינו שלנו,

מרי קסט: התרשמות ראשונה

צריך לתת מקום נכבד לתרבות ואמנות כמוכבד הרחב ביותר, תוך שמירה על חופש הביטוי ופולורליזם תרבותי.
 בשילוב של חינוך ותרבות בידיו של שר אחד - נוצרת האפשרות ליצור חברה ידידותית לילדים, לא רק תוכניות לימודים, אלא חיים שלמים בהם מתבטא יחס אותנטי לצורכי הילד וזכויותיו.

מה עמדתך ביחס לעבודת ילדים?

גם כאן ראוי לפעול על פי עקרון טובת הילד וכבודו. ההגינות מחייבת להבהיר לילדים את "כללי המשחק" של העולם הכלכלי: "מדוע לא נקדים ככל האפשר ללמוד את הילד, כי הכסף הוא גמול בעד העבודה, ללמודו לחדש את ערך העצמאות, הנקנית עם השכר. ללמודו להכיר את צדדיו החיוביים והשליליים של הרכוש?"

יש לצמצם ככל האפשר ניצול כלכלי ופגיעה בהתפתחות תקינה של הילד. מן הראוי שילדים לא יעבדו אלא ילמדו. מאידך, לעיתים קיים הצורך הקיומי לעבוד ולהשתכר. יש להקפיד שחוק עבודת-הנער לא ינמנע אפשרות כזאת באופן מוחלט שאז הוא פוגע יותר. יש לדאוג שעבודת ילדים תזכה לשכר הוגן ולהבטיח הגנה לבריאות הילד העובד ולהיטבו. ישן היום עבודות שילדים נהנים לעבוד בהן ורואים בכך ביטוי של התבגרות ועצמאות. יש מקרים בהם עבודת הצעירים חיונית לקיום המשפחה. אלה כמוכבד עדויות לסדר חברתי שראוי לשנות, אך עם זאת יש לחשוב איך למנוע את הנזק, ולאפשר לילדים אלה למלא את אחריותם למשפחה מצד אחד ולהמשיך ללמוד ולהיות ילדים מצד שני.

יש לך חזון על בית-ספר אידיאלי?

המציאות בה פעלתי הייתה קשה ביותר, אבל לפעמים, אני מעז לחלום על בית-ספר הרצוי. בבית הספר האידיאלי יהיו לילדים חופש המחשבה והביטוי והזכות להישמע. "זכותו הראשונה והבלתי-ניתנת לערעור של הילד היא להביע את מחשבותיו ולקחת חלק פעיל בשיקוליו ופסיקותיו על אודותיו. כאשר נגדל לכדי כבוד ואמון, כאשר הילד עצמו יתן אמון ויאמר מה זכותו - תהייתה פחות חידות ושגיאות".

בית הספר האידיאלי יהיה מונחה על ידי עקרונות הומניסטיים. כבוד לאחר,

בישראל המחנה האנטי מדעי והאנטי הומניסטי גדול מאוד והוא אף קולני וכוהני. בשונה מארצות המערב הנאורות, הממשלה בישראל נמצאת בסריטוריה של המחנה האנטי-הומניסטי

קשב וסובלנות, הזדמנות להכיר את הדעות הרשומות כבסיס להבנת התרבות המערבית, הצגת קשת מלאה של השקפות ואמונות - כך שכל תלמיד ימצא את הדרך המתאימה לו, דתי או חילוני.

ערכי חירות ושוויון - עניין נוסף שהייתי מבקש להדגיש. חירות במובנה הרחב כולל הזכות לכבד כל השקפה ודת, וגם חירות מכפייה דתית. יש לתת לכך ביטוי במבנה המערכת ובתוכניות הלימודים. בית הספר צריך להיות מעין "מיקרוקוסמוס" בו מתקיימים העקרונות האלה, מקום שכל תלמיד - ללא הבדל דת מין גזע ולאום - יכול להתחנך בכבוד, הן מצד המורים והן מצד התלמידים.

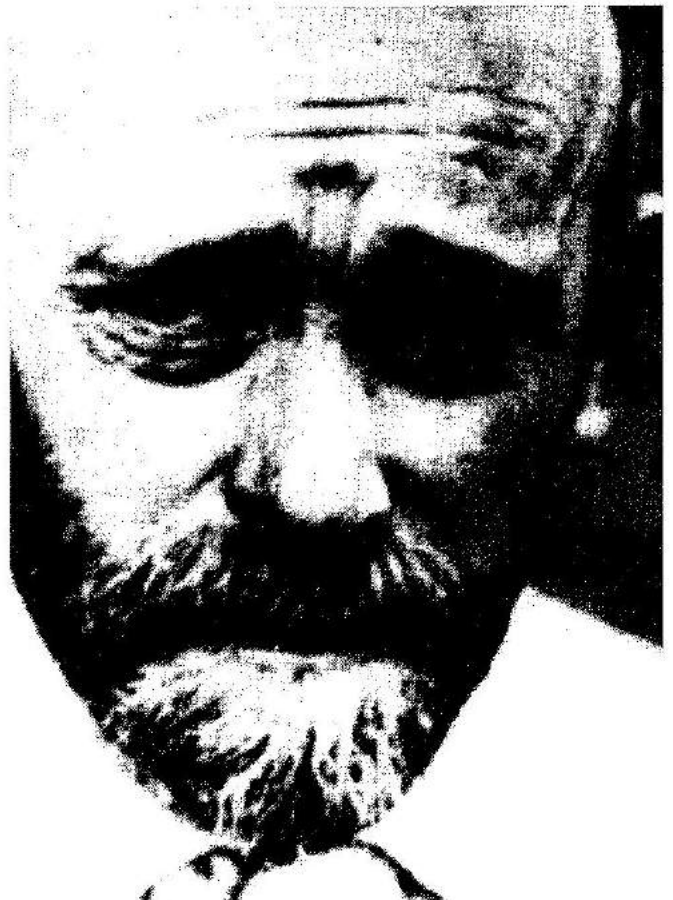
אחרית דבר

היה כאן ניסיון להציג רגעים חיוביים, בשאלה איך לאהוב ילדים ולתת להם זכות לכבוד - ברוחו של יאנוש קורצ'אק. לצערנו, יאנוש קורצ'אק אינו עוד בין החיים. עובדה זו אינה מפחיתה מן הצורך בשר-חינוך מבית מדרשו הרחני של קורצ'אק. אדם שיהיה בראש וראשונה מסור לענייני הילדים, איש אמיץ ובעל חזון, גדול רוח ורחב נפש, נאמן לערכיו, ורק אחד כך פוליטיקאי. כי אז היינו יודעים כי לא רק נער יכול להיות עקשני - אלא גם שר יכול להיות כזה.

אני מאמין ביכולתם של מורים ליצור במיקרוקוסמוס של בית-הספר "תרבות של זכויות" - בה כל אחד מבטיח ואחראי לזכויות זולתו, תרבות שנותנת הזדמנות טובה יותר לכל המשתתפים בה.
 למורים תפקיד נכבד ביותר. מורים הם גם "סוכני שינוי" מביאי בשורה להורים ולהורה כולה וגם מגשרים בין הדרך הצעיר המתחנך לבין דור המורים וההורים. כמי שמלווים את הילדים ימים ושנים, המורים יכולים וצריכים להיות מליצי-

פיתוח סביבה חברתית שוחרת תרבות, אסתטית, סובלנית - כתנאי הכרחי לצמיחה של דור צעיר, חושב, אוטונומי, מעורב ופעיל

יושר לילדים. במסודות שהקמתי בזמנו - הקייטנות, הפנימייה ובתי היתומים, המורים חיו עם הילדים. לדעתי, הענקת זכויות לילדים אינה מכוונת נגד מורים. ויתור מסוים על סמכות יכול להוליד לשינוף פעולה וגילוי אחריות בין המורים לתלמידים.

יאנוש קורצ'אק: החינוך בראש סדר העדיפויות של החברה

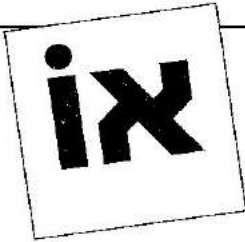
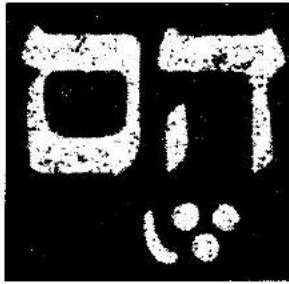
עוד מקור לכוח המורים להשפיע - טמון בכך שהם קבוצה מיוחדת שמקבלת הכשרה לעבודה עם ילדים. קבוצה שיש בה בסיס מתאים להבנת הילד. לנתית-אמון בילדים, ביכולתם ובהבנתם - שהם תנאי הכרחי להידיברות עם ילדים.

מה המשמעות שאתה מייחס לחיבור של חינוך ותרבות - בידי שר אחוז?

שר חינוך אמור לקשר בין חינוך לתרבות; חינוך כהרחבת אופקים - מחייב לראות עולם ומלואו. ילד מתחנך בסביבה החברתית והתרבותית בה הוא חי, לא רק בבית הספר. הוא קורא עיתונים. הוא שומע רדיו וצרכן מושבע של טלוויזיה. הוא הולך לתיאטרון ולמוזיאון. כדי שכל אלה יגיעו ליצירה איכותית ולא יהיו תלויים בחסדי ה"רייטינג" - יש לדאוג לתקציב. משרד החינוך והתרבות

(מודעה)

אנחנו

יתנו למדינה - יקבלו לא יתנו - לא יקבלו

הגיע הזמן להחליט:

אקטיביזם

שםחופשי
לחופש דת, מצפון, חינוך ומרובות
ת.ד. 9101 רמת אביעל 52190

הצטרפו אלינו בטלפון: 03-6359019
לחרומות: בנק לאומי, סניף 901, ח-ן | 15180/13

ממשלה בלי סחטנות חרדית!

החינוך החרדי: כמה זה עולה לנו?

האם הולכים ונלים ימי השפע של החינוך החרדי

הייחודית. מרבית מוסדות החינוך של החרדים הם 'מוסדות מוכרים שאינם רשמיים, כלומר, קבלו את הכרתו של שר החינוך, וכפופים לאגף מיוחד במשרד החינוך. מיעוטם של מוסדות החינוך החרדיים הם 'מוסדות פטור', שאינם מוכרים על ידי שר החינוך ופטורים מחובות הכלולות בחוק החינוך, ולפיכך אינם זכאים, לכאורה, לתמיכה כספית מתקציבי המדינה.

פשרה פיקטיבית

המדינה מאפשרת למוסדות מוכרים בלתי-רשמיים נמישות ניכרת בהתאמת תוכניות הלימודים שלהם לצורכיהם, אף אם לכאורה היא איננה מוותרת על אחידות מסוימת בגרעין הערכים והתכנים המשותף למוסדות החינוך המוכרים. בנוסף בקשת התקציבים של המוסדות החרדיים מופיעה הבטחה לסולידריות עם יתר היהודים במדינה ולהקניית ידיעת הארץ והמדינה לתלמידים. זו מהווה מעין פשרה שקבלה על עצמה המערכת החרדית, לפחות כלפי חוץ, כדי להצדיק מתן המימון של המדינה. בהצעות התקציב חוזר על עצמו טקסט, שמהווה מעין אמנה, הקובע את המטרה של "לימוד מקצועות כלליים ומדעיים, והכנת התלמידים למעורבות ולשותפות פעילה, וניולת חלק בכל חיי האומה על פי התורה ונאמנות לעם ישראל ולמדינת ישראל" אלא שהמציאות איננה מאפשרת בדיקה מהימנה של המתרחש בשטח, מה גם שהמפקדים על הפיקוח באים מתוך המערכת החרדית.

הממשלתיים השונים המחלקים הקצבות, ומעל לכל, העמימות הסמיכה באשר לנתונים האמיתיים של מספר הלומדים והמוסדות מחד, וגודל התקציבים ומקורותיהם, מאידך. כל האסטרטגיה המשוכללת הזו מיתרגמת למכונה משומנת היטב, המשריינת מיליונים רבים מאד של שקלים לחינוך החרדי, ללא מנגנוני השגחה, פיקוח ודיווח טאותים. להלכה, בידי המדינה מצויים הכלים החוקיים הדרושים להפעלת פיקוח ממשי על מוסדות החינוך החרדי, אך למעשה אין הדבר נעשה באורה שיטתי ותקין. זרחית מבקר-המדינה משקפים היטב, גם אם בדיעבד, את העובדה הזו.

מבין הקטגוריות השונות של מוסדות החינוך

מוסדות החינוך החרדיים למדו ושכללו את אומנות המלחמה על נתחים בעוגת התקציב ולמדו לנצל מגוון גדול של שיטות לחימה לכיבוש היעד

בישראל, מתחלקת השתייכותם של מוסדות החינוך החרדי לשני סוגים עיקריים:

מוסדות מוכרים שאינם רשמיים
מוסדות פטור

למוסדות חינוך אלה ניתן לשלוח ילדים שהוריהם אינם חפצים לשלחם לבתי-ספר של הזרמים הממלכתי או הממלכתי-דתי, בשל השקפת עולמם

השבועון הכלכלי החשוב 'ביונסוויקי' שיתף את קוראיו באחד מגיליונותיו האחרונים בנושא החרדים בישראל. מה מצאתם-עית יוקרתית, העוסק בענייני כלכלה ועסקים בעולם, לספר למאות-אלפי קוראיו ברחבי כדור-הארץ על חרדי-ישראל? "לעתים נדירות הצליחה קבוצה קטנה כל-כך להשליט עוצמה כה גדולה במדינה דמוקרטית", נאמר בראשית הכתבה. וכתרת-המשנה מבשרת לקוראיו של העיתון הכלכלי: "לאולטרה-אורתודוקסים (בישראל) צפוי עתיד (כלכלי) בלתי-יציב".

בעבודת-מחקר מאלפת שהשלימה לאחרונה ורדה שיפר* נפרשים הרקע והפרטים של מנגנון גיוס-המשאבים של מערכות החינוך החרדיים, המאפשרת לקהילה החרדית לשאוב לעצמה תקציבים נדיבים מאד, ללא יחס לגודל הממשי שלה, ואף מעבר לטענתה על הצורך בהשלמות תקציבית, לאון קיפוח אמיתי או מדומה מן נחלת העבר.

המלחמה המתמדת על עוגת התקציב של המדינה היא ריאטואל מסורתי שהורגלנו לו במשך שנים רבות כחלק מההליך הדמוקרטי. מוסדות החינוך החרדי למדו ושכללו את אומנות המלחמה על נתחים בעוגת הזו, ולמדו לנצל מגוון גדול של שיטות לחימה לכיבוש היעד: קונוקטורות פוליטיות, יצירת מסך-עשן, באמצעות טענות של קיפוח ואפליה, ניצול חוסר הסדר הכרוני והאקוטי השורר בין המשרדים

***ורדה שיפר**, מערכת החינוך החרדי בישראל. תקצוב, פיקוח ובקרה. מבין פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

ישיבת חברון: חינוך חרדי, ללא מנגנוני השגחה, ללא פיקוח ודיווח הולמים

תלמידי "תורת-אומנותו" ועלותם החדשית

עלות הודשית (לתלמיד בש"ח)			מספר התלמידים			סוג המוסד
1997	1993	1900	1997	1993	1900	
523	395	200	31,128	18,075	12,547	ישיבה גבוהה
653	492	240	35,606	25,499	19,963	כולל יום שלם
510	440	220	6,102	3,991	3,470	ישיבת בעלי-תשובה
			72,836	47,565	35,980	סך הכל

מורכבותם של המוסדות והכיווניהם לתקציבים. עליונותו של החינוך העל יסודי גבוהות בעיקר בשל מרכיב הפנימיות שבו, ובשל ההפרדה בין בנים לבנות. מימון הפנימיות נעשה על בסיס שני סלים, שערכם בתשינה הסתכם ב-16,500 ש"ח לשנה לכל תלמיד. מאחר והחינוך בפנימיות יקר מאד, נוטלים חלק במימון גורמים ממלכתיים רבים, ובהיקף ניכר, ולכן התמונה הכללית המתקבלת היא מעורפלת מאד, ואולי אפילו מתוך כוונה.

בנוסף לתקצוב של משרד החינוך זוכים מוסדות החינוך הדתיים בהקצבות נוספות של משרד לענייני דתות. ההקצבות הללו נעשות על פי קריטריונים שונים ומשונים, ולעתים ללא כל קשר לקיומם או להעדרם של תלמידים בפנימיה. מובן שמוסדות חינוך שאינם דתיים אינם זכאים להקצבות של משרד האמון על ענייני דת. וזה מתבטא באפליה לטובה של מוסדות החינוך הדתיים לעומת מוסדות שאין משרדים ממשלתיים מקבילים למשרד לענייני דתות, מקציבים גם להם כספים מיוחדים. העברות

שתי המערכות האלה מתאפיינות בכך שהן נהנות, במידה זו או אחרת, מאוטונומיה, ובאותה עת גם מתמיכתם של משרדי-ממשלה שונים. כלומר, ניתנת למערכות החינוך האלה חופש ניכר לקבוע את יעדי החינוך שלהן, ולשמור על זיקה מוגבלת מאד לחוק לימוד חובה תשי"ט-1949. במלים אחרות, מערכות החינוך החרדיים נהנים מפריבילגיה שאין למוסדות אחרים: קבלת תקציבים תקינים, ללא מחויבות של ממש להכשיר את הלומדים בהם לאזרחות מלאה במדינת-ישראל, כפי שמחויבים מוסדות החינוך הממלכתיים, השואבים את משאביהם וסמכותם ממשרד החינוך.

תהליכי התקצוב עבור החינוך החרדי הם מורכבים למדי, ומתאפיינים בהחלטות ספורדיות ובחקיקה אד-הוק. הנסיון להגדיר את מימדי התקציבים הרבים והשונים לאשורם, גורם לתסכול מקצועי ולעגמת-נפש אזרחית. הפיצול הפנימי על רקע עדתי ודתי בתוך האוכלוסייה החרדית, בנוסף להפרדה המוחלטת בין בנים לבנות לאורך כל שלבי החינוך, גורמים ליידול משמעותי בהוצאות השוטפות. משמעות הפיצול, ההפרדה והפלגנות היא שהרבה

מערכות החינוך החרדיים והנים מפריבילגיה שאין למוסדות האחרים: קבלת תקציבים תיקניים ללא מחויבות של ממש להכשיר לאזרחות מלאה במדינת ישראל

תקציבים נפרדים מיועדים למספר גדול של מוסדות, עם מספר כולל קטן, יחסית, של תלמידים לכל מוסד. מובן שריבוי המוסדות עם מספר תלמידים קטן כרוך בהוצאות גדולות יותר עבור תשתית, הסעות והנהלה.

פער גדול בשעות תקן

מוסדות החינוך היסודי של מערכת החינוך מתוקצבים במונחים של ישעות תקף. בדיקת היחס של ישעות התקף במגזרי החינוך השונים מלמדת שלתלמידי החינוך היסודי החרדי יתרון תקציבי גדול, בשל מספר השעות הגדול יותר המוקצה להם. בחינוך הממלכתי היסודי בממוצע של 37.7 שעות שבועיות; בחינוך העצמאי 38.8 שעות; ובמעין החינוך התורני 46 שעות. מכאן שמערכת החינוך החרדי נשכרת הן בכך שהכיתות קטנות יחסית, והן בכך שמספר שעות הלימוד גדול יותר (באופן מוחלט, ובאופן יחסי למספר התלמידים). ועוד: במגזרים הממלכתי והממלכתי-דתי יש מורה לכל 19.1 תלמידים, הרי שבמעין החינוך התורני היחס הוא 1:12.8.

ערפול מכוון

תקצוב החינוך העל יסודי מסובך ומעורפל, בשל

הכנס גדול שבעתיים לנוכח הרושם שהערפול בכל הקשור לתקצוב האמיתי ולמספר התלמידים היא מדיניות מכוונת

תקציביות נעשות למוסדות חינוך חרדיים מתבצעות ממקורות שונים במהלך שנת-הכספים שלא דרך התקציבים היעודיים, אלא דרך מנגונים אחרים, וגם עובדה שגורה זו מקשה על מעקב אפקטיבי אחר הקצאתם של כספי המדינה למטרות חינוך. ורדה שיפר מצאה במחקרה, שקיים ניסיון לשמור על גרעין של סולידריות ושיתוף בתכניות הלימודים, כחלק מהזיקה המשפטית של עמידת המוסד החינוכי בתנאים שונים המקנים לו זכות לקבלת תקציבים מן המדינה. במדינה דמוקרטית מקנים למיעוטים את הזכות לקיים את תרבותם ודתם. לכן שמורה לכל ילד זכותו לחינוך מתחום הדת על פי רצון הוריו. אלא שנושא הפיקוח הן על התקציבים המיועדים לחינוך החרדי, והן על תכני

הלימודים במוסדות האלה, הוא נושא שאין עליו שליטה של ממש. פיקוח אמיתי תלוי בזמינותם של נתונים, וזמינות כזו לא קיימת בכל הנוגע לתוככי החינוך החרדי.

קיפוח הסקטורים הלא-דתיים

מחקרה של ורדה שיפר מעורר מחשבות נוגות: ברור שכספים אלה למגזרים החרדיים באים על חשבון סקטורים אחרים בחברה הישראלית. מי שמוצא עצמו עתה מקופח הם סקטורים בציבור הישראלי, שתקציביהם קוצצו באורח חריף, או נמחקו כליל. כמו בארצות מערביות מודרניות, המעמד הבינוני הרחב בישראל הוא זה העמל קשה למחייתו, ומשלם את רמת-המס הגבוהה ביותר. למעמד הבינוני בישראל אין הנחות וצופרים הוא הנושא הראשי בנטל של מימון תקציב המדינה. הוא גם זה המכשיר את חלק-הארי של דור העתיד של המעמד הבינוני, שימשיך לשלם את מלוא המסים כדי לשאת את המדינה על כתפיו.

לאלה המשלמים את המסים קשה לראות כיצד תקציבים גדולים מופנים לחינוך החרדי, אך הכעס גדול שבעתים לנוכח הרושם, שהערפול בכל הקשור לתקצוב האמיתי ולמספר התלמידים והמוסדות האמיתיים היא ברובה לא אקראית אלא מכוונת. הסרבול של מערכת התקצוב על שלביה הרבים מנוצל באורח שיטתי להעברה בלתי-סבירה של משאבים כספיים, ומערכת הביקורת גם היא חסרת ערך מעשי, לא כל שכן מערכות החקירה והענישה. ורדה שיפר בעבודתה מציינת שאתם מקרי הונאה שמתגלים על ידי המשטרה ונחקרים אינם מדווחים אותו קונסנסוס שהחברה הישראלית לא הצליחה להשיג על רקע החיכוך המתמיד עם החרדים, יושג על רקע של המציאות הכלכלית, שהיא מובנת ומדויקת יותר מפולמוס רעיוני מופשט.

הדברים האלה הם, ככל הנראה, הרקע לקביעתו של הביזנסוויקי האמריקאי, שהקהילה החרדית בישראל עומדת בפני ערעור עתידה הכלכלי. לציבור ונוצר הרושם שאיש איננו נענש או, לפחות, מחזיר את הכספים שנגולו.

האוכלוסיה הרחבה, גם זו החילונית, התייחסה תמיד לחרדים בסלחנות, כאל אח קטן, אף אם טורדני, כמו כל האחים הקטנים, הנושא על עצמו משימה היסטורית מתוך דבקות אמיתית באמונתו. נושא הדת והאדם המאמין נתפס כנושא רגיש במיוחד שאין לגעת בו ברגע ההיסטורי של תום השואה והקמת מדינת-ישראל. כל זמן שהיה זה סקטור מצומצם, צנוע בתביעותיו ויחסיות נחבא אל הכלים, מוכן היה האורח הממוצע להסכים לזה שחלק מהתקציב הלאומי ילך להחזקתו של האח הקטן, שתורמתו לכלל, אף אם היא בלתי ברורה או בלתי-ניתנת לכימות כלכלי או חברתי, יש לה איזה שהוא ערך רוחני.

האח הקטן החרדי בגר והתעצם

אלא שהאח הקטן גדל והתבגר, וגם ממדיו עבו,

ודרישותיו מאחיו הבוגרים והעמלים למחייתם גדלו. כמו בהרבה תחומים אחרים, שקשה היה להכריע בהם, ייתכן שגם נושא החרדים ייפתר על רקע כלכלי, מתוך אילוצים כספיים-תקציביים. הקהילה החרדית נמצאת במלכוד, המסמן עבורה סכנה ממשית המצפה לה במרוך הדרך. מול שיעור גידול מואץ על רקע ילודה גבוה המתחייב מן האמונה, תגבר תלותם הכלכלית במדינה. על פי הערכות חדשות, תחצה הקהילה החרדית בנקודת-זמן מסוימת את הסף, שמעבר לו לא יאפשר עוד ההגיון הכלכלי את המשך מימדי התולות שלה בחברה הכללית. ככל שתקרב נקודת-מפנה זו, יגברו בישראל הדרישות להפרדת הדת מן המדינה.

משבר זה, שיווצר על רקע כלכלי צרף, יהיה נוח

לטיפול מבחינה פוליטית וחברתית. יתרה מזו, ככל שתתקרב הקהילה החרדית למצב כזה, שבו ייפסקו המקורות הכספיים לקיומה, כך תיאלץ לעבור משבר פנימי עמוק. קשה להאמין שתקהילה החרדית תצליח להקדים תרופה למכה ולהכניס סדר בביתה, ולהגביל את תולתה במקורות הכספיים הציבוריים. אותו קונסנסוס שהחברה הישראלית לא הצליחה להשיג עח רקע החיכוך המתמיד עם החרדים, יושג על רקע של המציאות הכלכלית, שהיא מובנת ומדויקת יותר מן הפולמוס הרעיוני המופשט. הדברים האלה הם, ככל הנראה, הרקע לקביעתו של הביזנסוויקי האמריקאי, שהקהילה החרדית בישראל עומדת בפני ערעור עתידה הכלכלי.

גידול במספר התלמידים במוסדות חינוך החרדיים תשנ"ה (1995) -- תשנ"ז (1997)

	עלות חודשית (לתלמיד בש"ח)			מספר התלמידים			סוג המוסד	
	תשנ"ז-ז	תשנ"ו-ו	תשנ"ה-ה	תשנ"ז	תשנ"ו	תשנ"ה		
ג	29.6	6.1	22.1	14,000	13,190	10,800	חינוך עצמאי מעין חינוך תורני	
				9,448	8,417	7,416		
חינוך יסודי (א'-ח')	6.3	3.2	3.0	50,198	48,631	47,182	עצמאי מעין חינוך תורני חינוך מוכר-חרדי חינוך עצמאי-מוסדות פטור	
	27.4	12.2	13.4	9,448	8,417	7,416		
			6.5		7,724	7,250		
	20.4	6.5	13.0	25,735	24,158	21,370	מעין חינוך תורני, מוסדות פטור	
	(15.2)	(11.5)	(4.2)	2,372	2,681	2,800		
חינוך גבוה	29.1			31,380		24,290	ישיבות	

רביץ: המגזר החרדי קיבל סכומי עתק ממשלת ותניהו

- הוספנו סיוע של שלושת משרדי הממשלה (פנים, דתות ושיכון) לבתי-כנסת ומקוואות;
- רשמנו פריצת דרך בנושא הסמינרים ויש הכרה שכל בת שלומדת בסמינר זכאית לסיוע. בעבר הלא-הרוב היו סמינרים שקיבלו 90% הכרה וכל השאר הרבה פחות מכך. והיו שלא קיבלו כלל. רק בתקציב השנה נוספו 30 מיליון ש"ח לסמינרים;
- הגדלנו את הסיוע לתלמודי-תורה מכ-50% ל-65%;
- עליית הנוער החלה לממן החזקת מאות תלמידים חרדים.
- רביץ הביע חשש שממשלה אפשרית של מפלגת העבודה לא תקיים את ההסכמים הקואליציוניים שהושגו עם ראש הממשלה בנימין נתניהו, לקראת אישור תקציב השנה, שכלל בניית 400 כיתות למגזר החרדי.

ממשלת נתניהו הגדילה את הסיוע למוסדות החרדיים בסכומי עתק, אמר יו"ר ועדת הכספים של הכנסת אברהם רביץ. כאשר נשאל אם מדובר על מיליארדים, ענה רביץ "אנחנו מדברים על הרבה מאוד כסף. מחמת עינא בישא, אולי כדאי שלא לספור את זה". ברעיון לעיתון מפלגתו "יחד נאמן" אמר רביץ: "זה לא נכון מה שאומרים שהממשלה לא כיבדה את ההסכמים איתנו. אולי אשכח פה ושם כמה עשרות מיליונים אבל מדובר בסכומי עתק". רביץ פרט את פעולות הממשלה למען החרדים:

- תקציב הישיבות עלה באחוזים ניכרים ויש הסכמה להצמיד אותו למוד;
- בניית 400 כיתות כל שנה. אם נכפיל זאת בממוצע של 600,000 ש"ח לכיתה, הרי מדובר בסכום עתק של 240 מיליון ש"ח לשנה;

"דעת אמת"

למה רגשו גויים, ולאומים יהגו ריק? (תהלים ב/1)

היום. בתורה שבע"פ יש הרבה מאד התייחסות לבעיות של חיי יום-יום (מה מותר ומה אסור לאכול, מתי ואיפה מותר להתפלל, ענייני המתווך החרדי של האישה, וכו'), ומעט מאד תיאולוגיה. כל דקה מחיי הדתי והחרדי נשלטת ע"י מצוות ההלכה (למשל קובעת ההלכה, שהיבים לקשור את שרוכי נעל שמאל לפני נעל ימין).

את המצוות, והדינים וההלכות אירגנו וקבעו, אפוא, חז"ל. חז"ל הם החוליה המקשרת שבין התורה שבכתב לתורה שבע"פ.

ח"ל טעו

היום אנו יודעים בוודאות מוחלטת, שחז"ל אמרו הרבה דברים שאינם נכונים עובדתית. כאשר קוראים כיום את קביעותיהם רואים, שבהרבה מקרים חז"ל שיאלוהים דיבר מגרונם ביטסו את פסיקותיהם על עובדות לא נכונות. ההלכות, שנקבעו בצורה זו, תקפות עד עצם היום הזה, והדתיים והחרדים ממשיכים לשמור ולקיים אותם באדיקות מוחלטת. הנה, למשל, אחד מדיני השבת מביס על היעובדה החז"לית, שכנים אינן מתרבות ברבייה מינית, אלא נוצרות מזיעת האדם. דיני טריפה (בשר האסור באכילה) נקבעו על סמך היעובדה, שחתול מתיז רעל מציפורניו ויש דוגמאות נוספות אין ספור.

תלמידי ישיבה, רבנים ופוסקים, הלומדים טקסטים הלכתיים, מתעלמים במרע ושלא במרע מדברים אלה בזמן הלימוד. הסיבה ברורה: אם חכמי החרדים אומרים דברים שאינם נכונים עובדתית, הרי לא ייתכן שאלוהים מדבר מגרונם (בהנחה שאלוהים יודע תמיד את העובדות הנכונות). ואם אלוהים אינו מדבר מגרונם, אז אין תוקף אלוהי לקביעות ההלכתיות שלהם! ואם אין להלכות שלהם תוקף אלוהי, אז אין שום סיבה לציית להן. לפיכך, אם החכמים המציאו מצוות והלכות מדמיונם האנושי הפורה, המסקנה המתחייבת היא, כי אין למצוות הללו ולמילויין שום חשיבות! מובן, שרק המחשבה על אפשרות כזאת גורמת ליהודי החרדי או הדתי פחד וזעם רב. היא מערערת את כל עולם אמונותיו!

חברי "דעת אמת" מפיצים את החומר בחוברות הקרויות "קונטרסים". כל קונטרס מודפס בגופנים אופייניים לכתבים דתיים, מסוגננים בלשון יהודית-חרדית, נושאים סממנים חיצוניים חרדיים (בס"ד, "שמור על קדושת הגיליון", קיצורים וכו'), ומופצים באלפיהם במקומות ישוב ולימוד דתיים-חרדיים (ראה בסוף הקטע). עד כה פורסמו והופצו 5

לעתים חרדים רבים את עולמם, את אמונתם, ובעיקר - את חינוך ילדיהם. היטב חרה להם, כפי שחורה גם לנו, שבכוח שקרים כאלה מצליחים מטיפים חרדיים להטות לב צעירים ובוגרים, החיים בעולם החופשי, להמיר את דתם ודעתם ולהפוך חרדים כמותם. לצורך זה בחרו אנשי "דעת אמת" קטעים מתוך מקורות ההלכה היהודית, אותם הם מציגים כפי שהם, בלי כחל וסרק, וחושפים קבל עם ועדה את האמות העיומוה, שהרבה ממה שנחשב קדוש, משום שנתן, כביכול, מפי אלוהים, אינו אלא הבל ורעות רוח. התורה, כולל זו שבעל פה,

אם חכמי החרדים אומרים דברים שאינם נכונים עובדתית, הרי לא ייתכן שאלוהים מדבר מגרונם

אסרה, כך לגרסה דתית, מיזי אלוהים משה, שהעבירה זקנים, וחז"ל הם זיגיהם המובהקים. הלך קטעים מצוטטים מפי חברי וות "דעת אמת": כל מה שכתוב הלכה מפי חז"ל הוא בר אלוהים חיים, כולו אמת, ושקר ון בו כביכול חז"ל דחיבו את התורה ובכתב בעזרת ח כ מ ת ס זאלהיית" וקבעו את המצוות ואת זרטי ההלכה יהודית, ועל פי צוות אלה זיים ומתנהגים ז ח ר ד י ס הדתיים עד

יוצאים לשאלה, שעזבו את העולם החרדי, הקימו עמותה בשם "דעת אמת" המציגה בפרסומים המופצים ברחוב החרדי, שאלות קשות בענייני אמונה.

למה רגשו גויים? מה מסעיר את נפשו הרגישה כל-כך לאמת של הרב יהודא ליב לנדא, מלך חותמות הבד"ץ גורפית הממון בישראל, שקרא בפשקוויל: "ובאתי להזהיר ולהתריע מקונטרסים המגיעים לבתינו בדואר. נראה ונדמה כדברי תורה, ומקורם במינים אפיקורסים ומיסיונרים! האמנם כצעתה? לפני מספר חודשים התארגנו מספר יהודים טובים, שבערים חיו כחרדים, והכירו אותו עולם לפני ולפנים, על היפה והמכוער שבו, על האמת והשקר המשמשים בו בערבוביה מוזרה, ובשלב מסויים הבינו כמה מדובר (כמש"ש יעפל להם האסימוני), חזרו בתבונה לעולם החופשי, והחליטו להתארגן בעמותה בשם "דעת אמת", ולחשוף את השקר והצביעות, בהם מכסים ומטייחים

יהדות

בסיס: הרב שני י"ב בנימין תשנ"ט (29 במרץ 1999) שנה י"ד גליון 4916 מחיר 4.20 ש"ח כולל מן

זכות הדיבור

תשובה לתוהים

כירוע מסיף יהודי מעורער כנפשו, כעל תשובה ששנה מעט ופירש הרבה, דפיירפש בשם "דעת אמת". רמ"ם אלה הנשלחים לבתי היראים, מכילים רבדי כלע נגד התורה, המבוססים על ציטטות מוויפות ושקרים גסים. הכותב סומך לצוד איוה המים שבנוסף לכך שיקראם גסים. הכותב סומך הודאת הרבנים לבקר את הרפ"ש מירל, גם יחשוב מהסגנון ה"דתי" של הרפ"ש שאולי יש אחו של אמת בדבריו. כפרט שבעל הרפ"ש "מעיר" בעצמו שכל שורה שהוא כותב היא אמת. ואין התמים מכירו שהוא חולה אמיתי, שלא כוחל לדמות כצורה השפלה ביותר, כשכיל לפגוע כוולת. בפרט שזה כעיווד ובמימון "דוערי תנועת התשובה" הרואים לעיניהם היאך כס"ר מתקיימת נכואת התורה כספר רבנים ורבני הנביא בעמסו והרמב"ם בהלכות תשובה, שקורם הגאולה ישוכו ישראל בתשובה.

והנה הגיע ליריגו מכתב שכתב אחד הרבנים שליט"א למען בחור תמים שקרא את הרפ"ש ושאל שאלות. המכתב מתייחס לכל הגאמר כחמישה דעי הרפ"ש שנשלחו ומראה את הוויפוס והשקרים של אותו חולה. אם מישהו מכיר אחד ש"הציץ ונטגע" משטויות אלו, אנו מוכנים לצלם ולשלוח מכתב חשוכ ווארוך) זה עברו.

נא לפנות לתד. 3268 ב"ב, או לטל. 03-6186331
ככרכה שנוכה עור כחורש גיטו זה ש"עוולתה תקסוף סיה"
כגאולת עולמים והיה ה' למלך על כל הארץ.

בברכה
י.ס.

מסוגלים, שהרי אמת צרופה היא. הפתרון הוא, אפוא, אלימות! לשרוף את הקונטרסים! להכות את מפציחיהם! להוקיעם ככופרים אנטי-דתיים! שיטה מזכרת ובזוקה, ובימי הביניים אף הוכחה כעילה מאד.

ממקורותיו ההלכתיים, ולהשכיל מכאן מוכן ולמוד, למעט וידוע לכל למה רגשו הגויים האלה. הרבנים, המלמדים והמטיפים, הדתיים והחרדיים, מוצאים עצמם במלכוד הקרוי "דיסוננס קוגניטיבי" לקבל את החסבר אינם יכולים, אבל גם לשוללו אינם

אנשי "דעת אמת" זקוקים לעזרה!

המעוניינים לעזור להם בהפצת החומר בדואר, במימון הדפסת הקונטרסים, או בכל צורה אחרת, מתבקש לכתוב לת.ד. 39425 תל-אביב, 61393 או להתקשר לדואר אלקטרוני: daatemet@netvision.net.il

קונטרסים. מרגע הפצתם הגיבו החרדים והדתיים בהתפרצויות ועם מילוליות ובאלימות פיזית. העיתונות החרדית מלאה מודעות האסרות עין בקונטרסים, ומחייבות שריפתן והשמדתם. לוחות מודעות ברחוב החרדי מכוסים פשקווילים, המפחידים ומזהירים מפני הקונטרסים, מחלקי הקונטרסים הוכו ונפצעו, וזאת - כאשר בכל החומר הזה אין שום שקר! הכל אמת מן התורה! הכל ציטוטים מדיוקים מהלכות חז"ל בתלמוד!

לדעת חז"ל הכינה אינה פרה ורבה, אלא שנחלקו היאן היא נוצרת. לדעת רש"י היא נוצרת מבשר אדם, ולדעת התוס' מזיעת אדם

להלן קטע קצר מתוך קונטרס מסי' 1 מחודש אלול התשנ"ח:

קונטרס דעת אמת

ובו תמצא דברי אמת על המציאות ועל הסכרא. התנהגות עולם ומלואו לכל הנעשה והנמצא. לזאיר עיניים קוורות ולהשביל לב לא ידע. וירדך בו הקרא ויבן דעת חכמה.

מקובל עלינו שכשם שהתורה שבכתב ניתנה מסיני, כך גם דברי המדע שבתלמוד נמסרו איש מפי איש מסני, כדברי חז"ל (מסכת ראש השנה כא ע"ב), שאמרו כי חמישים שערי בינה נבראו בעולם וכולם נמסרו למשה רע"ה, חוץ מאחד, שאמר "ותחסרהו מעט מאלוהים". וכן כותב הרמב"ן בהקדמתו לספר בראשית, שחמישים שקרי בינה הם שעד אחד בדיעת המחצבים, ושער אחד בדיעת צמחי הארמה, ושער אחד בדיעת האילנות והחיות והשרצים וכו' וכו'. וכדי לבדוק את ידיעתם של חז"ל, נתחיל בשער השרצים ובע"ה נוכחי, שהח"ל כנראה לא קבלו או לא הבינו את משה רבנו ונמצא שידיעתם בתכמת הטבע היתה כפי ידיעת אותם ודעות... הקדמונים האמינו כי יצורים מעין שרצים ורמשים, ואפילו דגים ועכברים, נוצרים מן העיפוש, ו"א מחומרים רקובים, או מן הבוץ. במסכת שבת קז ע"ב, נאמר, "כינה אינה פרה ורבה", ולכן, לדעת חכמים, מותר לזווגה בשבת. ובדף יב ע"ב נאמר, "דבה מקטע להו (פרש"י הורגן ובשבת, והטעם שכנים אינם פרים ורבים, אלא "מבשר האם היא שורצת", עכ"ל).

ובתוספות שם ו"ה: שמה ירוג - כתבו שיש שני סוגי כנים, כינה שהורה הקופצת, והיא נוצרת מן העפר, וכתבו: "והך את עפר הארץ היתה לכנים", ויש סוג כינה שעל הראש והיא כינה רוחשת ואינה פרה ורבה אלא באה מזיעת אדם. וברא"ש, פרק ראשון אות כט: זה לשונו: מותר להרוג כנים לבגים שבראש שיצאים מבגדים ישנים". כך כותב בר"ן ד"ה: "אמר רב הונא: וכל הפרעוש זו הכינה הקופצת וכ"ת אותה הקופצת למה היא אסורה הדרי

Hiloniyut humanistit yehudit shel dor matzlihanim mitbolelim

הרב החילוני שרוין וויין

חילוניות יהודית תוצרת אמריקה

ברור למדי שהיהודים דוברי האידיש ברוסיה ובפולין היו יותר מסתם קבוצה דתית. הם היו לאום. הרדות להשכלתם ולמעורבותם הפוליטית, הרבה מן המהגרים היהודים מרוסיה ומפולין כבר היו חילונים גמורים כשהגיעו לנמל ניו יורק, וכמה מהם כבר היו מעורים עמוקות בתנועות פוליטיות רדיקליות.

במשך יותר ממחצית המאה, בכל מקום בו התקיימו גיטאות של יהודים דוברי אידיש, התקיימו גם חיים יהודיים חילוניים מאורגנים ותוססים. הודות לאמנותיהם הסוציאליסטיות, החיים היהודיים של יהודים חילונים אלו היו הרבה יותר אינטנסיביים מאלו של קהילות יותר מסורתיות. המוסד המרכזי של החילוניות היהודית לא היה בית הכנסת אלא בית הספר עבור הילדים ומועדון התרבות עבור המבוגרים. התכניות במיעדונים אלו כללו גם חוגים לספרות ומסגרות לפעילות פוליטית. בלבה של הזהות התרבותית של קבוצות אלו הייתה שפת האידיש, גם כשמדובר בקבוצות ציוניות וגם בונדיסטינות. היום, מרביתם נעלמו, קורבנות לתהליך ההתבוללות ולהצלחה הכלכלית הגדולה של יהודי צפון-אמריקה. האנגלית האמריקאית "קטלה" את האידיש בדומה למה שהיא חוללה לשפות של מהגרים אחרים. לסוציאליזם לא היה סיכוי במדינה של הצלחה קפיטליסטית. בניהם ונכדיהם של קומוניסטים חילוניים הפכו לחילונים של המערב שהצטרפו לטמפלים ריפורמיים המעוניינים באלטרנטיבה חילונית מאורגנת

בניהם ונכדיהם של קומוניסטים ורדיקלים חילוניים הפכו לחילונים של הפרברים שהצטרפו לטמפלים ריפורמיים וקונסרבטיביים

באווירה הצפון אמריקאית, נזקקים לאסטרטגיה חדשה. יהודי אמריקה של היום אינם בעלי תודעה אתנית איתנה. הם גם אינם מעורים עמוקות בפעילות תרבותית יהודית. אם הם בכלל מעוניינים לקיים את זהותם היהודית הם על פי רוב מחפשים דרך בה יוכלו לקשר בין זהות זו לפילוסופיית חיים אישית. תופעת ה"רוחניות היהודית" בעלת הסממנים של דתות המזרח היא אחת הסימנים לכמיהה זו. יש כאן דמיון מה לצעירים ישראלים

מרביתם הגדולה של יהודי צפון אמריקה הם חילונים. אף על פי שכמחציתם חברים בבתי כנסת ריפורמיים או קונסרבטיביים, השתייכות זו אינה באה לידי ביטוי באורחות חייהם הפרטיים והציבוריים. האווירה האמריקאית אינה מעודדת אורח חיים דתי להיות באמת דתי באמריקה דורש מאמץ ניכר ונחישות.

מה שמקובל כ"דתיות" באמריקה הוא, למעט החרדים, סמלי בלבד. תפילה, עבודת האל והתנהגות טכסית עקבית נעדרים מהייהם של מרבית היהודים. נופש, בידור ו"תרבות" מהווים את עיקר עיסוקי הפנאי שלהם. בחירה מודעת זו היא ביטוי לרמה הגבוהה של השכלה חילונית ומקצועית שהשיגו היהודים. מערכת אמנותית שהייתה אמורה

האווירה האמריקאית אינה מעודדת אורח חיים דתי. להיות באמת דתי באמריקה דורש מאמץ ניכר ונחישות

לפרנס אדיקות דתית פשוט נעלמה מזמן. יש לראות בחלק ניכר מיהודים אלו פוטנציאל בשל להתארגנות חילונית. מרביתם, כשהם מתנצלים על העודד הזה ות הדתית אצלם, מעדיפים לתאר את עצמם כ"יהודים במובן התרבותי". ברם, אין זה קל לקיים זהות יהודית חילונית באמריקה. כאשר עדות אתנית "לבנות" אחרות זונחות את שפת האם שלהן, הן עוברות להישען על הדת כדי לשמר את שארית זהותן. כשיהודים מציגים את עצמם בפני הציבור הלא - יהודי האמריקאי הם מזהים את עצמם אך ורק כדת, אפילו כאשר הם עצמם כבר מזמן הפסיקו להיות דתיים. בגלל שרידי האנטגוניזם, יהודים אמריקאיים מיעישים לא בטח להציג את עצמם כקבוצה אתנית. הודות לנישואי התערובת הנפוצים, גם המודעות האתנית של היהודים מתחילה להיעלם. נידות חברתית וגיאוגרפית כפי שקיימת באמריקה נוטה להחליש זהויות קבוצתיות ולחזק תודעה עצמית אינדיבידואלית מובהקת.

לא ההגירה של יהודי פורטוגל מהמאות ה-17 וה-18 ולא זו של יהודי גרמניה מאמצע המאה ה-19, הולידו איזו שהיא יחמה יהודית חילונית. אבל ההגירה הגדולה של היהדות האשכנזית ממזרח אירופה של סוף המאה ה-19 אכן כללה מספר רב של חילונים נלהבים.

המחפשים את עצמם בהודו ובדתות המזרח. ברם, חילוניות אינה רוחניות מיסטית. חילוניות מתבססת על תבונה אנושית, רגישות לטבע בו אנחנו חיים ולתובנה שהמוות הוא אמיתי. חילוניות אינה גורסת קיומו של כוח אל - טבעי מאגי אי-שם ביקום וטוענת שרק לבני האדם היכולת להבטיח צדק חברתי ואושר אישי. איך אפשר, אם כן, ל"שדך" בעילות ובצורה משמעותית בין פילוסופיית חיים כזו לבין זהות יהודית?

גל שני של חילוניות

ה"גל השני" של חילוניות יהודית התחיל עם הרצון והצורך להתמודד עם האתגר הזה. גל שני זה נבט בקרב קהילה יהודית שהיתה שונה מאוד מן הגיטאות של דוברי האידיש שאפיינו את הנל הראשון של החילוניות היהודית. זה התחיל להתפתח אצל יהודים בורגנים, מצליחנים, בעלי רמות השכלה מרשימות והמבוללים עמוקות אל תוככי התרבות דוברת האנגלית.

אמנם משארו ביניהם שביבי זיכרונות מן התרבות האשכנזית דוברת האידיש, אבל להט היהודי שלהם התמקד בבעיית קיומה וביסוסה של מדינת ישראל היהודית דוברת העברית. בהיותם חלק מחברה פתוחה וחופשית, מספר הולך וגדל של ילדיהם בחרו להתחתן בנישואי תערובת, על פי רוב עם בני זוג חילוניים ממשפחות נוצריות. במציאות חברתית של חופש אישי, עברו דאגותיהם היהודיות מבעיות האנטגוניזם לעבר הבטחת המשך הקיום היהודי הקבוצתי. המנהיגות של יהדות צפון אמריקה משוקעת היום כולה בבעיות אלו ובאיסטרטגיות

שעשויות להבטיח עתיד יהודי בצמחן אמריקה - לא בסביבה עוינת אלא דווקא בחברה פתוחה הבנויה על חרות הפרט.

ראשיתה של התנועה ההומניסטית באמריקה

ההומניזם היהודי מהווה תשובה מובהקת לאתגר זה. התנועה ההומניסטית שואפת לשרת יהודים חילוניים המחשיבים את זהותם היהודית אבל רק בתנאי שיוכלו גם לשמור על היושר הפנימי שלהם. הם יסרבו להצטרף למסגרות יהודיות המתנכות לאורח חיים המבוסס על ערכים

של חברינו ותתייחס גם לשאיפותיהם ודאגותיהם האישיות. דאגות בנוגע ליחסים אישיים ונשאים חברתיים אינן נופלות בחשיבותן מאלו של הקיום היהודי; (4) החוויה חייבת להיות בעלת השראה ומרוממת נפש. מוסיקה וריקוד הם לפעמים בעלי עוצמה גדולה יותר ממלים.

כל עונג שבת נערך באולם המרכזי של הטמפל וטובב סביב נושא מרכזי הקשור לחג, להיסטוריה היהודית או לציון ערך מסוים. לכל חגיגה חמישה היבטים: (1) שירה יהודית ומוסיקה הרלבנטיים לנושא המרכזי; (2) הדלקת המנורה לציון ימי הולדת, תאריכים

אישיים ומקרי מוות של בני משפחה וידידים; (3) מרצה על הנושא המרכזי או הצגה דרמטית; (4) תגובת הקהל לתכנית; (5) כיבוד והתיידדות. בין 100 ל-500 איש משתתפים בכל עונג שבת.

אנו פתוחים גם לאלו שלא נולדו אל תוך היהדות אלא הנמשכים אל התרבות, ההישגים וההיסטוריה של העם היהודי

דגש חדש של קהילה חילונית

גישה יצירתית דומה נקוטה לגבי ציון יתר החגים והאירועים המרכזיים של מחזור החיים. חגיגות בר-ובת-המצווה שלנו לא מתמקדות סביב התורה אלא סביב הנושא של התבררות כיהודי הומניסטי. במרכז עומדת דרשת הצעיר על אישיות מן ההיסטוריה היהודית שבהר כמודל מוסרי. במשך השנה אנו מקיימים יותר ממאה חגיגות כאלו. מה שקורה אצלנו בבירמינגהאם טמפל קורה גם בקהילות אחרות. מכיוון שכל קהילה היא אוטונומית ישנם הרבה חידושים וויריאציות המועתקות מקהילה לקהילה.

המשפחה הקהילתית שלנו פתוחה בפני כל מי שמזדהה עם הפילוסופיה והתוכניות שלנו. אנו פתוחים גם לאלו שלא נולדו אל תוך היהדות אלא הנמשכים אל התרבות, ההישגים וההיסטוריה של העם היהודי. אנו מקדמים במרכה זוגות מעורבים המחפשים את הקשר עם היהדות. איננו מבקרים אותם על בחירתם שעשו מאהבה, בחברה חופשית, אלא שואפים לצרפם לעולם היהודי. אנו ממשיכים לגדול ואנו אופטימיים באשר לעתיד.

ייתכן שבית כנסת חילוני רב חילוני יישמעו מוזרים לקורא הישראלי. אבל בצמחן אמריקה הם חלק מן המציאות היהודית.

הקיים, ושהכוח היחיד המסוגל להוביל אותנו לעבר אושר אישי וצדק אנושי הוא כוחנו אנו. אנו רואים את עצמנו כתלמידים נאים של תנועת ההארה הכלל אנושית ושל ההשכלה היהודית, בדומה למייסדי הציונות ולמקימה של מדינת ישראל. אנו מאמינים שיש קשר אינטימי ואמיץ בין ההומניזם שלנו לבין יהדותנו. הקשר הזה נובע מן ההיסטוריה היהודית. במשך אלפי שנים האמינו הרבה יהודים שהעם היהודי הוא עם טאהב, נבחר ומנון על ידי השגחה עליונה. אי אפשר להמשיך להאמין באמונה זו במאה בה התחוללה השואה.

עונג שבת חילוני

הקהילה ההומניסטית היהודית שלנו מספקת לחבריה הזדמנויות לרכוש השכלה, לפעילות מוסרית ולחברות. רשת עניפה של פעילות חברותית משמעותית מתקיימת באמצעות שני תריסר קבוצות פעולה לנוער, לבוגרים צעירים, למשפחות, לרווקים ורווקות ולקשישים. הקהילה מתנהלת בידי שתי ועדות העוסקות בנושאים פוליטיים, תופעות של אי-צדק חברתי וצרכיהם של אנשים נזקקים. ועדות אלו מקיימות מערכת ענפה של כיתות לימוד, סמינרים, סימפוזיונים וימי עיון של סופי שבוע. כמובן, אנו חוגגים את השבת ואת החגים ההיסטוריים היהודיים וגם חגים חדשים שמטרתם להקנות דרמטיזציה לערכי היהדות החילונית.

אנו עורכים עונג שבת כל ערב שבת כדי להצהיר על השתייכותנו אל העם היהודי. אופי החגיגה מבוסס על ארבעה יסודות: (1) אנו אומרים רק דברים שאנו מאמינים בהם. אנו אף פעם לא נזקקים לדברי פרוזה, שירה או מילות שיר שלא מתיישבים עם אמונותינו, ולא חשוב כמה עתיקים או ידועים יהיו; (2) אנו מעריכים את הכוחות היצירתיים של ההווה באותה המידה בה אנו מתייחסים לביטויי העבר. שירתו של יהודה עמיחי, למשל, משמעותית עבורנו כמו שירת התנ"ך;

(3) אנו רוצים שהחגיגה תרוק את זהותם היהודית

בחרנו בשם "יהדות הומניסטית" מפני שרצינו לתת ביטוי לאמונותינו הפוזיטיביות, ומפני שרצינו להדגיש שיהדות היא יותר מסתם "דת"

שהם לורא להם. זה התחיל בעיר דטרויט ב-1963 עם הקמתה של קהילה יהודית חילונית בבירמינגהאם טמפל. שמונה משפחות, ואנוכי, רצינו לייצר קהילה יהודית מסוג חדש.

בדומה לבית הכנסת הצפון אמריקאי, אנו מהווים "קהילה טוטאלית" השואפת לספק את צרכיהם האישיים והיהודיים של חבריה, ובדומה לבית הכנסת הצפון אמריקאי, אנו גם עוסקים בחינוכם של מנהיגים שישמשו כמורי דרך פילוסופיים, מדריכים טכניים ומחנכים לבני הקהילה הבוגרים ולילדיהם.

אני עצמי חונכתי והוסמכתי כרב רפורמי. אבל דעותי ההומניסטיות גרמו אצלי אי-נוחות מטרידה עם מושגים של "אלוהים" ו"יתרה". התחלנו עם שמונה משפחות והיום אנו מונים 500 משפחות, וברחבי צפון אמריקה יש לנו קהילות דומות ב-35 ערים גדולות. יש לנו היום מכון לחינוך מורים, מדריכים טכניים, נגנים וזמרים ורבים לצורכי תנועתנו.

בחרנו בשם "יהדות הומניסטית" מפני שרצינו לתת ביטוי לאמונותינו הפוזיטיביות, ומפני שרצינו להדגיש שיהדות היא יותר מסתם "דת". יהדות, לפי תפישתנו, היא גם התרבות והציביליזציה של העם היהודי. בתוככי התרבות הזו התקיימו, ומתקיימות היום, מערכות אמונה מרובות. בעיקר בעת החדשה ישנם הרבה יהודים המאמינים שהתבונה האנושית היא הדרך הטובה ביותר לגילוי האמת; שעולם הטבע בו אנו חיים הוא העולם היחיד

סקס ואלוהים

את הכח, מעוררת את העין וממרת את הקול". בסוף המאה ה-9 בארה"ב, אנטוני קומסטוק והיעודה למיגור השחיתות המוסרית רדפו את המין כחית ציד. כ-25 איש ואישה נדונו על "פשעי מוסר", והקונגרס בוואשינגטון חוקק את חוקי קומסטוק הפורטיניים. מרגרט סאנגר, חלוצת המאבק למען פיקוח על הילודה, נאסרה שמונה פעמים בגלל תמיכתה בהצעות אלו.

עד לשנים האחרונות, בגלל לחץ הכנסיות, כמעט כל אחת מ-50 המדינות של ארה"ב

היו חוקים נגד ניאוף ומעשי סדום ומשכב זכר. רק ב-1972 קבע בית המשפט העליון הפדרלי את זכותם של כל הזוגות ברחבי אמריקה להשתמש באמצעי מניעה. ההתנגדות הקיצונית של הכמורה לאמצעי המניעה נבעה לא מרצון הכנסיות שמאמיניהם יקיימו את ה"מצווה של פרו ורבו אלא מן הנחישות למנוע מאנשים ליהנות מהחופש המיני שאמצעים אלו איפשרו.

ב-3.99 הכריז האפיפיור יוחנן פאולוס השני על יחסי מין מרוץ לנישואין ועל פיקוח על הילודה כ"רשע במהותו". בעירי (צירלסטון, ווסט ווירג'יניה) שתי נזירות אמיצות, פטריציה הוסי וברברה פרארו, נאבקו בטאבוים המיניים של הקונגוליות עד שהורחקו מן המסדר שלהן. הן זווחו על מאבקן בספר "ללא חזרה" מ-99 בו הן כותבות "הכנסייה באמת מתעבת את המחשבה שאנשים יקיימו יחסי מין להנאתם גרידא... יש משהו מן התאוותנות ומאי-הישר בתיעובה של הכנסייה את גוף האדם".

כפי שהציבור האמריקני נוכח לדעת בשנים האחרונות, לפעמים הכמורים הזועקים הכי מרה והיוצאים חוצץ נגדי-הלכוד המיני והפורנוגרפיה הם בעצמם נגועים ב"חטאים" צפוניים אלו. האואנגליסטים (המטיפים להזרה בתשובה נוצרית) הטלביזיוניים, ג'ימי סוואגרט וגיים באקר, נפלו שדודים בשערוריות מין.

סקילה על העדר רעלה

ניסיונותיהם הבלתי-נלאים של הכמורה האמריקאית לצנזר נושאים מיניים מאמצעי התקשורת הציבוריים מביאים אותם לידי סתירה משונה. כמרים לא אומרים מלה על סרט המציג 50 מקרי רצח מן האכזריים ביותר, אבל מראה חטוף של פטמתה של אישה מעלה את חמתם. הקונגרס בוואשינגטון ובתי

ביסודו מגעיל... ארנוביוס קרא לו נתעב ומשפיל; מתודיס הוסיף מכוער; ג'רום מלוכלך; טרטוליאן בזי; ואמברנו-השחתה".

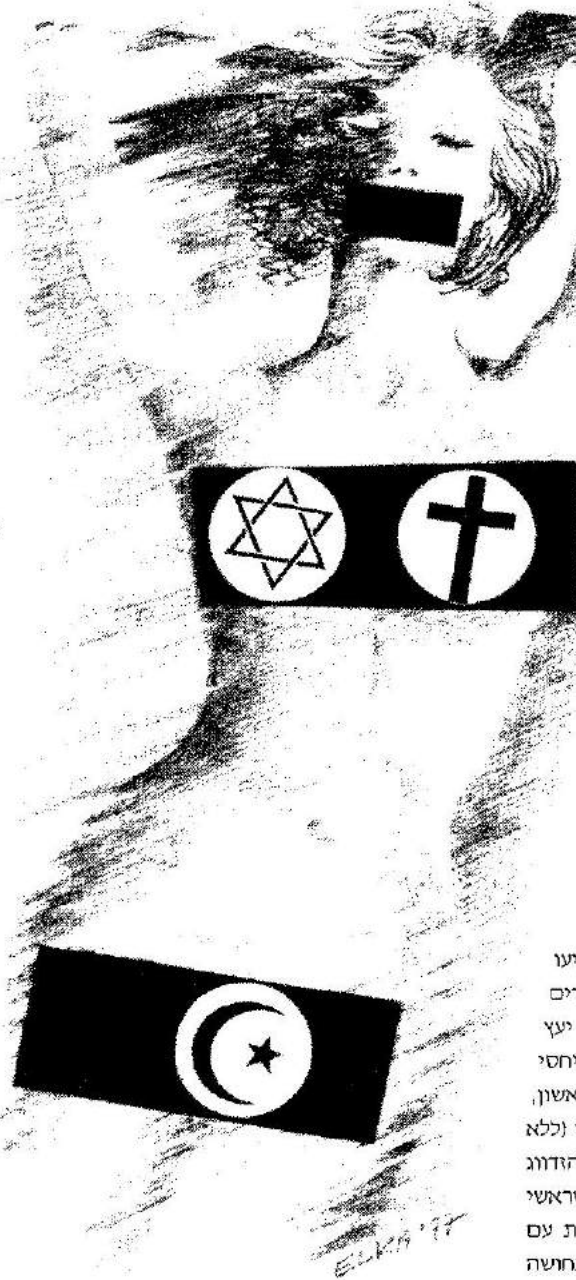
כשכמרים נוצריים פיקחו על צייד המכשפות ההיסטוריות שבהם עונו ונשרפו למוות אלפי נשים - הדיווחים הכנסייתיים היו מלאי תיאורי נועל על המיניות הנשיות. קרדינל של הכנסייה הקתולית מימי הביניים, היו דה סטו, שר, כתב: "אישה מזהמת את הגוף, מנישה את היכולות, רוצחת את הנפש, עוקרת

מין ואלוהים: האם כל הדתות המונותאיסטיות מעוקמות? ראו את עוינות עתיקת הומוין לכל דבר מיני וכדי להדגיש את העובדה שהמאבק החילוני-דתי בישראל היהודית הוא חלק מעימות חובק עולם בעת החדשה, מתכוונת "יהדות הופשית להביא תרגומים ממאמרים בנושאים אלו מכתבי עת הופשיים ברחבי תבל).

"מסירות הנפש הנוצרית כתב המסאי והמבקר הנודע הל. מנקן", מתאכזרת במיוחד למיניות הנשית. "הוא צדק, כמובן, אבל היה עליו להוסיף גם את "מסירות הנפש" והאדוקה היהודית והמוסלמית. דתות המערב התמידו אלפי שנים בהטלת רגשי ברשה ואשמה, דיכוי וענישה על כל ביטויי המיניות האנושית, ובמיוחד על אלו של נשים. הדתות האסאתיות אינן כל כך עוינות את המיניות. הן בדרך כלל מקבלות את ההזדווגות כחלק טבעי מן החיים. הרבה מקדשים הינדיים מעוטרים בפסלים של אלים ואלות מזדווגים. מיליונים מעריצים את האל שיווה מתפללים יום - יום אל מול דגמים של האל במלוא זיקפתו. כתות טאטריות עוסקות בהזדווגות טקסית בפולחנותן. אבל המערב הוא סיפור מכוער ושונה לחלוטין; היסטוריה ארוכה של שנאה ועוינות לאוהבים וללא כל סיבה רציונאלית.

תולדות העוינות

התניך זעף כלפי הזנות וצווה שכלות שהגיעו לחופתן ללא בתוליהן. ייסקלו למוות (דברים 22,2) במאה הראשונה לספירה הנוצרית, יעץ פאולוס לכל המאמינים הנוצרים להינזר מיחסי מין ולהישאר חוקים. בציווי האפיפיורי הראשון, הידוע משנת 386, ניסה האפיפיור סיריציוס (ללא הצלחה יתרה), לאסור על ראשי הכנסייה להזדווג עם רעינותיהם. החוקרת ריי טנאהיל אומרת שראשי הכנסייה הקדומה השוו את המושג מיניות עם החטא. "אוגוסטינוס, הוא זה שאפיין את התחושה הנפיצה בין ראשי הכנסייה שהאקט המיני הוא

המערכות פיתחו עוינות כה עמוקה למיניות האנושית. ברם, השאלה היותר חשובה היא, האם יש שמץ של הצדקה לעוינות זו? השנן סיבות מוסריות או רציונליות עליהן ניתן לבסס את ההוקאה הדתית של אינסטינקטים מיניים טרמליים?

אולי התשובה המפורטת והמעמיקה ביותר לשאלה זו ניתנה על ידי ההומניסט, ברטרנד ראסל שטען שהגישת "החולנית והבלתי-טבעית לשאלות מיניות היא הפן הנפסד ביותר של הדת הנוצרית". הרבה מטענותיו של ראסל נכונות, ואפילו ביתר שאת, לגבי דתות המערביות האחרות. הוא טען שההתנכרות למיניות של הדתות היא לא רק משוללת כל בסיס אלא מקור לנזק גדול. בניגוד לגישת האנטי-מיניות של המנהיגים טען ראסל שההנאה המינית הוא מעלה בסיסית ושהסתנייגויות הדתיות נובעות לא מן השכל הישר והלוגיקה אלא מדוגמות דתיות מושרשות. אבל טענתו העיקרית היא שהעוינות הדתית למיניות האנושית הוותה גורם מרכזי לאומללות אנושית, ובעיקר אצל נשים.

כמה אירוני, אם כן, שמאות ואלפי שנות עוינות דתית לא הצליחו להניא את האנושות מעיסוק משולחן במין. דו"ח של ארגון הבריאות מהעולמי -2.99 העריך שכל יום עוסקים מעל מיליון זוגות בעשיית אהבה. ואנשים גם נהנים ממין לצרכי בידור. היום, רוב אוכלוסיית המערב מתייחסת ליחסי מין כאל דבר בריא, חיובי ונהדר, ופחות ופחות אנשים מושפעים מן ההזדהות הצדקניות נגד המיניות. כומר אפיסקופאלי (שם הכת האנגליקנית בארה"ב) ריימונד לורנס, כתב לא מכבר: הכנסיות נמצאות בסכנה ממשית שייהפכו לערי מקלט לאנשים הסובלים מזכוי מיני, או יותר גרוע, לקהילות של צבועים."

החלטות בבתים להיות צבועים בשחור פן תראה אישה דרכן. הם גם סוקלים נשים למוות אם הן נמצאות בחברת גבר שאינו בן משפחה שלהן. (הערת המתרגם: למרות התייחסותו לדתות המערב המונותאיסטיות, וטיפולו המפורט בדוגמאות מן הנצרות והאיסלם, אין הכותב מתייחס לגישת היהדות למיניות בכלל ולמינית האישה בפרט, הוץ מאזכור החטוף של המקור התנ"כי העתיק לטאבויים השונים. ייתכן שכאיש דרום ארה"ב אין הוא מתמצא במציאות היהודית בשטח זה. יותר סביר הוא שבימינו אנו אין זה "פוליטיקלי קורקט" בארה"ב לבקר יהודים ואת היהדות בעיקר בכתב

למערב הסטוריה ארוכה של שנאה ועוינות לאוהבים, ללא כל סיבה רציונלית

עת ובתנועות ליברליות, שהלק הארי של חבריהם הינם יהודים. רצוי, אם כן לציון שהיהדות הרבנית ההסטורית היתה הרבה יותר פתוחה להבנת הייצרים המיניים של האדם (אולי בהשפעת המגע עם הדתות האסיאתיות עקב גלות בבל?) הבעייה העיקרית עם גישת היהדות הרבנית, בהשוואה לתיאורים לעיל של המציאות הנוצרית ועוד יותר המוסלמית המדכאת, היא ביחס המשפיל והמפלה כלפי נשים. זה מתחיל בזה שהדת היהודית מתייחסת כמעט אך ורק לגברים ומקנה לנשים מעמד נחות עד ילדות, דרך ההזדושות על טומאתן של נשים בנידתן, וההתייחסות אליהן כאיום דמוני מיני מתמיד על הגברים החלשים, עד להפליה הקיצונית של בתו דין רבנים נגד נשים בעיני גרושין, חלוקת נכסי המשפחה וירושה.

אנו בודאי נדקק לצבא של פסיכיאטרים והיסטוריונים כדי להסביר את הסיבות שהדתות

המחוקקים של המדינות, דנים לעתים תכופות בהצעות חוק לשלוח לבית הסוהר את המפיצים של סצינות "מין נטוי". פעם פניתי מעל דפי העיתון שאני עורך, בבקשה לקוראים שיתארו לי מה עשוי להיות אקט מיני אולטימטיבי כזה? זוג ששט ברפסודת גומי מעבר למצוקים אל תוך תהומות מפלי הניאגרה?

ברם יש להזרות שהאובססיות המיניות של הנצרות בימינו אנו הן כאן וכאפס לעומת המעשה בעולם המוסלמי, שם ממשיך להשתולל דיכוי הנשים ברמות תנ"כיות. אביא מספר דוגמאות:

בסומליה המוסלמית - 89% מן הבנות מחייבות לעבור ניתוח של כריתת הדגדגן במטרה לכבא את ההנאה המינית שלהן למשך כל חייהן ושומר על "טהרתן למען בעליהן בלבד". אבל ניתוח זה לא כל פעם מצליח להשיג את מטרתו. ב-99 נתקלה משלחת של האו"ם בחמש נשים סומליות שנסקלו למוות בעונן נואף. הן נידונו למיתה על ידי ראשי המסגד המקומי וגור הדין בוצע לאחר תפילת מעריב. בני הכפר הצוחלים תיעדו את ההוצאה להורג בסקילה ביוטייפ. משקיפי האו"ם שניסו להתערב ולהציל את הנשים הוברחו על ידי איזמים על חייהם. נציגת האו"ם ססילה קמאו אמרה במרידות: "פונדנטליים באמת הולך כאן".

באלג'יריה המוסלמית ירו קנאים בפניהן של נערות שהלכו ללא רעלה ושטפו את גרונותיהם של פרופטורים שלימדו בנים ובנות באותן הכיתות. באירן המוסלמית מצליפים חברי יסויות המוסר בנשים המתירות קצוות שעריהן להתגנב מחוץ לצ'אדור שלהן. בלי קודש איסלמיים טורחים להשחיר את פני הנשים בכתבי עת המגעיים מחריל. ובאפגאניסטן המוסלמית החל אחד ממנהיגי המוג'הדין את "קרייז" שלו בזריקת חומצה אל פניהן של סטודנטיות, שהתהלכו בפרהסיה ללא רעלה. עכשיו שהטאליבן העוד יותר קיצוני, תפש את השלטון באפגאניסטן, יצאו בהכרזה שעל כל

(מתוך Free Inquiry, גליון 17, 1997)

מצטרפים... ועכשיו!

זה שלוש שנים מהווה "עם חופשי" חוד החנית של המאבק נגד הכפייה החרדית ובעד צביונה הדמוקרטי וההומניסטי של החברה בישראל. המסרים שהחדרנו לתודעה הישראלית נקלטו היטב והם נשמעים מפי פוליטיקאים רבים במערכת הבחירות. חשיבותנו תגדל אף יותר למחרת יום הבחירות, כשיתחיל המשא ומתן להרכבת הקואליציה. רק **תנועה לא מפלגתית**, שיש בה רבבות חברים, תוכל להוות משקל נגד יצר ההתקרנפות של הפוליטיקאים, בהגיע ריח השררה לאפם. רק לחץ של ציבור גדול ימנע מחלקם לפחות למכור את האינטרסים של הציבור החופשי בעבור הכסא.

לכן **הצטרפו אלינו בהמוניכם**, כדי שנצליח להגן יחד על המדינה שלנו. **הצטרפו אלינו עכשיו**, כדי שלא נתעורר מחר במדינת ההלכה.

ארון יקותיאל
יו"ר "עם חופשי"

הצטרפו אלינו בטלפון: 03-6359019
e-mail: amhofshi@internet-zahav.net

ממשלה בלי סחטנות חרדית!

אנתולוגיה "יהדות בעידן חילוני"

מוריס שאפס, פעילי הקונגרס של ארגונים יהודיים חילוניים, מקס רוזנפלד ורחשל הרטמן, באואר עצמו, עורך עמית זאב כ"ץ מספר רב של אינטלקטואלים ישראלים, כולל עמוס עוז וא.ב. יהושע.

הנחת יסוד: ראיית היהדות כתרבות

בתחילת כל קטע נמצאת ביוגרפיה קצרה שמדריכה את הקורא במיומנות להבנת הזמן ואורה החיים של ההוגה המצוטט ומהות האידיאות שלו. היה מועיל אילו צויין גם תאריך לכל קטע. עוצמתו הגדולה ביותר של הספר היא במבנה שלו. יפתח הדבר של שרוויין ויין, מייסד האגודה ליהדות הומניסטית, מסכם בקצרה את הנחות היסוד של התנועה, הרואה את היהדות כתרבות; דוחה את העל טבעי; מאייבת רב גווניות בחיים היהודיים; ושוללת את קדושתם של הטקסטים הבסיסיים של הדת היהודית - תנ"ך, תלמוד, סידור. ויין מציג את עמדתו בבהירות וללא התחמקות: רוב הספרות היהודית שנכתבה לפני תקופת ההשכלה לא מתאים כחומר קריאה המקנה השראה והדרכה ליהודים חילוניים הומניסטיים. לכן, סבור ויין, עלינו ליצור ספרות משלנו. המבוא הארוך של באואר הוא חינוכי בזה שהוא מרחיב את הנקודות עליהן כתב ויין. הוא בוחן את השרשים הספציפיים של התנועה היהודית חילונית הומניסטית ומסכם את הרעיונות העיקריים של רבים מההוגים שבספר.

שורשי הומניזם החילוני

אחד הנושאים העיקריים של באואר הוא הפלורליזם היהודי. על אף שהיהדות הרבנית מגדירה את עצמה כיהדות בלעדית, העם היהודי התקיים כ-1000 שנה ללא התורה ויותר מ-1500 שנה ללא התלמוד. בזמן העתיק היו נביאים רבים, אולם הממסד הדתי שערך את התנ"ך לא כלל את הקולות של אלה שנחשבו "כוזבים". סביב ראשית המאה הראשונה לספירה הופיעו האבות המייסדים של היהדות הרבנית - תוך מאבק עם הצדוקים והאיסיים. יהדות הלניסטית גרסה פרספקטיבה אחרת, אך כמעט כל כתביה נאסרו. מהמאה ה-10 לחמו

מהותי לפיתוח גישה חילונית. בקטיגוריה זו נכללים תיאודור הרצל, דוד בן גוריון, מרדכי קפלן, אלברט אימנשטיין, י.ל. פרץ ושלוש עליכם, בין האחרים, כולל המדור "סוללי זרד" בעצם את המייסדים שלו. בנוסף לשלישיה הידועה היטב של שמעון דובנוב, חיים זייטלובסקי ואחד העם, הקטיגוריה הזאת מציגה מגוון רחב של הוגים, כולל משוררים עבריים כגון: חיים נחמן ביאליק, שאול טשרניחובסקי, מרי סירקין, ורחל (בלשטיין), הוגים ציוניים: א.ד. גורדון, בר בורוכוב, מיכה יוסף ברדיצ'בסקי ויוסף חיים ברנר; פסיכולוגים: זיגמונד פרויד, אריך פרום ואברהם מסל; תיאורטיקאים של פלורליזם תרבותי הוראס קאלאן, פילוסופית פוליטית חנה ארנדט, וכן המרקסיסט יצחק דייטשר. לבסוף, המדור "מעצבי היהדות החילונית", כולל מנהיגים בני זמננו לפי הגדרתו של באואר; שאול גוזמן, רבנים חילוניים שרוויין ויין דניאל פרידמן, עורך "גזאיש קארנטס"

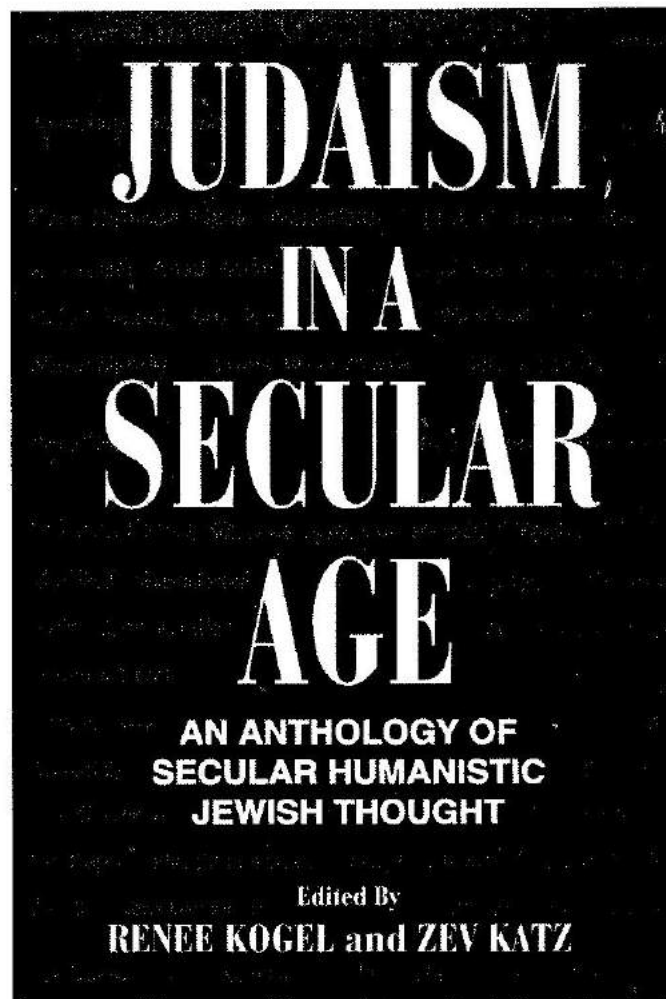
"יהדות בעידן חילוני - אנתולוגיה של מחשבה יהודית חילונית הומניסטית", נערך ע"י ראנה קוגל זאב כ"ץ, בהוצאת 'כתב, המכון הבינלאומי ליהדות הומניסטית חילונית ומילאן פרס (ניו יורק, 1996).

אין מחסור בספרים על מחשבה יהודית בספריה כלשהיא. אפשר גם למצוא בהם מובאות מזדמנות מכתביו של יהודי חילוני, אולם אין למצוא אסופה כוללת של כתבים מפרספקטיבה יהודית חילונית הומניסטית. אין למצוא עד שהמכון ליהדות הומניסטית חילונית בשיתוף עם 'כתב ומילאן פרס (דטרויט, מישיגן) החליטו להוציא ספר זה. היו נסיונות קודמים. בספר "אמונתו של יהודי חילוני" (יכתב" 1976) יש מבוא מצויין שנכתב ע"י עורכו, שאול גוזמן. אולם אסופה זו הופיעה בטרם הקמתה של התנועה ליהדות הומניסטית חילונית בזמננו. "להבנת היהדות ההומניסטית חילונית" (קופינאוט

סקולאר פרס, 1990), כרך צנום, בעריכתה של יהודית סייד, שירת את התנועה ליהדות חילונית טוב למדי במשך שנים אחדות, אולם אין הספר טוען להיות שלם. ספרו של שרוויין ויין "יהדות ללא אלהים" ושל אברהם ארנולד "יהדות - מיתוס, היסטוריה ומנהגים - מדת לחילונית" הם ספרים מצויינים. אולם אין הם "יהדות בעידן חילוני" שואף לתת ביטוי מקיף של אידיאות יהודית הומניסטיות חילוניות. אנו נדון כאן במידת ההצלחה של הספר.

חלוצי תפיסת העולם החילונית

קשה לטעון על בסיס הקטעים המיוחדים של 51 הפילוסופים המשוררים, הסופרים והאישים הפוליטיים הכלולים באנתולוגיה, אולם קל לשבח את המיתודה של ארגון החומר. במקום סידור כרונולוגי לאלפי נושאים, חילקו העורכים את הקטעים לפי תודמת לפיתוח המחשבה היהודית החילונית הומניסטית. ואכן המדור "נפשות קרובות", כפי שמסביר יהודה באואר, אינו כולל רק חילוניים מובהקים כי אם "חלוצים... שעבודתם מהווה רקע

ש"ש שטטלי" (העיירה היהודית) אשר השמיעו מימרות דתיות בעוד שהם עושים באכזריות את העניים. ברור שיש רצף במחשבה ההומניסטית שהניח יסוד לפריחתה באמצע המאה ה-19.

פירוש חילוני חדש של המסורת היהודית

שניים מהקטעים המעוררים מחשבה נלקחו מכתביהם של הנה אונדט (1905-1975) ושל זאב כ"ץ. (נולד ב-1924). אונדט היתה אינטלקטואלית גרמנית יהודית מבריקה, שהיגרה לארה"ב כדי להימלט מהיטלר. היא גרמה לסערת רוחות בקרב הקהילה היהודית עם פירוטוט ספרה "איכמן בירושלים" בו הטילה ספק בזכותה של מדינת ישראל לשפוט את איכמן בבית משפט ישראלי במקום אירופי. היא גם האשימה את ההנהגה היהודית באירופה בעת מלחמת העולם השנייה בשיתוף פעולה בהשמדת עצמם. קטע מתוך הספר הזה מופיע באנתולוגיה. היא היתה גם תומכת בולטת בקיום מדינה דו לאומית בארץ ישראל שתקנה זכויות שוות לאזרחיה היהודים והערבים. אונדט היתה מנודה מהחברה הלא יהודית באירופה לפני מלחמת העולם השנייה גם מהחברה היהודית. ברם, היא התעסקה באורח חיוני בטובתן. עבודתה בתורת המדינה הזהירו בפני האיום שבטוטליטריות. דבריה על המשכיות יהודית, הכלולים באנתולוגיה, מדגישים את הצורך ביצירת "אווירה תרבותית" יהודית שתהדק את הקשרים בין האינטלקטואלים היהודיים לבין עצמם. כדי להשיג זאת, היא קראה לפירוש מחדש של המסורת היהודית מתוך

מה ששותף לו הוא חוץ היהדות שתציג את האדם כעומד במרכז, הנוקק לחברה דימוקרטית כדי להתקיים. התנוחח של באואר הוא משכנע, אך הוא נראה כנעדר מימד סוציאלי. זועזעתי על ידי אמירתו כי "חילוניים... עושים כמיטב יכולתם כדי לבנות חברה טובה במקצת מהקיימות". אין זה מספיק בעולם הזקוק להרבה יותר מאשר תיקון מוערי. התנועה החילונית היהודית צריכה להיות הראשונה בין אלו הפועלות "תיקון עולם".

איני מקבל את קביעתו של באואר כי לא היו הוגים יהודים הומניסטים בתקופה שבין שפינוזה במאה ה-17 והמשכילים באמצע המאה ה-19. היה דור קודם של משכילים ראויים לאיזכור, כגון זלקינד הורביץ (1740-1812) יהודי פולני אתאיסט שהיגר לצרפת, ולחם למען המהפכה וניהל מסע למען מתן זכויות שוות ליהודי צרפת. ב-1786 הוא כתב חיבור "להגנת יהודי פולין" בו הוא טען כי היהדות הרבנית היא מבשול לאמנציפציה מלאה. שלמה מימון (1745-1800) מחסידיו של משה מנדלסון, היה הוגה דעות חפשי שביקר את היהדות הרבנית כבלתי רציונלית. הוא נרדף על ידי הממסד היהודי הדתי ככופר. המיזכר שלו מתאר בצבעים עזים את המנהגים היהודיים בימיו ומסביר מדוע הוא דחה את הדוקטרינה היהודית הדתית. יש גם הומניסט יהודי העולה מתוך המסורת העממית. הרשל אוסטרופור (1770-1810) היה מקבץ נדבות מקצועי שההומור והסרקאזם שלו היו נושאים לאגדות. אנו חיצו שילח בטיפוסי העשירים הצבועים

הרמביים עצמו יהודים אחרים שהיה להם פירוש ליברלי יותר של היהדות. במאות ה-17 וה-18, זועזעו תנועות משיחיות וחסידיות את היסודות של היהדות הרבנית. קיימת אפוא עדות ברורה לכך שיש "ייחוס" איתן לרב-גונית ביהדות. באואר מדגיש כי יהודים חילוניים הומניסטיים חייבים ליצור קשר עם הזרמים ההומניסטיים שבמסורת היהודית מבלי לטשטש את הזהות החילונית שלהם. הלל, למשל, סיכם את כל התורה באימרה: "מה ששנוא עליך אל תעשה לאחרים". לדעתי, אין זה מדויק מאחר שהתורה מתעסקת הרבה יותר בעניינים אחרים, במיוחד עם האיום של דתות אחרות. אולם, כפי שבאואר מציין, הלל ביטא עקרון שהוא יקר ליהודים הומניסטים חילוניים. להומניזם חילוני שרשים בהומניזם דתי. אי לכך, אל לנו לשרוף את הגשרים לעבר הדתי שלנו.

החילונית כנח חוסם

באואר מגלה כיצד החילונית נעשתה כוח חוסם בקרב היהודים האשכנזים בעקבות הופעתה של ההשכלה. הוא טוען כי כל נסיון להגביל את העם היהודי לאלה שמאמינים באלוהי התנ"ך, ביעילות של תפילות ובביטוס האלוהי של המשפט העברי - נסיון כזה יצמצם אותנו לגבולות של כת דתית. יהודים הומניסטים חילוניים והוא הגורם לזה שהיהודים הם עם כוללני. הערכה זו לרב גונית בחיים היהודיים חלה גם על תנועתנו אנו, בה מכבדים את חילוקי הדעות בין האידישטיסטים לבין הומומכים בעברית, בין הציונים לבין "הגלותיים".

זאב כץ

הבעיות והדילמות בהכנת האנתולוגיה

מראשית קיומה של האגודה הישראלית ליהדות הומניסטית חילונית ושל הפדרציה הבינלאומית ליהדות הומניסטית (הכוללת ארגונים בארה"ב, קנדה, צרפת, ארגנטינה, אוסטרליה ועוד) היה ברור כי פירסום סיפורות כזו היא אחת המטרות העיקריות לעתיד.

היו מספר קונצפציות לגבי מהותה ותוכנה של האנתולוגיה. גישה אחת ראתה בספר מעין "תנייך" הומניסטי חילוני, תורת היהדות החדשה. שתכלול קטעים מכתביהם של הוגים חילוניים גרידא וכן תעודות יסוד אחרות של התנועה. דעה אחרת הציעה מבנה שיכלול את ההרכב הרחב ביותר של הוגים יהודיים בזמן המודרני. בדרך זו יציג הספר את השתלשלות הרעיונות שבסופו של דבר עיצבו את המחשבה ההומניסטית ביהדות. רק החלק האחרון יכלול את האישים של התנועה בלבד. לפי הקונצפציה הראשונה לא היה מקום לכותב שהוא תיאטיסט בצורה כלשהי - לא לשפינוזה, לא למנדלסון, לא לבובר או בן גוריון וכו'. לפי הקונצפציה הרחבה, ראוי היה הספר לכלול הוגים

עוסקים הוגים יהודיים בעיצוב מחשבה חילונית הומניסטית. היצירה הזאת נמשכת ומתפתחת ללא הפסקה גם כיום. בקרב החילוניים ההוגים נמצאים מגדולי אנשי הרוח היהודיים של זמננו: סר ישעיהו ברלין, מי שהיה נשיא האקדמיה הבריטית למדעים, היסטוריון של אידיאות ופילוסוף בעל שם עולמי; חיים כהן, לשעבר משנה לנשיא בית המשפט העליון, מגדולי המשפטנים בישראל, אלבר ממן, סופר יהודי-צרפתי שמוצאו מתוניס; יהודה באואר, מגדולי מחוקרי השואה, וכו'. ובין ההוגים שהיו סוללי דרך ליהדות חילונית היו אישים כגון שפינוזה, אחד העם, דובנוב, בובר, ביאליק, בן גוריון ועוד.

כתביהם של מספר רב של אנשי רוח בישראל ובעם היהודי כיום תורמים לפיתוח אוצר הרעיונות של היהדות ההומניסטית, ביניהם עמוס עוז, א.ב. יהושע, יהודה עמיחי ועוד. אף על פי כן הספרות הענפה הזאת לא ידועה, לא רק לציבור הרחב, אלא לתכופות אף לא למשכילים ביותר שבו. קיים צורך דחוף להירתם למשימה של איסוף הספרות הזאת ופירסומה.

שום תנועה רצונית לא יכולה להתקיים ללא ספרי יסוד, ללא ארון ספרים שלה. קביעה זאת נכונה במיוחד לגבי תנועה הכרוכה ביהדות, שהיא - מאז שלהי תקופת הבית הראשון - בנויה כולה על טקסטים. היהדות היא כידוע ידת הספר. התנועה ליהדות הומניסטית חילונית, רוב חבריה הם אנשי ספר והשכלה. כך בישראל, כך בארצות התפוצה היהודית בה קיימות קבוצות של התנועה. תנועה כגון זאת ודאי זקוקה לספרות כיסוד לקיומה והתפתחותה.

הדבר טובע גם מסיבה אחרת. מצד אחד הדתיים מעלים את הטיעון על העגלה המלאה (יתורה ומצוות) שלהם, בהשוואה לעגלה הריקה של החילוניים. מאידך, דוברים חילוניים מעלים בתמימות את הקריאה: "צריך לנסח אידיאולוגיה חילונית יהודית". כאילו עלינו להתחיל מאפס, מהתחלה. תכופות, הבורות חוגגת משני צדי המתרס - לאלה גם לאלה אין מושג על כך שהעגלה החילונית מלאה מאוד, הרבה מעבר לזו של דתיים. מעטים בלבד מודעים לכך שמזה מאות שנים

את זו שפתחה ע"י פרופ. אלס ריבקינ, הגורסת תהליך היסטורי שלפיו שינו היהודים את צורת הקיום שלהם בצמתים מכריעים בהיסטוריה כדי להתאימה לתנאים שהשתנו. כך, יחידות נבואית לבשה צורה של יחידות כוהנית בעקבות חורבן הבית הראשון; היהדות הכוהנית הוחלפה ע"י יחידות רבניות בתגובה לחורבן הבית השני, ובמאה ה-19 עלתה היהדות הרפורמית בתגובה למודרניזציה ולאמנציפציה.

מה אם כן הוא הצעד הבא? כיץ סבור כי העידן הפרוט-תעשייתי (אני הייתי אומר: שלאחר השואה) זקוק ל"זינוק קוואנטום חדש... מעבר לכל הידוע עד כה ביהדות" כלומר ליהדות הומניסטית חילונית. עלינו לעשות כדי שכן יהיה.

מה שחסר

אם יש בעיה באנתולוגיה, היא במה שהושמט ממנה ולא במה שכלול בה. יש נציגות יתר של הציונות-ה"הבריאסטיים" ונציגות מועטה של אידישיסטים ו"יתפוצתיים". אפשר להציג טיעון מבוסס כי אמנם קיים חוסר איוון מעין זה. במשך המחצית הראשונה של המאה ה-20. תנועת העבודה היהודית "בונד" והמכון האידישאי למחקר יהודי ("ייזוו") פעלו יחד בוילנה ועשו עבודה אקדמאית ראויה שעוצבה מפרספקטיבה יהודית חילונית. מאקס ווייריך, אחד המייסדים של "ייזוו" היה גם סופר דגול, בלשן וממקי ספרותי. ולדימיר מדאם, אסתר מרומקין ויחיאל ישעיה טרונק היו בין ההוגים הבולטים, ואברהם סוצקבר היה המשורר הגדול שלהם. אך דבר מכתביהם אינו מופיע באנתולוגיה.

יש באנתולוגיה מחסור בסופרי אידיש. חסר איציק מנגר, (1901-1969) משורר מפורסם שעיבד את סיפורי התנ"ך מתוך גישה חילונית-סאטירית. אין חיים בראדה, שסיפורו הקצר "הריב שלי עם הרשל ראסניך", שצולם לא מזמן לסרט, מהווה הגנה נלהבת על דעות חילונית מתוך קונפליקט גלוי עם האורתודוקסיה. סופרי אידיש סובייטיים אינם זוכים למקום כלל. כך גם לגבי משוררי הלייבר האמריקאי - וינצ'בסקי, רונפלד ואדלשטדט, או סופרי אידיש אמריקאים כגון אגריס רייזן, דוד אופטושו ושמראל נגר, כתיביהם של מויסי אולגין, פאול נביק ואיציה גולדברג היו מוסימים לכת. כן חסרות תרומות בעלות ערך של יהודים חילוניים הומניסטים שכתבו בשפה האנגלית: פליקס אדלר, מייסד ה"חברה לתרבות מוסר", ההיסטוריון והפובליציסט אירווינג האו, העורך אברהם כהאן. הסופרים ברנארד מלמוד, הווארד פאסט, גרייס פיילי ופיליפ רוט. קטעים מכתביהם היו מעשירים את האנתולוגיה.

יהודה באוואר טוען כי "אנו מגישים את האנתולוגיה הזאת לא כמילה אחרונה, כי אם כנטיין ראשון להצהיר על כך מי אנחנו, מאין אנו באים והיכן אנו עומדים - כדי לדעת, טוב יותר לאן אנו הולכים". כמייצגת של אופני התמודדות עם סוגיות אלה האנתולוגיה היא הצלחה גדולה. אולי ביום מהמימים נזכה גם לכרך שני.

באנתולוגיה) מנהיג הציונות התרבותית, וגם זאב זיבוטינסקי (שאינו כלול) מייסד התנועה הרויזיוניסטית הציונית ימנית. הם סבור כי היהודים הצליחו לשרוד בגולה על ידי היצמדות לבדלות קפדנית עד שתאפשרה שובם לציון. זומה שכ"ץ מוצא ערך מסוים בתורה זו, אך אני סבור כי תיאוריה זו פגומה. שהרי, כפי שכ"ץ מצוין, מספרם של היהודים בעולם הצטמצם באורח דרמטי מהשיא שבאימפריה הרומית ועד למאה ה-17. ספק אם יש בכך עדות ל"רצון להישרדות". הייתי מוסיף כי היו תקופות שונות בהיסטוריה היהודית שבהן היהודים השתתפו בתרבות הכללית (העידן ההלניסטי, תור הזהב בטברד, הרינסאנס באיטליה, ההשכלה) - הזאת מבלי לאבד את זהותם. היהודים היו עם עולם זה אלפי שנים, שורדים ואף משגשגים בקרב אומות העולם, עם ובלי מדינה יהודית. היה זה שמעון דובנב, ההיסטוריון הרוסי יהודי הגדול, שפיתח את התיאוריה שהיהודים שרדו על ידי יצירת מרכזים אוטונומיים בהם התרבות היהודית יכלה להתפתח שעה שהמרכזים הישנים נהרסו. יש התייחסות לתיאוריה זו בקטע של דובנב בספר. ואכן, בזה אחר זה התפתחו מרכזים גדולים של התרבות היהודית בבבל (במאות ה-4 עד ה-10), בספרד (במאות ה-11 עד ה-15), בפולין (במאות ה-13 עד ה-19) וכן בישראל ובארצה"ב במאה ה-20. בהתאם למתכונת זאת, ומשיכו היהודים להתקיים בין אומות העולם כל עוד הם בונים מוסדות תרבות וחינוך איתנים.

כיץ מתרשם מתיאוריה זאת, אולם הוא מעדיף עליה

רובם היו בעבר, במאה הקודמת או במחצית הראשונה של המאה ה-20. בחלק השלישי הובאו קטעים מאת אישים שכתבו בעשורים האחרונים, רובם אנשי התנועה ליהדות חילונית.

לא היה קל לסדר את 51 הימשתתפים במדורים השונים. שפיטזה נראה לנו אישיות העומדת בזכות עצמה, שאי אפשר לכלול באף אחד מהחלקים; הוא מופיע בראשית הספר במזור משלי - "המבשר". כתוצאה מהמבנה הזה לא נשמר הסדר הכרונולוגי. דוד בן גוריון מופיע לפני אחד העם, מאקס נורדאו אחרי איינשטיין, וכו'. אולם דבר זה נעשה בכוונה ותחילה כדי לארגן את החומר בהתאם למשימה מרכזית של האנתולוגיה-התפתחות הרעיונות. קושי מיוחד היה לבחור קטע אחד או שניים שיבטא את עיקרי תפיסתו של הכותב. הזילמה היתה כיצד לבחור מכתביהם הרבים של דובנב או עמוס עוז, מנדלה או ישעיהו ברלין את העמדים הספרים שייצגו את רעיונותיהם בצורה הנאותה ביותר? האנתולוגיה היא רק התחלה לאותו ארון ספרים ליהדות חילונית והומניסטית שהכנתו מהווה צורך חיוני לעם היהודי המודרני.

הרבנים בקראים ששללו את סמכות התלמוד. הרמב"ם נחשב לפילוסוף הגדול ביותר במסורת הרבנית, אולם "ימרה הנבוכים" שלו נידון לשריפה ע"י מבקריו השמרנים במאה ה-13. באוואר יכול היה להוסיף שבהיותו מנהיג הקהילה היהודית במצרים רדף פרספקטיבה חילונית. כן יש צורך להכיר בתפקיד החיוני אותה מילאה ספרות האידיש ביצירת תרבות יהודית חילונית ויצירת פורום פומבי לביטויים של אינטלקטואלים יהודים חילוניים. הצעות אלה נשארות משימות מפתח גם כיום.

כל היצירות הגדולות ביהדות מאז ההשכלה - הן חילוניות

זאב כיץ, עורך עמית של האנתולוגיה ואחד המייסדים של האגודה הישראלית ליהדות הומניסטית חילונית, נוהה אחר סוד השרידות היהודית. האם זו הדת, הייצון לשרוד? המיסטי, יצירת מרכזים לאומיים אוטונומיים בזה אחר זה, או יכולת ההתאמה לתנאים חדשים? ללא ספק, הדת מילאה תפקיד מסויים. אולם כיץ טוען כי "לא הדת היהודית שמרה על העם היהודי, כי אם העם היהודי הבין כי הישרדותו הלאומית תלויה בקבלת הצורה של כת דתית". אולם, מאז ההשכלה, כל היצירות הגדולות היהודיות היו חילוניות בעיקרן - הספרות המודרנית באידיש ובעברית, הבונדים והציונות. הישרדותם של היהודים, כעם המעורה בתרבות העולם, שחי בחברות דימוקרטיות פתוחות - אינו יכול להיות תלוי בדת בלבד.

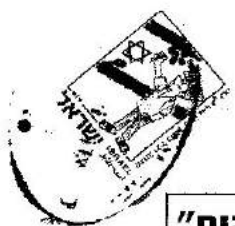
את תורת הייצון לשרוד" גרסו גם אחד העם (כלול

אורתודוקסיים ליבראליים או קטעים מספרות חסידית, שביטאו רעיונות הומניסטיים. בעקבות זיונים נתקבלה דרך תאמצו: מנדלסון, ופרקים אורתודוקסיים ליבראליים לא נכללו. שפיטזה, בובר, בן גוריון וכו', כן נכללו אך לא בקטעים התיאטיסטיים המובהקים שלהם. נעשה מאמץ מיוחד להכניס מכתביהן של נשים ושל אידישיסטים.

"גם לדתיים ולחילונים אין מושג על-כן שהעגלה החילונית מלאה מאוד; הרבה מעבר לזו של הדתיים"

בעיה אחרת היתה כרוכה בסייג הנכון של האישים השונים בצורה שייצגו נכונה את התפתחות המחשבה החילונית ההומניסטית. בסופו של דבר סווד כל החומר תחת הכותרת: "נפשות קרובות, סוללי דרך" וימצעבי יחידות חילונית. החלק הראשון אמור היה לכלול אישים שלא היו חילוניים אך גם לא יהודים אורתודוקסיים, שרעיונותיהם היוו מסד ליהדות ההומניסטית. סוללי דרך היו הוגים שחיו בעבר ותרמו באורח מודע למחשבה חילונית יהודית.

תגובות ומכתבים מקוראים

חזרה ל"טיל לוגי-מדעי לאלוהים"

ביקורתו של ידידיה יצחקי, יהדות חופשית- חוברת 14, על ספרי "טיל לוגי מדעי לאלוהים ובחזרה", כוללת רבדים לוגיים ואידיאולוגיים. טענתו העיקרית, היא שההוכחות הלוגיות והמדעיות שהצגתי לקיומו של אלוהים אינן תקפות.

ההוכחה המדעית

על-פי המדע המודרני התנהגותם של כל הגופים החומריים בעולם -- האבן, הירח, האטום, הפוטון -- כפופה לחוקי-טבע אוניברסליים. ואז אחת משתיים: או שהגופים החומריים אופפים את חוקי-הטבע על עצמם בעצמם; או שהחוקים הללו נאכפים עליהם בידי גורם בלתי-חומרי המכונה אלוהים.

ואולם אכיפתם של חוקים, טענו דקארט וניוטון, מחייבת ידע וכח. שכן הגורם האוכף חייב, גם להכיר את החוק, וגם להיות בעל היכולת או הכח להוציא מן הכח אל הפועל. ומאחר שהחומר הוגדר על-ידם, ועל-ידי איינשטיין במאה ה-20, אך ורק על-פי חלליותו -- כלומר כדבר פסיבי המשולל ידיעות או כוחות -- מכאן שאכיפתם של חוקי-הטבע האוניברסליים על החומר אינה יכולה להתבצע על-ידי החומר בכבודו ובעצמו. מסקנתם: הגורם הבלתי-חומרי האוכף את חוקי-הטבע על היקום החומרי הוא אלוהים.

עד כאן תמצית הטיעון שבחלקו הראשון של ספרי. כנגד כך מעלה הדייר יצחק שתי השגות. ראשית, הוא קובע כי "חוקי הטבע אינם אלא סיכומים של תופעות, שהאדם מבחין בהן וימפרש אותן, לפיכך הם אינם קיימים אלא בתודעתו של האדם". שנית, הוא קובע, מבלי להניד עפעף, שביקום בכל זאת מתקיימים אי-אלו "סדרים" שהגופים החומריים פועלים לפיהם.

ואולם אם חוקי-הטבע אינם מתקיימים במציאות אלא רק בתודעתנו הסובייקטיבית, מדוע ולמה נוהג הטבע על-פיהם? ולחילופין, אם בכל זאת מתקיימים סדרים כלשהם, מהו מקורם ומקור תקופם?

הויכוח על מהותם של חוקי הטבע -- האם הם בעלי "תוקף סובייקטיבי" כלומר חסרי תוקף כלל -- הוא ויכוח עתיק יומין. ויכוח ששורשיו מגיעים לעימות שבין אפלטון הרציונליסט לסופיסטים הרלטיוויסטים. מי שטוען שחוקי-הטבע אין להם קיום אלא בראשו, נאלץ, בחשבון אחרון, להודות שאין האדם מגלה את חוקי-הטבע אלא יוצר אותם. זאת מאחר שפעולת הגילוי, להבדיל מפעולת היצירה, דורשת שהדבר המתגלה יתקיים קודם לגילוי (כי לא ניתן לגלות את אשר איננו). ואז במקום "מדע" או מקבלים "אימונת".

הצרה היא שבמקום להקל עלי וללכת עד הסוף עם שלילת קיומם של חוקי-טבע אובייקטיביים המשפיעים על המציאות, הדייר יצחקי "מצליח" לתפוס את המקל משני קצותיו: לפתע הוא טוען, כאמור, לקיומם האובייקטיבי של "סדרים"! סדרים המתקיימים ב"יקום" ולא רק בראשם של בני-האדם. ומאחר שההבדל בין, הסדרים ל"חוקים" שואף לאפס, הוא שוכח את טענתו הראשונה ומעניק לחוקים מעמד אובייקטיבי למהודין: "האפשרות... שכל חלקיק ביקום יהיה 'מסומן' בחוקים המפעילים אותו, איננה אבסורדית כלל".

אך מה אם נבצר מהחלקיקים לקרוא את הסימנים שהדייר יצחקי נתן בהם? כתשובה לשאלת זו התקין הדייר יצחקי פגוט מיכניסטי מהפכני ההופך את אלוהים למיותר: "למה אין לתאר אם כן שהמבנה המולקולארי, האטומי או התת-אטומי של כל יחידת חומר ביקום מכתוב לה את התנהגותה? בדיוק כמו שהתאים החיים פועלים על-פי צופן גנטי, דניא, המכתוב את התנהגותם", מסביר הדייר יצחקי -- כך יקבעו המבנים התת-אטומיים, והתת-תתיים, של

הגופים השונים, את התנהגותם".

ואולם אליה וקוץ בה: אם המנגנונים של הדייר יצחקי אמורים לפעול את פעולתם ולהכריע את הגופים להתנהגות על-פי החוקים, אזי החלקיקים המרכיבים אותם חייבים גם הם לפעול על-פי חוקים כלשהם ולא באופן מקרי. במקום להסביר את כפיפותם של גופי המאקרו, כגון האבן והירח, לחוקי- הטבע -- נצטרך כעת להסביר את כפיפותם של גופי המיקרו המרכיבים אותם, כגון האלקטרון והפוטון, לחוקי הטבע. מה הועילו חכמים בתקנתם?

ההוכחה האונטולוגית

הראיה האונטולוגית לקיומו של אלוהים מוכיחה את קיומו באמצעות ניתוח לוגי של מושגו.

הטרזניה העיקרית של דייר יצחקי בנושא זה היא שמדובר בהוכחה ישנה שכבר יצאה מן האופנה. והאמת היא שהראיה האונטולוגית לקיומו של אלוהים אכן פותחה לראשונה במאה ה-11 על-ידי פילוסוף בשם אנסלם. אך מה בכך? האם מכך נובע שאינה נכונה? והאם הוכחתו של פיתגורס למשפט פיתגורס, שזה עתה מלאו לה 2500 שנה, הפכה גם היא במרוצת השנים למיושנת ועבשה?

מורה לא פחות היא התנגלותו המוחלטת של יצחקי מהראיה האונטולוגית החדשה -- המודאלית -- המוצגת בספרי. דייר יצחקי מתייחס במאמרו לגרסאות הישנות של דקארט וליבניץ, ומתעלם מהראיה האונטולוגית החדשה, והחוקה שבעתיים, אותה פיתחתי בספרי כהמשך לרעיונות המבריקים של אליון פלונטינגה וציריל הרטשורן (פילוסופים חשובים ועכשוויים העוסקים גם הם בפיתוחה של הראיה האונטולוגית לקיום האלוהים).

יצחקי מוסיף שני טיעונים ממשניים כנגד הראיה האונטולוגית. האחד אינו אלא חזרה על טיעונם של כמה פילוסופים מודרניים המזעזעים על תקפותה של הלוגיקה: "ימן הראוי לשאול על תקפותה של הלוגיקה כמערכת המשמשת בסיס לראיה... לקיומו של אלוהים".

אסתפק בקביעה שמי שמוותר על האפשרות להסתמך על ניתוח לוגי לשם גילוי האמת מוותר בזאת על הקריטריון המינימלי לרציונליות בכל תחום ותחום. כך למשל, אם לא ניתן לסמוך על גילוי סתירות כהוכחה להכחשתו של מצב עינייני סתירתי, אזי גם הסתירות שחשף גלילאו בחוקי הפיזיקה של ימי-הביניים (למשל בחוק הנפילה) אינן אמורות להחשב כראיה לשקריותם של אותם החוקים; שכן גם גלילאו הסתמך על הלוגיקה, ואולי היא אינה נכונה! הטיעון השני, שיהווה ללא ספק את המהפכה הגדולה ביותר בתולדות הפילוסופיה של הלוגיקה, מכון להוכיח שסתירות אינן שקריות בהכרח, ושליכך אסור לנו לסמוך על הלוגיקה כהוכחה לקיום אלוהים: "יכול למשל זוג להיות רשום במשרד הרישום וברבנות כזוג משוי, ועם זאת להיות בנפרד ולנהוג כרווקים". ואולם השאלה היא, האם יכולים בני הזוג הנשוי של יצחקי "להיות רווקים", או רק "לנהוג כרווקים"? בקיצור ולעניין: המוותר על הלוגיקה מוותר על הכל. כי בלי קריטריונים מינימליים לאמת ולשקר הכל הולך ונאז גם הכל הולך פייפן).

החוב האידאולוגי

יש בספר, קובע דייר יצחקי, טיעונים "שעשויים לעניין תועמלני דת ומחזירי בתשובה". קבל את התוצאות, דייר יצחקי! האם מעתה והלאה יהא עלי לכפוף את עמדותי הפילוסופיות ולסרס את טיעוני הלוגיים-מדעיים לטובת מלחמת הקודש של החילוניים בדתיים?

במקום להתנצל על מעללי ולחזור בתשובה (או בשאלה), אני מעדיף להעמיד דברים על דיוקם: ראשית, אין לי דבר נגד חזרה בתשובה, ואף לא נגד החזרה בתשובה -- כל עוד אינה כוללת אלמנטים של איזמים בגיהנום, פגיעה בכבוד אב ואם, וכדומה. שנית, שלוש הדתות המונותאיסטיות, היהדות, הנצרות, והאיסלאם, מתבססות על שתי הנחות היסוד הבאות: א. קיומו של אלוהים כבורא עולם.

ב. התגלותו של אלוהים לאדם.

בעוד שהטיל הלוגו-מדעי ששיגרתו לאלוהים מציג תמיכה לוגית ומדעית לראשונה מבין ההנחות הללו, הוא גם מצביע על חוסר האפשרות להוכיח שהתגלות אמפירית כלשהי (כל התגלות היא אימפירית) היא אכן התגלות אונטית של אלוהים. כיוון שכך, חוששני שהתמיכה שכוחות האופל המחזירים בתשובה יוכלו למצוא בספרי תהא מוגבלת למדי.

ד"ר יובל שטיינץ

אוניברסיטת חיפה

תגובת ד"ר ידידיה יצחקי

א. האננה ש"משל השעווה" שימש את דאקארט כראייה שלחומר אין תכונות קבועות (להוציא "ההתפשטות בחללי", שאיננה מאפיינת חומר זה או אחר, שעוה למשל, אלא את החומר בכללותו) מופיעה בספרו של ד"ר שטיינץ בעמ' 35-36.

ב. שטיינץ אינו משיב על הטענה, שאפשר לראות בחוקי הטבע תיאוריות המבוססות על תופעות נצפות, (שקיימות בממשות, לא רק בדמיונו של האדם). לפי תפיסה זו התופעה קודמת לחוק, ומימלא אין החומר חייב "לדעת" אותם ואין צורך "לאכוף" אותם, ומימלא אין צורך באלוהים.

ג. הטענה שהחומר עשוי לפי "חוקים" המוכתבים לו על פי מבנהו (מולקולארי, אטומי וכו') באה להציע ספק בתפיסת האינרטיה המוחלטת של החומר, על השאלה "למה דווקא חוקים אלה ולא אחרים" אין לי תשובה, כיוון שאינני חושב שיש מערכת סיבתית ותכליתית ליקום. גם בעניין זה התופעה קודמת לחוק.

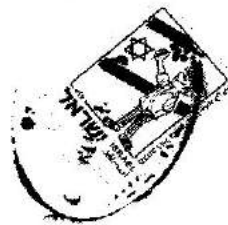
ד. שטיינץ אינו משיב לטענתי, שעצם השאלה "למה" מניחה את התשובה המבוקשת, שיש ליקום קשר סיבתי ותכליתי. הסכמתו לטענה שאין לדעת את תכלית מעשיו של אלוהים עושה את "אלוהים" שלו להיפותיזה חסרת משמעות, ואין בה תשובה גם לחלק מהשאלות שמציג בנינו היקום.

ה. לא טענתי שהי"ראיה האונטולוגית" פסולה בגלל עתיקותה, צינתי את זמן היחורה כדי להציג את הסביבה הרעיונית שבתוכה נולדה. שטיינץ אינו משיב על טענתי ש"ראייה" זו מניחה את המבוקש. המודיפיקציה שמציע שטיינץ איננה משנה דבר בעניין זה.

ו. אינני טוען ש"לא נתכן פריצה מעולם המושגים אל העולם הממשי", מושגים הם הפשטה אנושית של הממשות, ומסייעים בתפיסתה. הממשות קודמת אם כן למושג, שאינו קיים אלא בתודעתו של האדם.

ז. אינני מעלה על דעתי הגבלה כלשהי על זכותו של ד"ר שטיינץ ושל כל אדם אחר להביע דעות. כל שאמרתי הוא שהסכנה הגלומה לדעתי בספרו של שטיינץ מצדיקה את הטרחה המייגעת להתפלמס עם ספר זה.

ד"ר ידידיה יצחקי

לא מצטרף לריפורמים

לתנועה ליהדות מתקדמת (בעקבות מאמרו של א.ב. יהושע, בגיליון 14)

אני מודה לכם על פנייתכם אליי והצעתכם להצטרף כחבר לתנועה ליהדות מתקדמת בישראל.

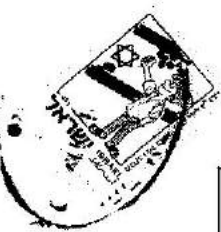
תמיכתי בתנועתכם ובפעילותה היא מיסרית והזדהותית בלבד, מתוך היותכם נרדפים בארץ על-ידי החוגים הדתיים האורתודוקסיים. זוהי רדיפה מתועבת, נבלה ברשות ובשם התורה ששבעים פנים ותכנים לה. רדיפה זו סותרת את

ערכי מגילת העצמאות, את הערכים הדמוקרטיים הפולרליסטיים, את השוויון הדתי והאזרחי המתבקש מכוח היותה של מדינת ישראל מדינה יהודית ודמוקרטית (יהודית - משמע שהיא מדינת כלל היהודים בעולם, ולא רק יהודים בעלי תפיסה מסוימת - אורתודוקסית), ואת חופש הבחירה הטבעי והאנושי כפשוטו. אני אדם חילוני (אף כי אינני אתאיסט), ומכיר היטב את המסורת היהודית הדתית. שום דבר ביהדות אינו זר לי, אף-על-פי-כן, אין בדעתי ובכוונתי להצטרף לתנועה שהיא **דתית במהותה**. אני מקיים כמה וכמה מנהגים של מסורת בחיי הפרטיים, אך אין לי צורך של ממש - כאדם חילוני - להזקק לקשר של חברות בתנועה דתית, אף לא בגרסה המונקדמת.

אמנם ישר בעיני מעשהו של הסופר עמוס עוז - ראש עמותת יאזרחים למען מר"צ, שהיא גם תנועה, אך הצטרפותו הפומבית לתנועה ליהדות מתקדמת למרות חילוניותו, היא צעד פרטי בלבד; חשוב, נאה, היוני מבחינה ציבורית - אך עדיין פרטי. תמיכתם של החילונים בישראל בתנועה ליהדות מתקדמת ובתנועה ליהדות מסורתית היא חלק מן המאבק הכולל לשמר את ישראל כמדינה בעלת משטר דמוקרטי אמיתי, ליברלי, מתקדם, נאור, הומניסטי ופולרליסטי ולהק על אופייה הציוני המקורי. עלינו לנהל - בכוחות נפרדים ומשותפים גם יחד - מאבק כולל, שהוא בבחינת מלחמת מצווה, בניסיון ההשתלטות של הררדים על המדינה ועל אורחותיה. בזאת אנו שותפים לכם, אחינו היקרים, ומבחינות אלו מלחמתכם היא מלחמתנו - ולהפך.

עם זה, מלבד תמיכה מיסרית כללית, והגנה עקרונית על זכויות התנועות הדתיות הלא-אורתודוקסיות - אני, כאדם חילוני, איני רואה מקום מבחינתי להצטרף לתנועתכם.

חיים נקר

תחושת האשמה בפני דתיים

בעין הסערה המתרגשת עלינו סביב בית-המשפט העליון, עולת שאלה לא חושה אבל מסקרנת: מה גורם לנו, ה"חילוניים", להתבטל וליותר לפוליטיקאים המושחתים המייצגים את הציבור הדתי? מה מניע את ממשלות ישראל לדורותיהן להתקפל ולהעניק הטבות כלכליות ואחרות, כה מפליגות, לציבור הזה, המאיים עתה על בית המשפט העליון, בבת עינה של הדמוקרטיה?

לפחות חלק מהתשובה נעוץ במה שקארל יונג כינה "האינסטינקט הדתי", הלא היא נטייתו הטבעית, (הנתונה מראש בנפשו של האדם), להיות דתי מאמין - לעשות את הונהיך האמוני בחייו. זהו בעצם אינסטינקט קיומי אשר מנסה לכוון את האדם לחזור לחיים של הרמוניה שלמה, חיים של עשיית שלום של אדם עם עצמו. מול רצון זה, הבא מן הניצוץ האלוהי שבנו, (המכונה "כח החיים" בחומאופתיה או ה"עצמי" בפסיכולוגיה), ניצבים החיים עצמם, מלאי פחדים וכאבים המאלצים אותנו לנוס בחרדה אל זרועותיהם הפתוחות של אליקים מפתים כמו: רדיפת כסף, כח, מין וכיו"ב, שיאזנו את הכאב שאנו נושאים בקרבנו.

בסופו של דבר אכן נמצאים רובנו בתוך בין מילוי מלא של החוק האלוהי לבין עבודת אלילים בלבד: אנחנו, "מתפקדים", אבל תוך תשלומו חוב קבוע לאלילים המגינים עלינו מפני הכאב. אין פלא, על כן, שכח החיים, הניצוץ האלוהי, ה-Self, מתמיד בנסיון לשכנע אותנו לוותר על האלילים ולחזור לאיזון הרמוני יותר, דרך חלומות ורמוזים אחרים שלרוב איננו שמים לב אליהם. אולם נשאר בנו תחושה עמומה, מציקה, של אשמה מתמדת...

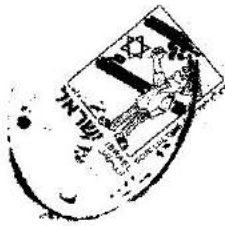
והנה, מסתבר שממש בקירבנו שוכן ציבור גדול שעל דגלו חרוט: "הצטרף אלינו והשתחרר מן האשמה. רק תמלא מצוות - ההצלחה מובטחת!" ולא עוד, אלא שהם מסתמכים על ספר הספרים, מקור תרבותנו, שונחנו בזמנו רק כדי להקים אותה מדינה ציונית... אנחנו רודפי אלילים - ואילו הם מתים למעננו באוהלה

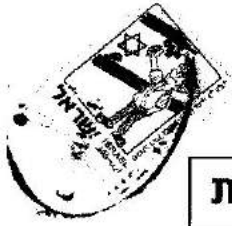
גם: להחזיר את החיילים הדתיים לבתיהם, מבחינה אידיאולוגית ודתית, בדיוק כפי שגייס אותם צה"ל.
 טענתו האחרונה של הרב הינה טענה מצוינת לענין החילוני, ומכן נובעת זכותם של חיילים חילוניים לקבלת ערכים ופעילויות חילוניות במסגרת השירות הצבאי. עם טענה זו יצאתי למאבק עד הדרגות הגבוהות ביחידה, ואף הצעתי בפתרון להזדפיס על גב הפנקסים מסרים אידיאולוגיים חילוניים עבור החיילים החילונים ביחידה. לחילופין הצעתי להמשיך ולשרת ביחידה, שכ-90% ממנה הם חילונים, בשירות קבע, כרב החילוני שלה, ולספק עבורם שירותי תרבות וחינוך חילוניים. בכירי היחידה דחו, כמובן, את הצעתי, אולם עוד באותו שבוע חולקו ביחידה פנקסים חדשים ונקיים מתעמולה דתית.
 הנחישות והעקשנות מול נסיונות הכפיה הדתית, כך מתברר, נושאים פרי גם בצה"ל.

של תורה. אנחנו מתכחשים לאלוהים הטוב - ואילו הם קרובים אליו. עגלתו ריקה - ועגלתם גדושת חכמה אלוהית. קדימה, אנחנו אומרים, לפחות נשלם להם כסף, והרבה, כדי שיתפללו למעננו, כדי שילכו בדרך גם בשבילנו, שהם וחלילה לא נצטרך לעשות אותה בעצמנו. אלא שאת הדרך חייב כל אדם לעשות בעצמו. זה המסע הגדול פנימה ואין אחד שיכול לעשות זאת במקומו.
 לכן- 1. ל"דתיים" אין הזקה על האלוהים: כל אדם מוזמן לעשות את דרך ההתקרבות אליו, וכל עוד זה נעשה באמונה שלמה, יעשה זאת כל אחד בדרך שלו. אז יהיה הוא "דתי", או מוטב: "אמוני".
 2. אין לנו כל סיבה לרגש נחיתות בפני ה"דתיים". היעות ארון הספרים היהודי יש לה ערך כחלק מתרבותנו, אבל החשוב באמת היא הדרך להרמוניה פנימית שמוזמן כל אחד מאיתנו לעשות בדרך חייה.

מיכאל פריסקו
 ברם-מהר"ל

יפתח שילוני
 ירושלים

טול קורה מבין עיניך השמאלניות

עו"ד יוסי פריצקי הכתיר את מאמרו בגיליון אפריל, "יהדות חופשית" מס' 14 בכותרת: "פיוס מזויף: האם אפשר לברות אמנה עם מי שמבקש לבלותך?". שאלה רטורית זו ראוי להפנותה גם לתומכי הסכם אוסלו: האם אפשר לברות אמנה עם הארגון לשחרור פלשתינ (הארץ כולה, ולא רק שייע) שמבקש לבלותך? אותו יוסי פריצקי פעל ברשימת "נץ" בבחירות לעיריית תל-אביב במטרה למנוע הקמת מרכז חרדי ברמת אביב גימל. בין נימוקיו: "הקמתו של המרכז הדתי עלולה לגרום לכך שתושבי חרדים יעברו לשכונת רמת אביב ג' או ישתמשו בשירותי המרכז הדתי. אנו אנשים חילונים, בעלי אורח חיים חופשי. אירועי הזמנים האחרונים מלמדים כי במצב דברים מעין זה עלולים להיגרם סכסוכים בלתי פוסקים, חיכוכים ואף מהומות...".

צה"ל, כך מסתבר, אינו מתפקד תמיד רק כצבא העם, ולפעמים מנוצל על ידי גורמים חרדים ודתיים גם כמכשיר לכפיה דתית.
 דוגמא בוטה לכך אירעה בשנת 1997 ביחידתי, אחת הגדולות בצה"ל, אשר כל חיילתי, במסגרת שירותם הצבאי מחויבים להשתתף במטווח אחת למספר חודשים. לשם מעקב אחר התקדמות החיילים הוציאה היחידה "פנקס מעקב אימוניים" אותו חייב כל חייל לשאת כל העת. משום מה אחד מאנשי הקבע, העובדים בבית הדפוס היחידתי, ככל הנראה בהשראת רב היחידה, לצאת ביוזמה משלו ולהוסיף את תפילת הדרך, בתוספת סמל הרבנות הצבאית, בצדו האחורי של הפנקס. אין צורך לציין כי את הפנקס היו חייבים לשאת כל החיילי היחידה - חילונים ודתיים.

מצב זה של מסר דתי המועבר גם לחיילים החילונים, ופוגע ברגשותיהם ובאמונתם, הינו טעם לפגם ומעשה מובהק של כפיה דתית. וכך - בבירור ראשון אותו ערכת עם רב היחידה, הוא הכחיש כל קשר למעשה, אך הביע בפני את תמיהתו כי ענין שכזה אכן מפריע לחיילים החילונים. לשאלתי מהו תפקיד הרבנות הצבאית ומדוע מותר לפרסם חומר שכזה, ענה לי הרב כי תפקידה הינו בראש ובראשונה לאפשר לחיילים דתיים לשרת בצה"ל (ומכאן הפעלת מערכת הכשרות ושירותי הדת), אך

כליברל אמיתי, חילוני ותושב רמת אביב ג', אני מתקומם ומוחה על דברים הזעזעים אלה. קל לנחש מה היתה תגובתם של נאורים באמת לו במקום המלה "חרדי" היתה מופיעה המלה "ערבי" בחומר ותעמולה אנטי-דמוקרטי מסוג זה. ומעניין לעניין באותו עניין: הביצו את נימוקיו לכניסתו לחיים הפוליטיים טען טומי לפיד ("מעריב", 21.3.99): "אני חש שהמדינה הדמוקרטית, הליברלית, הציונית, שאותה הקמנו ובנינו וטיפחנו, נשמטת בין האצבעות שלנו. כוחות השוכים, מונעים על-ידי אמונות טפלות, השתלטו על הכנסת, על הממשלה, ומנסים עכשיו להשתלט גם על בתי המשפט. אם לא נתייצב מולם, נמצא את עצמנו, תוך שנות דור, בגטו פונדמנטליסטי, או שנישאר בלי מדינה".

מכיוון שכמו לפיד, גם אני חש שהמדינה הדמוקרטית, הליברלית, הציונית, שאותה הקמנו ובנינו וטיפחנו, נשמטת בין האצבעות שלנו, ומכיוון שאינני רוצה שנישאר בלי מדינה, אני מגויס מאז אסון אוסלו בספטמבר השחור 1993 למניעתה של מלחמת אוסלו הממשמשת ובאה.

ד"ר רון ברימן
 תל אביב

(הכותב חבר הנהלת חוג הפרופסורים לחוסן מדיני וכלכלי)

